

ANÀLISI ARQUITECTÒNICA: LES CASES DE SON NICOLAU. SA INDIOTERIA, PALMA

**TREBALL DE FI DE MÀSTER
MÀSTER DE PATRIMONI CULTURAL: INVESTIGACIÓ I GESTIÓ**

Alumne: Pere Antoni Ferrer Adrover
Tutor: Miquel Àngel Capella

Universitat
de les Illes Balears

Setembre 2015

Índex

Pàgina	Capítol
3	1 Introducció
	1.1 Justificació del tema
5	1.2 Estat de la qüestió
7	2 Objectius
13	3 Metodologia
23	3.1 Els instruments en el procés d'anàlisi
29	4 L'estat actual. Context i descripció morfològica de l'edifici
41	5 Primera etapa. Període Baix Medieval
42	5.1 El nucli medieval de l'edifici
47	5.2 La façana medieval
58	5.3 L'interior medieval
75	6 Segona Etapa. Ampliació del nucli medieval
84	6.1 Antecedents de la propietat (1623-1732)
90	6.2 La comprensió dels espais a raó de la seva funció
104	7 Tercera etapa. La incorporació de la façana barroca
105	7.1 Antecedents de la propietat (1732-1819)
118	7.2 La façana barroca
125	7.3 La intervenció interior del segle XVIII
132	8 Quarta etapa. Segles XIX i XX
	8.1 Meitat Segle XIX. Façana posterior
	8.2 Final segle XIX. Augment del volum de la coberta
135	8.3 Principi segle XX. Darrera intervenció volumètrica
136	8.4 1988. Projecte de reparació i consolidació
137	8.5 Antecedents de la propietat (1819-1987)
146	9 Conclusions
150	10 Fonts Bibliogràfiques
160	11 Annex

1. Introducció

Son Nicolau, pertanyet a la parròquia de Sant Miquel, és un antic rafal en el que la pressió urbanística ha provocat la pèrdua irreversible del seu caràcter rural, fruit del que va ser una potent explotació agropecuària, del que avui pràcticament sols queden les cases. Amb una història, en la qual la seva petjada medieval és avui encara patent, resultà l'embrió d'un desenvolupament condicionat per un ús concret, el qual va anar modulant durant el pas del temps l'objecte arquitectònic que avui podem contemplar, impregnat per les particularitats estilístiques de les diferents èpoques per les quals ha transcorregut la seva història. Les cases estan Situades en una parcel·la de terreny que ocupa poc més de cinc quarterades, des d'on s'estén la planícia de Son Nicolau, i localitzada a Sa Indioteria, una de les barriades perifèriques que conformen el terme de Palma. A l'any 1988 es va realitzar, per part de l'actual propietat, una intervenció amb una finalitat turística, la qual afectà sensiblement a la seva imatge tipològica, no obstant això, va suposar la recuperació d'elements arquitectònics, i sobretot, va garantir la consolidació de l'edifici, que es trobava en un avançat estat de deteriorament general.

1.1 Justificació del tema

Després de dues dècades d'activitat turística, en l'actualitat, l'edifici roman fora de cap ús comercial o concret, tornant a trobar-se aquest exemple de casa de possessió, davant un futur incert pel que es refereix al seu ús, gestió i manteniment.

Són, per tant, les cases de Son Nicolau, un bon exemple per a poder documentar l'edifici i estudiar l'evolució d'aquest model de patrimoni¹ així com del coneixement de l'objecte construït en cohabitació amb un context territorial, que de donar sentit a la seva existència, ha transcendit en la seva

¹ Aquest anàlisi arquitectònica de ses cases de Son Nicolau, va sorgir com treball de curs de l'assignatura Prospecció de l'Arquitectura, impartida pel Dr. Josep Morata.

evolució cap a un context de pressió urbanística i descontextualització rural.

Les possessions eren l'eix fonamental d'un model de vida, el qual va resultar durant molts segles l'element clau de l'organització territorial, i per extensió social i econòmica en el context rural, però encara i tot aquesta transcendència, a la segona meitat del segle XX el turisme va esdevenir el principal motor de l'economia insular, suplantant així a l'agricultura. Aquest fet va tenir la seva ressonància sobre les explotacions, les quals gradualment anirien perdent extensió territorial així com les cases de possessió el seu sentit original, ja que l'agricultura va deixar de ser la font de subsistència (Garcias/Gloaguen 2006: 62); la incidència, es produiria especialment en aquelles properes a nuclis urbans o zones geogràfiques d'especial interès turístic. Són exemples a referenciar per aquesta incidència sobre elles, i per la seva proximitat a Son Nicolau: Son Fuster, una de les possessions més importants i extenses de Palma (Fernández/Valero 2009, II: 84), i Son Ametler, representant de l'ideal de propietat senyorial rural (Fernández/Valero 2009, II: 107); ja dins del terme de Marratxí, Son Macià i, més allunyades Son Verí, Son Cos i Son Sureda, aquests darrers tres exemples, sotmesos a un creixement urbanístic el qual ha difuminat els límits periurbans de Palma, diluint-los amb els de les poblacions limítrofs.

Aquesta conubació ha estat propiciada per una xarxa viària, que en els exemples exposats també va contribuir a fraccionar aquestes grans propietats. Aquesta xarxa, des de l'inici del fenomen turístic s'ha anat organitzant, com ja plantejava el Dr. Alberto Quintana a la conclusió de *El sistema urbano de Mallorca*, amb una clara intenció de propiciar el desplegament turístic a tota l'extensió de l'illa, concebent a aquesta en una sola estructura: «[...] estamos analizando la red urbana de Mallorca cuando a lo mejor no esta formada por un conjunto de ciudades, villas, pueblos, etc., sino que *es*, como conjunto, una ciudad.» (1979: 114). L'explosió del

turisme de masses va contribuir en l'acceleració de la dinàmica industrialitzadora i, directament relacionat amb aquests dos factors, es produí un increment dels moviments migratoris interns i de procedència peninsular, generant noves dinàmiques urbanes, així, els espais urbans «[...] se mostraron incapaces de redistribuir adecuadamente la nueva población y los crecientes recursos sobre territorios cada vez más complejos.» (González 2005: 464). Sinergies que han conduït a Son Nicolau, entre d'altres exemples, per aquest esdevenir en el seu declivi.

1.2 Estat de la qüestió

L'estudi de les cases de possessió, té com a objectiu documentar aquesta tipologia de patrimoni arquitectònic, del qual formen part «[...] aquellos bienes inmuebles fruto de la planificación constructiva en los que un grupo de individuos reconoce un valor histórico-artístico.» (Tugores/Planas 2006: 42).

Els estudis sobre aquest tipus de construcció són del més dispers, i amb diferents objectius. Sobre aquesta tipologia d'edificis, existeixen publicacions monogràfiques en les quals s'aborden exemples concrets, com el cas de *Les cases de Son Mieres...*, a Petra, treball d'aproximació historicoartística publicat per el professor Jaume Andreu (2009); a aquests exemples d'iniciatives s'han de sumar publicacions que abasten l'àmbit local, com són els casos del *Recorregut per les possessions de Calvià* (Garcias/Gloaguen 2006), o *Possessions de Palma. Història i arquitectura del terme de la ciutat* (Fernández/Valero 2007-2009), estudis realitzats amb la intenció de documentar els exemples d'aquest tipus de construcció, localitzats dins d'un terme o comarca. En la mateixa línia de treball però a una escala territorial més àmplia, són mostra els quatre volums de *Les possessions de Mallorca* (2006-2009) de Tomàs Vibot, o els volums *Possessions de Mallorca* que publicaren Miquel Segura i Josep Vicens (1985, 1989).

Uns altres tipus de treballs on poden aparèixer referències d'aquesta tipologia d'edificació, és a través de publicacions on es tracta la història de l'arquitectura, com a *La arquitectura Mallorquina desde la Ilustración a la restauración*, de la Dra. Catalina Cantarellas (1981); o estudis sobre l'arquitectura vernacle des d'un caire tipològic, com exemples, *La casa popular Mallorquina*, de García-Delgado (1996), i la recent publicació del professor Miquel Ballester, *Habitatges tradicionals. Característiques arquitectòniques, tipològiques i constructives...* (2013), en el qual, a més d'aspectes tipològics s'incideix amb els constructius.

També, es troben exemples on el tema principal d'estudi no és l'arquitectònic en si, però la qüestió de les cases de possessió és tractat en un apartat del treball, com és el cas de la recent obra publicada per el Dr. Marià Carbonell (2013) *El Cardenal Despuig: Col·leccionisme Grand Tour i cultura il·lustrada*, on s'aborda Raixa a través d'una aproximació històrica, en aquestes publicacions, l'apropament a l'edificació sol ser mitjançant una visió acotada per les qüestions que vertebrin el tema principal del treball. A l'anterior exemple biogràfic es poden afegir els llibres de viatge o les publicacions de caire paisatgístics, *Camins i paisatges: itineraris culturals per l'illa de Mallorca* (Valero 1994), o aquelles que l'estudi es basa solament en la documentació arxivística, com en el cas de: *Elements materials de la vida quotidiana a la Mallorca baixmedieval: part forana*, de la Dra. Barceló (1994).

De Son Nicolau, s'han trobat referències en la publicació en xarxa *Possessions de Palma* (Fernández 2011a) —la qual, quedaria emmarcada dins el grup de les que aborden la temàtica en una dimensió local o comarcal—, on es descriu a grans traços la morfologia de les cases, i es referència informació documental i bibliogràfica, bàsicament sobre la cronologia dels seus propietaris; altres referències de Son Nicolau, s'han trobat en el *Corpus de toponimia de Mallorca: relación alfabética...* (Mascaró [1962-1967]), i en *Els noms de Fora Porta...* (Valero 2008); a

aquests corpus, s'afegiria l'enciclopèdia *Gran Enciclopedia de Mallorca* (1989-1997), on podem trobar entrades referents a la possessió i de la zona on està emplaçada. Amb aquestes publicacions genèriques es completa la bibliografia on es poden trobar referències a aquesta tipologia d'edificis.

2 Objectius

L'objectiu d'aquest treball és el del coneixement, a través de la planificació metodològica, del desenvolupament de l'objecte arquitectònic a estudi. Un edifici —les cases d'una possessió—, el qual com qualsevol altre és fruit d'una evolució modelada amb condicionants que semblen intemporals, els quals sempre d'una manera o d'una altra són presents, i que segons Zevi, caracteritzen tot edifici mitjançant “una pluralitat de valors”: «[...] económicos, sociales, técnicos, funcionales, artísticos, espaciales y decorativos [...]» ([1948] 1998: 29). Limitats per aquests valors, els espais arquitectònics se conformen amb l'objecte de contenir activitats concretes i definides, així l'ús, sol podrà ser adequat si el dimensionament i condicionat d'aquests espais construïts, són els idonis d'acord a l'activitat prevista (Latorre 1996: 106, 107).

Aprofundint en els valors esmentats per Zevi, aquests, a tota construcció en la seva concepció inicial, vehiculen la valoració del material a elegir, la tècnica a utilitzar per materialitzar l'objecte, i la finalitat pràctica desitjada a la qual a de servir²; a aquesta gènesi edificatoria, s'afegeix la importància de la idiosincràsia del lloc i de la particularitat del moment històric. En base a aquestes premisses arquitectòniques, de concepció evolucionista, es planteja la necessitat d'assolir un coneixement transversal de la qüestió, és a dir, de la configuració “morfològica” i dimensional, a la “fisiologia” d'un objecte adaptat als usos derivats d'una

² Fannelli i Gargiani (1999) citant els fonaments tècnicomaterialistes de la hipòtesi de l'arquitecte alemany Gottfried Semper. D'aquest plantejament es pot desprendre, que aquests tres principis bàsics, estan a l'inici de tota iniciativa d'edificació, no obstant en la pràctica, s'han de considerar els influxos i personalitat local.

realitat agropecuària, immersa a una rotació estacional i subjecta als canvis de l'esdevenir d'una història de seqüència lineal, en la qual Riegl ja afirmés en base a una visió genèrica, que «[...] todo lo que ha existido constituye un eslabón imprescindible e indesplazable de una cadena evolutiva [...]» ([1903] 1999: 24), que culmina en el seu estat físic actual, del que el seu anàlisi històric possibilita la lectura contextual del bé, entès com a producte cultural històricament situat (Manzini 2011: 36), i que segons opina Choay, aquesta successió d'esdeveniments que es materialitzen en aquests objectes històrics, permeten «[...] construir una multiplicidad de historias: políticas, de las costumbres, del arte, de las técnicas, etc. [...]». Aquests testimonis de la història, «[...] sirven tanto a la investigación intelectual como a la formación de las profesiones y de las artesanías.» (2007: 99), esdevenint valuoses fonts d'informació.

Els valors condicionants de la concepció i construcció arquitectònica (econòmics, socials, tècnics...), en l'estudi del patrimoni històric edificat, s'engloben en una sèrie de valors culturals materials, dels quals es poden destacar: els arquitectònics —relatius a la forma, l'espai i la tecnologia constructiva utilitzada per a la seva materialització—, els arqueològics —entenenent l'edifici com un conjunt de tipus constructiu, amb la seva seqüència estratigràfica i les seves relacions contextuais— o els artístics —relacionats amb l'estil—, requerint així, d'una aproximació de caire historicoartístic o d'anàlisi configuracional. Tots ells són valors, que segons l'opinió de Martín, han de ser «[...] debidamente registrados para poder ser preservados, lo cual se consigue con una adecuada documentación gráfica.» (2014: 2); la qual esdevé en una de les eines més potents per a la preservació dels seus valors culturals i materials, així com en la base per a la seva recerca, conservació i difusió d'aquest tipus de patrimoni (2014: 1).

D'acord amb les qüestions exposades, el concepte i l'abast de l'anàlisi, s'ha d'entendre en el sentit més ampli del terme: aixecament arquitectònic. L'objectiu de l'anàlisi es justifica pel sol coneixement del

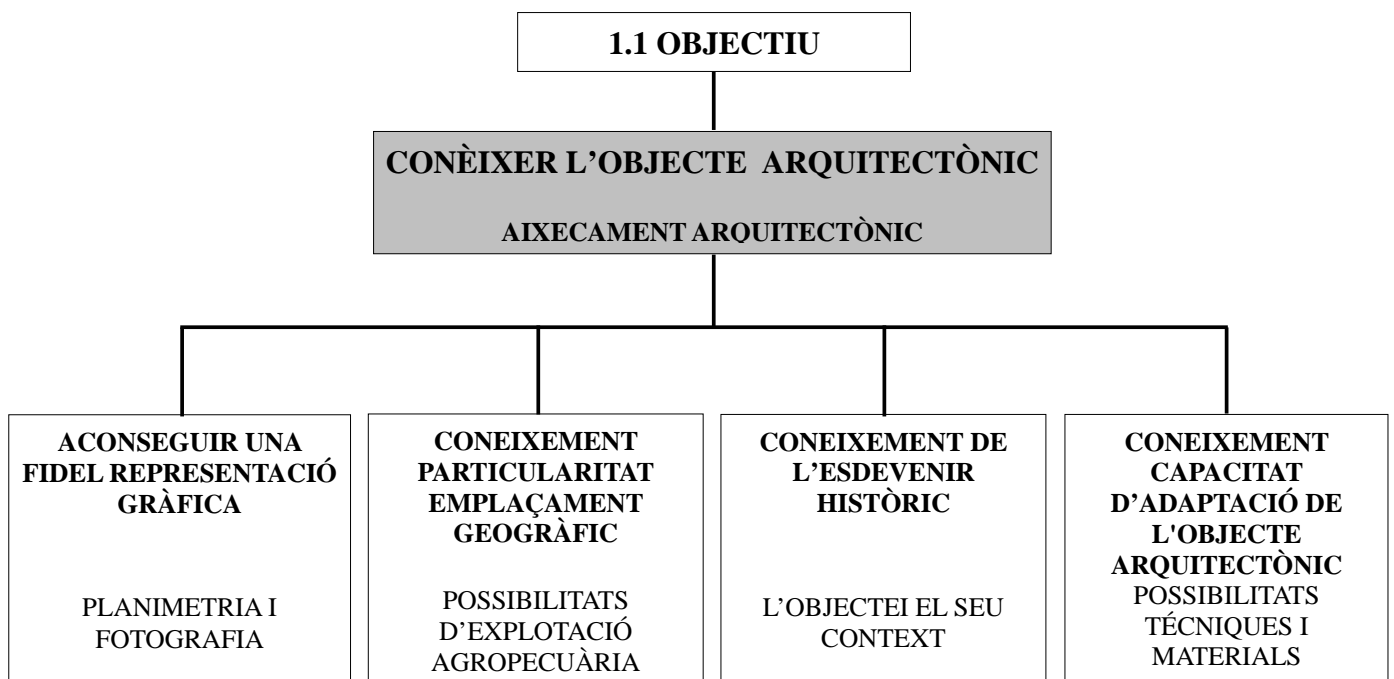
patrimoni, no obstant això, l'estudi esdevé una font d'informació imprescindible prèvia a qualsevol tipus d'intervenció (estudi preliminar). Per la qual cosa, "l'aixecament" «[...] tiene como finalidad primordial el conocimiento integral del objeto arquitectónico, no solo en su materialidad física, sino en todo lo que le concierne como pueda ser su historia y su significado.» (Almagro 2004:14). Significat, que segons exposa Manzini a *El significado cultural del patrimonio* citant a Argán (1983), a l'explicació contextual diacrònica, s'ha d'afegir la lectura del seu significat a través de la història de l'art, sent l'única forma d'objectivitzar i explicar els objectes arquitectònics és «historicizarlos» (2011: 36).

Amb la finalitat de conèixer aquest "objecte arquitectònic", el treball s'estructura des de quatre vessants o "objectius" (Quadre 1. Esquema Objectius, l'apartat 1.1 Objectiu), que se sustenten sobre el fonament del concepte d'aixecament arquitectònic, el que implica la necessitat d'una fidel representació gràfica de l'objecte a estudi. Així, els objectius senyalats a assolir sobre els que es desenvoluparan les vies d'investigació metodològica són:

1. Aconseguir una fidel representació gràfica, a través de la planimetria i fotografia; reproduir gràficament la realitat. Es planteja aconseguir aquest objectiu per a documentar l'objecte arquitectònic, una construcció diferida de l'arquitectura (Ortega *et al.* 2011: 55). És a dir, la translació de dades a través d'una projecció abstracta sobre el plànol horitzontal —de les plantes i alçat de l'edifici—, permet veure el que no és possible percebre fora del paper, facilitant la interpretació de l'objecte, i permetent, establir una lectura sobre l'acotació espacial i la història de les vinculacions que es van establir entre cadascuna de les parts que conformen l'edifici, facilitant a més, la lectura dels paraments de façana; interpretació que es veu reforçada per la fixació de la realitat a través de la imatge fotogràfica, la qual, sobretot aporta dades de la materialitat de l'objecte arquitectònic a estudi. El patrimoni

arquitectònic, en ser testimoni d'una època, és un document de gran valor en si mateix, per la varietat d'informació que d'ell emana, tant per a l'àrea de l'arquitectura com per a altres disciplines, el qual és factible de llegir-se i interpretar-se. Per assolir aquest objectiu, es conforma la primera via d'investigació metodològica, o del reconeixement i la reproducció gràfica de l'objecte arquitectònic.

QUADRE 1. ESQUEMA OBJECTIUS
EL TEMA
 ANÀLISI ARQUITECTÒNICA DE LES CASES DE SON NICOLAU

2. Coneixement de la particularitat de l'emplaçament geogràfic, i les possibilitats d'explotació agropecuària. El propòsit d'aquest objectiu es considera una font d'informació de primer ordre, ja que a través d'aquestes aportacions, es poden obtenir dades que contribueixin a la comprensió de les necessitats espacials que van haver de considerar-se per a la conformació de l'objecte edificat, com els menesters que determinen els usos, estan en el mateix encapçalat que estructura les

demandes, amb les quals es van materialitzar els espais que conformen les cases de Son Nicolau, aquí radica la importància del propòsit. Almarcha opina, que l'arquitectura vernacla és aquella que conformen el poble i el temps, és «[...] una decantación de estructuras, cerramientos, espacios y soluciones constructivas asentadas a lo largo de generaciones, formando un conjunto unitario que resuelve necesidades determinadas.» (2009: 185). Per assolir aquest objectiu, es conforma la segona via d'investigació metodològica o recerca històricoambiental: l'objecte i el seu context.

3. Coneixement de l'esdevenir històric, i la repercussió sobre l'edifici i el seu context. L'objecte arquitectònic com a testimoni representatiu d'una societat, de la seva forma de vida: econòmica, tecnològica, productiva, etc., i d'un moment històric determinat, que a més posseeix un reconeixement i importància cultural a causa de la seva antiguitat, per complir una funció social i estar lligat al nostre passat cultural, per el seu disseny, així com per els seus valors intrínsecs, arquitectònics, funcionals, espacials, tecnològics i estètics, amb les variacions del gust i l'evolució de les tècniques (Terán 2003: 196). Per assolir aquest objectiu, es conforma la tercera via d'investigació metodològica o recerca historicoartística, el fet històric i les variacions estètiques i l'evolució de les tècniques: la repercussió sobre l'edifici.
4. Coneixement de la capacitat d'adaptació de l'objecte arquitectònic, a través de les possibilitats tècniques i dels materials utilitzats en cada moment de la seqüència edificatòria. La capacitat d'adaptació de les cases a les necessitats demandades, segons les possibilitats tècniques i les dels materials utilitzats, a més de la seva vessant historicoartística, facilita l'aproximació a l'objecte arquitectònic a través de la comprensió espacial. La materialització d'un edifici exigeix l'elecció i fabricació dels materials que s'utilitzaran en la seva execució, d'acord amb les tècniques i objectius a assolir i el model arquitectònic elaborat; els

materials es combinen d'acord amb els coneixements de la construcció, de la mecànica i de la física del moment. L'estudi de les tècniques constructives i dels processos utilitzats per a reunir i conformar els materials que es precisen per l'execució d'un edifici, permet «[...] valorar los conocimientos de las técnicas constructivas, de la estática y la mecánica del momento histórico en la que se desarrollaron.» (Latorre 1996: 107, 108), contribuint al coneixement de l'objecte a través de la genètica del seu desenvolupament. Per la particularitat del mètode a utilitzar, aquest objectiu que també és una recerca de caire històric, se desenvoluparà a través del "seu" propi mètode. Així, aquesta via de recerca és per assolir aquest objectiu, es conforma la quarta via d'investigació metodològica o recerca històrica dels espais i la seva construcció: necessitats i la gestió espacial.

Recapitulant, aquest llistat d'objectius a assolir, se concentren en la voluntat, en la mesura del possible, del coneixement i la documentació integral de l'objecte arquitectònic. El mapa evolutiu que es pot extreure, està integrat per un procés històric i artístic, que beu d'esdeveniments de tot ordre, essent l'edifici a estudi un document en si mateix —en qualsevol vessant de la condició documental testimonial (González 1997: 296)— que cal desxifrar per contribuir al coneixement d'un patrimoni, en aquest cas essencialment arquitectònic i etnològic. Per tant, voluntat de documentar les seves modalitats constructives, per la contribució a un coneixement integral de l'objecte a través de les seves vessants historicoartística, tècnica i arquitectònica; les seves condicions actuals d'alteració o/i degradació, per la creació d'una història evolutiva que contribueixi a la comprensió arquitectònica de l'objecte, com estructura material amb una funció; els usos que es feien dels espais segons les necessitats derivades de la seva finalitat per una aproximació etnològica, per considerar l'objecte com a element significatiu.

Tot plegat, es tracta d'un "tot", d'un "objecte" que per la seva comprensió cal una visió el més ample possible, sobretot, en la situació de fora de context en la qual ha derivat i es troba des de fa temps completament immers, en gran manera —com ja s'ha exposat—, derivat de la pressió urbanística la qual ha provocat la pèrdua irreversible del seu caràcter rural.

3 Metodologia

Del que es desprèn a l'apartat anterior, i aprofundint en la metodologia projectual del treball, per teoritzar sobre l'evolució de l'objecte és imprescindible la seva anàlisi arquitectònica, i per tal finalitat, en primer lloc es manifesta la necessitat d'establir els paràmetres per la realització d'una fidel representació gràfica, dibuixos i fotografies, com a primera via de recerca. El reconeixement i la realització d'una àgil edició temàtica de la planimetria i documentació fotogràfica, per facilitar el treball d'aprofundir en el coneixement integral de l'objecte arquitectònic.

Martín, a *Documentación gráfica de edificios históricos: principios, aplicaciones y perspectivas* citant a Sainz (2005), exposa que la representació gràfica dels elements arquitectònics, ha estat una de les eines fonamentals tant per a la concepció i execució material d'un projecte, com per a la documentació o difusió (amb diferents finalitats) dels edificis ja construïts i edificis històrics; «El método por excelencia de representación ha sido y sigue siendo el dibujo de arquitectura, caracterizado por la definición de las propiedades geométricas y constructivas de los edificios a través de planos de planta, alzados y secciones, así como perspectivas cónicas o axonométricas [...]» (2014: 2); del que Menuge (2006: 8) opina, que plantes i seccions són particularment valuoses, ja que mostren amb agilitat una sèrie de característiques que no són visibles al mateix temps, i que per tant no es poden exposar de la mateixa manera sintetitzades en uns altres registres. A més, constitueix una base fonamental per a la difusió dels

valors del patrimoni edificat, resultant una via per registrar i documentar els seus valors culturals i materials, assegurant així la seva preservació i transmissió (Martín 2014: 4).

Qualsevol procés de representació d'un edifici, ha d'anar precedit d'un coneixement profund del mateix, ja que el dibuix d'arquitectura es basa en una interpretació de la realitat construïda, és a dir, en l'anàlisi de les dades obtingudes d'ell, per així poder extreure els aspectes fonamentals que es desitgin plasmar en la documentació gràfica. El dibuix, en aquest aspecte, és una construcció diferida de l'arquitectura, en el que el seu procés de representació gràfica, al implicar una anàlisi geomètrica i constructiva, se converteix en un autèntic mitjà d'investigació. A la representació, el material bàsic del dibuix és la línia, aquesta «[...] no existe como tal en la realidad física sino como una abstracción de límites, bien sea la materia y el vacío o entre las supuestas y sucesivas siluetas envolventes de los cuerpos.» (Ortega *et al.* 2011: 55). La decisió sobre el traçat d'aquestes línies precisa d'un coneixement de l'edifici i de la seva configuració constructiva, i a més, implica una selecció de la informació per representar els elements; «Por ello, en todo momento existe una intencionalidad en la representación, de modo que es un proceso subjetivo y, por lo tanto, imposible de automatizar completamente [...].» (Martín 2014: 2)

Sobre la base de l'exposat, i seguint el criteri de representació d'Ortega, amb l'objectiu de clarificar “un estat” d'un objecte arquitectònic, es denominarà dibuix de “restitució” a aquell que representa una realitat existent des d'un enfocament objectiu i comprovable, «[...] nos encontraríamos así ante lo que se suele denominar dibujo de levantamiento.» (2011: 56); en canvi, es reserva el terme “reconstitució” per a aquells dibuixos que pretenen reflectir estats que ja no existeixen, però que poden formar part de la seva biografia. Així, és important assenyalar, que un dibuix d'aixecament de la realitat edificada, no té sentit

si no es produeix a partir d'un cert avanç en el coneixement de l'objecte arquitectònic, per a qualsevol posterior aplicació, amb l'objectiu de partida, que el dibuix d'aixecament contribueixi a elevar el nivell de coneixement general sobre el bé a documentar, amb aquest fi, «[...] parece evidente que antes de dibujar algo se deberían conocer previamente los dibujos antes realizados y analizar su dimensión o valores cualitativos.» (Ortega *et al.* 2011: 57). Per la qual cosa, s'imposa la cerca d'informació gràfica existent, tant de planimetria com de fotografies que aportin informació sobre l'estat de l'objecte en aquell moment del registre.

Segons Martín (2014: 24), de la mateixa manera que en un experiment científic, en el procés d'elaboració de la cartografia d'un edifici s'ha de descriure la metodologia emprada. En aquest cas, el mètode a utilitzar per la restitució de l'edifici és el manual, aquest ha estat el tradicional per a la realització d'aixecaments arquitectònics; consistent en mesuraments lineals (cinta mètrica), i dels nivells (plomada i nivell d'aigua), així com la utilització de sistemes de control mitjançant processos de verificació —altres mesuraments que confirmen les dades registrades—, quedant compilades en els corresponents croquis de camp. La realització de dibuixos a mà alçada, constitueix un procés de transcripció, a més d'analític, que suposa un pas fonamental en la interpretació constructiva de l'edifici, «[...] de modo que mientras se dibuja *in situ* se está llevando a cabo una investigación sobre sus características materiales [...]. La oportunidad de observar cada uno de los elementos desde distintos ángulos y distancias [...] no se puede sustituir por el trabajo de gabinete a base de imágenes.» (Martín 2014: 6). En aquest procés, seria convenient desenvolupar una sistemàtica de triangulació amb làser de punts, per aconseguir una interrelació de les diferents dades mètriques, no obstant això, al no ser possible la seva utilització, haurà d'extremar-se l'atenció en la recollida de dades, en la qual l'únic recurs no analògic disponible és el distanciómetre làser. Tota la informació és bolcada al sistema de

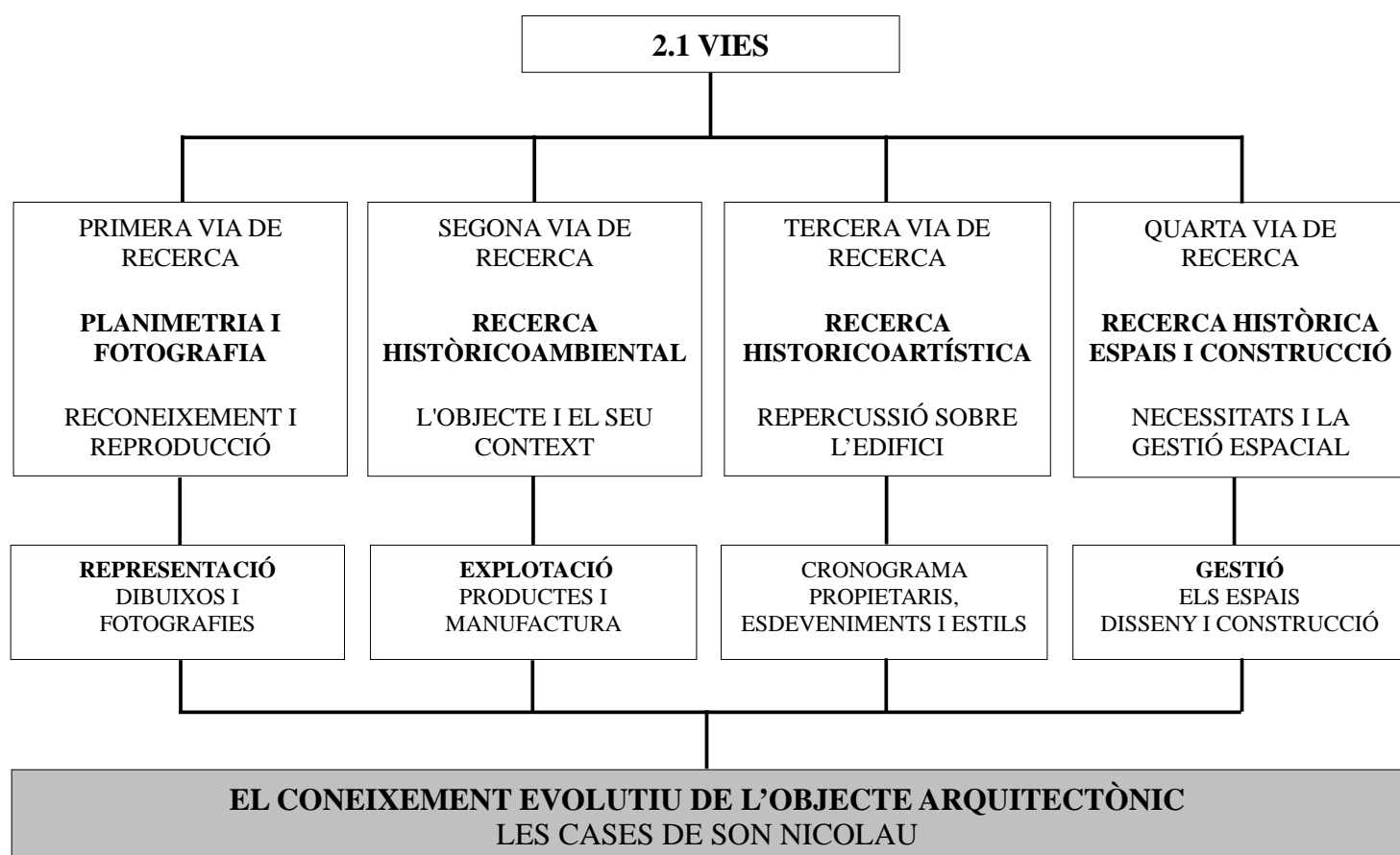
representació CAD, a través del qual es pot realitzar una àgil gestió d'aquesta, proporcionant els recursos necessaris per conformar el dibuix arquitectònic, en la mesura que l'anàlisi o la seva difusió requereixi.

Quant a la fotografia, la seva utilització per al treball és de manera convencional, no s'utilitza la fotogrametria bidimensional o rectificació fotogràfica, ni la tridimensional per a la restitució de l'edifici, tampoc s'utilitzen mètodes complementaris, com la termografia (per determinar temperatures superficials), que aporta informació sobre les característiques dels materials, o imatges espectrals (radiacions emeses en diferents freqüències), les quals poden relacionar-se amb les propietats dels materials. Els mètodes exposats no deixen de ser eines que tenen una finalitat, la qual és necessàriament el criteri principal de cara a la seva elecció, juntament amb les possibilitats de la seva disponibilitat, que per aquest treball de recerca ha estat nul·la.

Sobre aquesta base, i per a l'enteniment global de l'edifici, cal comprendre, que no sols s'ha d'aprofundir en el coneixement arquitectònic, sinó també ambiental, considerat en la seva globalitat i en cohabitació, per el coneixement de la possessió com a explotació agropecuària, dels productes i la seva manufactura, suposant aquesta, la segona via de recerca. Els caràcters bàsics que sempre són presents en l'arquitectura popular o vernacla són la factura tradicional de la construcció, el seu caràcter utilitari i personalitzat i la vinculació amb l'entorn geogràfic. El primer s'aprecia en el continuisme de les tècniques constructives i en l'estructura de les construccions, el caràcter utilitari es mostra en l'organització funcional de l'habitatge i les seves construccions auxiliars, que han de respondre a les necessitats dels seus ocupants, no obstant això aquesta arquitectura és abans que res, un fet d'economia agrícola, el qual sempre ha tingut un caràcter mixt (Moran/Navarro 1992: 244). Així, a la recerca històricoambiental, l'estudi haurà de contemplar les relacions entre l'objecte arquitectònic i el seu context; la consideració de la particularitat

de l'emplaçament geogràfic, i l'observació de les possibilitats d'explotació agropecuària. La recopilació de dades bibliogràfiques o arxivístiques, i el seu consegüent anàlisi (Quadre 2. Esquema Metodologia, l'apartat 2.1 Vies), contribuint així a la "lectura biogràfica" o vida de l'edifici (Ortega *et al.* 2011: 61), i el seu enteniment projectual i constructiu, contribuint aquesta visió contextual, "del lloc", a la comprensió arquitectònica (Menuge 2006: 3).

**QUADRE 2. ESQUEMA METODOLOGIA
EL TEMA
ANÀLISI ARQUITECTÒNICA DE LES CASES DE SON NICOLAU**

La tercera via d'investigació que s'obre és la de la recerca d'informació envers de la particularitat historicoartística, per establir la

repercussió del seu esdevenir sobre l'edifici a estudi. Això implica la recopilació de dades bibliogràfiques i arxivístiques, i la seva conseqüent anàlisi, per establir la relació dels esdeveniments que formen part de la biografia de l'edifici i relacionar-los amb la genètica del seu desenvolupament. Les observacions històriques sobre l'objecte, procedents tant d'una aproximació documental preliminar planificada (comprensió crítica prèvia), indispensable per a la conducció d'un correcte aixecament, com de la realització d'observacions inèdites, fruit del contacte directe i freqüent amb l'edifici. Per a la recopilació de dades sobre fonts bibliogràfiques que tractin sobre l'aspecte arquitectònic, la recerca se centra en publicacions —com s'ha vist a l'apartat: estat de la qüestió— que abordin de diferent manera aquesta tipologia edificatòria; quant a l'aportació documental, les fonts provenen de citacions extretes de publicacions, així com de la recerca a l'Arxiu Municipal de l'Ajuntament de Palma (Can Bordils) i del Registre de la Propietat núm. 7 de Palma. En el pautat històric, cal considerar el cronograma de propietaris, i establir relacions entre l'edifici i les persones que van ostentar la seva propietat, d'aquesta correspondència es poden emprendre futures recerques documentals, amb la finalitat d'aprofundir en el coneixement de l'evolució de les cases, i per extensió de la possessió de Son Nicolau.

El valor històric que emana d'una arquitectura del passat, estriba precisament en la relació que pot establir-se entra una successió d'accions constructives i les raons i condicions econòmiques, socials i culturals de la societat que, a cada moment de la història, va promoure aquestes transformacions (Latorre/Cámara 2002: 167). Quant a la qüestió estilística, en base a l'observació directe de l'edifici i la diferida sobre el dibuix de restitució o d'aixecament, el qual és el document de registre de partida, en el camp de l'arquitectura i des de l'aplicació del mètode filològic de la història de l'art, la seva contribució —juntament amb altres aproximacions—, és en d'establir campanyes constructives, identificar

fases, aportar novetats en els mètodes constructius, i identificació d'estils mitjançant l'anàlisi d'elements que conformen l'edifici —comparacions—, en definitiva, percebre i reconstruir la microhistòria de l'edifici des de la teoria dels estils (Carrero 2008: 16). Així, l'aportació de la història del art, s'estableix des dels seus tres pilars bàsics: les comparacions analògiques, la informació literària i el concepte d'estil.

En definitiva, la metodologia dissecciona "l'objecte", precisament amb la finalitat de treball, per assolir la visió "d'un tot" com a document en si mateix, que sols és desxifrabable gràcies a un acostament a l'obra des de tots els vessants possibles, des de tots els seus aspectes; en la mateixa línia, García opina que un «[...] análisis puramente formal, semántico o histórico del edificio no son suficientes, mientras se descubre como necesario un acercamiento desde todos los puntos posibles [...]» (1987: 206), amb el propòsit de salvar les diferències de caire culturals, socials i cronològiques per a comprendre, i per tant poder valorar, amb tot el que implica, l'obra en els diferents estadis de la seva globalitat com a conjunt edificat (1987: 208).

L'objecte que ara contemplem és el resultat d'una estratificació conformada al llarg del temps, fruit de nombroses i successives intervencions realitzades segons el moment, amb criteris i tècniques constructives diferents, amb l'objectiu de donar resposta a una necessitat també canviant, que generalment respon a les possibilitats d'explotació que ofereix l'indret. Per tant, dins la quarta via de recerca històrica, s'han d'estudiar tant els espais com la seva construcció a través de l'anàlisi de les necessitats demandades, així com, la gestió espacial establerta segons les possibilitats tècniques i les dels materials emprats. Aquesta quarta via de recerca se centra en la recopilació de dades històriques de la gestió espacial i mitjans tècnicoconstructius, així com necessàriament observacions, en particular d'elements i en general del disseny, de l'objecte arquitectònic en qüestió. En línies generals, amb aquesta intenció, s'imposa la necessitat

d'observació, la seva esmentada transcripció gràfica i la recerca d'informació en fonts que contribueixin a un enteniment historicoartístic, així com, sobre els usos dels espais i d'història tècnicoconstructiva, amb la finalitat de comprendre la gestió dels espais a través del seu disseny i la seva construcció.

L'estudi històric de l'edifici haurà d'aportar una explicació racional de la successió de fets constructius que, des de la seva gènesi, han anat modelant la configuració de l'objecte arquitectònic fins a aconseguir la que presenta en l'actualitat. Per aquesta història del edifici, a més de les esmentades aproximacions documentals i artístiques, s'ha d'incloure l'arqueològica, per deduir l'ordre que els materials adopten en la construcció (l'estratificació dels materials), així en la història de l'edifici, el cos arquitectònic és el registre de la seva pròpia transformació (Latorre 2000: 167).

El reconeixement del caràcter estratificat³ que presenta l'arquitectura històrica, obre un parèntesi molt important en la metodologia i les tècniques de recerca. L'estudi estratigràfic permet com a disciplina de l'arqueologia de l'arquitectura —seguint la metodologia arqueològica d'observació i registre, basat en última instància en l'estratigrafia geològica i directament en la “harrisiana” (Harris [1979] 1991: 89-93)—, obtenir de l'edifici històric, o document material, una seqüència en conjunt de la cronologia relativa de la seva construcció, és a dir, la concepció de la història de l'arquitectura des de la visió que ofereix l'arqueologia⁴ (Arce

³ Els edificis històrics són objectes pluriestratificats, passen a ser considerats històrics des del moment en què són pluriestratificats. «La estratigrafia, que estudia estos procesos aportada desde la geología de la arquitectura, es el método más específico de la arqueología de la arquitectura.» (Caballero 2009: 12).

⁴ L'arqueologia de l'arquitectura és una disciplina, la qual, el seu naixement se situa els anys setanta a Itàlia (Parenti, Francovich, Brogiolo, entre d'altres arqueòlegs), i va sorgir amb la finalitat d'agrupar tot un seguit d'experiències i recerques realitzades en els dos decennis anteriors, com a resultat de l'aplicació dels instruments, conceptes i problemàtiques de la disciplina arqueològica a l'estudi de l'arquitectura (Carrero 2008: 10; Quirós 2002: 27; Serrano 2013: 121). En territori espanyol, cità com exemple d'una primera fase experimental, l'obra de José A.

2009: 21; Caballero 1995: 37/2009: 11; Carrero 2008: 6; Latorre 2000: 167 ; Quirós 2002: 28). No obstant això, ja que no es tracta d'un mètode tancat amb una aplicació rígida «Al contrario, es un método flexible, auxiliar o instrumental, que permite la posibilidad de adecuarse a circunstancias muy variadas.» (Caballero 1995: 37), i en base a ajustar aquest mètode de lectura a l'aprofundiment de la recerca que hem desenvolupat, sols es considera la seva utilització per referenciar els materials i elements estratigràfics dels paraments verticals i horitzontals; és a dir, els materials en què es pot disgregar l'edifici (constructius o decoratius), considerant l'aparell (tècnica constructiva o manera d'utilitzar els materials) per a construir; i l'element estratigràfic, com unitat construïda menor, individualitzable estratigràficament de les que l'envolten, considerant-se l'objecte fonamental per l'anàlisi amb finalitat històrica, la de la historia de la “construcció” de l'objecte arquitectònic (Caballero 1995: 37-39). Per aquesta labor, se considera suficient la seva identificació mitjançant la seva referència als plànols i el seu registre fotogràfic.

Amb aquest mètode, Caballero, a *Edificio Histórico y Arqueología...* (2009: 13), descriu un llistat de possibles lectures a extreure de l'edifici, i a considerar al treball:

- Lectura cronològica. «Las relaciones de antero-posterioridad [...]» entre els extractes originals, permet establir una seqüència temporal. Els conceptes d'estratigrafia i del valor de l'ordenació material; l'edifici com a objecte pluriestratificat. Per interpretar les relacions físiques i temporals.

Aparicio *Análisis de fases constructivas...* (1990), o Caballero Zoreda *Un canal de transmisión de lo clásico a la alta Edad Media española...* (1994) (Quirós 2002: 29); no obstant, es pot considerar com antecedent a aquesta disciplina, autors com José Maria Cabrera (2006), que en els anys setanta del segle XX, treballaren en traçar una historia de la construcció, i fonamentalment una història dels materials que permetés realitzar cartografia murària (Carrero 2008: 10). No obstant, Quirós a *Arqueología de la Arquitectura en España* (2002: 28) citant a Morriss (2000), afirma que l'estudi de l'arquitectura es remunta als orígens mateixos de l'arqueologia, en el Renaixement italià, per la qual cosa, de fet, és la més vella de les arqueologies.

- Lectura funcional. «Las relaciones entre las partes de cada original [...]», permet comprendre funcions i els seus canvis que conduïren a la transformació de l'edifici original. El concepte de tipologia; l'edifici com a objecte pluritipologizat. Per interpretar les relacions formals, funcionals i productives.
- Lectura estructural. Establir-la a través de les «[...] relaciones de dependencia [...]» que s'estableixen entre la millor conservada (la més recent) i les anteriors original i successives. El concepte d'autenticitat; com a observació racional, això és de les relacions entre les parts, els tots que formen l'edifici i ell mateix.
- Lectura productiva. L'edifici com un procés de producció de «[...] productos constructivos [...]», que han evolucionat al llarg del temps. El concepte de procés i consegüentment de producció; l'edifici com a producte constructiu històric.
- La lectura cultural. «Cada uno de los contextos sincrónicos que lo configuran y sus interrelaciones [...]». A diferència de les anteriors que són immediates, interpretant l'edifici com un conjunt transformat (materials, estructura i funcional i artísticament) en diacronia, la lectura cultural aborda cada un dels contextos sincrònics que el configuren, informant de formes de relacions socials o ideològiques, d'organització familiar, de formes de vida dels seus promotors i habitants, i per extensió de la societat del moment. El concepte de context cultural, on prenen significat els sistemes d'unitat que conformen un edifici, en l'aspecte espacial, temporal i funcional, incloent la relació amb el seu context territorial.

Aquestes relacions contextuais són les que permeten la lectura del conjunt material com si es tractés d'un text escrit (mètode filològic). L'edifici històric es considera un context conformat per objectes originals, que es relacionen entre si i que permeten lectures molt variades, on cada

part és diferent i compleix una funció específica, en un sistema significatiu, complex i en procés.

3.1 Els instruments en el procés d'anàlisi

La documentació gràfica —edició temàtica de la planimetria i fotografia— no és, com ja s'apuntava al plantejament metodològic, solament l'etapa prèvia de l'anàlisi arquitectònica; és més, es pot considerar una qüestió de primer ordre. «De alguna manera “documentar”, como sinónimo de “leer un documento”, supone en el análisis de la construcción histórica lo que la excavación en un yacimiento.» (Caballero 1996: 64); document de restitució que ha de referenciar la realitat diferida de l'objecte arquitectònic. L'observació visual de l'objecte —del general al particular—i la consegüent reproducció gràfica, propicia la seva lectura directa la qual és essencial per a l'anàlisi diferencial de contextos, així com per la constatació de les seves relacions. La labor és tan important, que la «[...] documentación efectuada por otros o de modo mecánico, no libera de esta labor personal importantísima.» (Caballero 1996: 64). Si bé es disposa de documentació gràfica en diferents suports procedent de l'última intervenció —el projecte de reparació i consolidació de l'any 1988—, els documents consultats no aporten tota la informació necessària per a una comprensió en profunditat de l'edifici, a més de detectar-se diferències en els mesuraments, els més considerables en l'amidament de la compartimentació interior i els vans a façanes, així com l'emplaçament o simplement la identificació d'aquests. Els motius d'aquestes discrepàncies poden ser diversos: errors de recopilació de dades, de transcripció, errades de representació gràfica, així com derivats del procés de reproducció, o molt probablement, de la pèrdua de documentació. Per tal d'assegurar la fiabilitat de tal procés, s'han extremat les pautes d'obtenció i transcripció de dades.

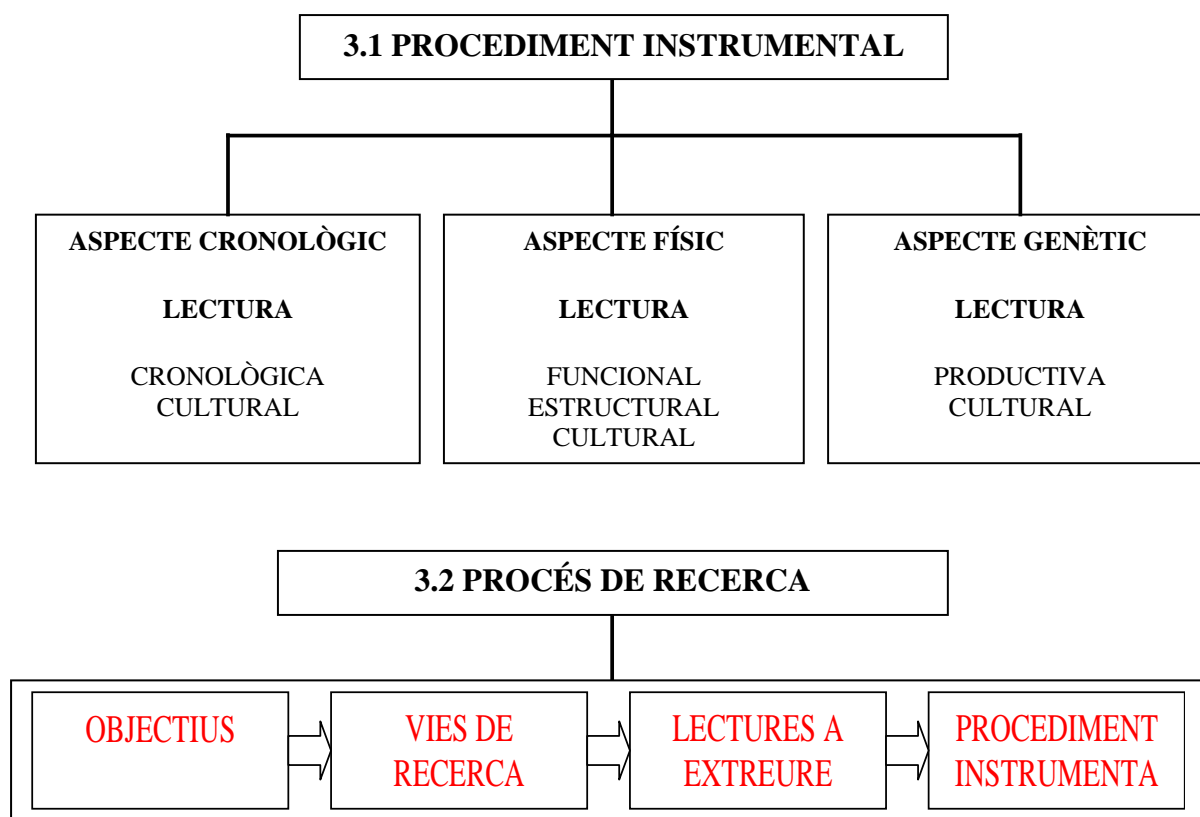
En el cas de Son Nicolau, considerant les quatre vies de recerca esmentades, la finalitat que es pretén i les característiques de l'objecte d'estudi —la seva singularitat—, per ajustar els “instruments metodològics” a aquest marc, en el procés d'anàlisi d'aquest edifici, es tenen en compte —tal i com planteja Caballero en *El análisis estratigráfico de construcciones históricas* (1996: 63)—, tres aspectes bàsics, els quals esdevenen en el procediment instrumental vehicular:

- Un aspecte cronològic: coetani, o amb anterioritat/posterioritat i, si és possible, la seva datació. Així com la seva particularitat historicoartística, i la repercussió del seu esdevenir sobre l'edifici a estudi.
- Un aspecte físic: ubicació, materialitat i forma. L'acció genètica crea sobre l'edifici unitats estratigràfiques: l'element, el cos de la fàbrica, l'estructura, la superfície i l'espai o “el tot”. La particularitat de l'emplaçament geogràfic i les possibilitats d'explotació agropecuària, creen unes necessitats. La capacitat d'adaptació de les cases a les necessitats demandades, segons les possibilitats tècniques i les dels materials utilitzats.
- Un aspecte genètic: acció o activitat. Pot ser natural o entròpic, constructiu o destructiu. La finalitat pràctica desitjada, el material elegit i la tècnica utilitzada, a més de conduir el desenvolupament de l'edifici —construcció, demolició—, també condiciona l'inevitable procés de degeneració de l'objecte construït, tant per l'efecte de l'ús com per les condicions ambientals.

Enllaçant aquest procediment instrumental a seguir i les possibles lectures a extreure a través d'una aproximació estratigràfica —plantejades en l'apartat metodologia—, el discurs s'estructura sobre la base d'una primera aproximació global a l'objecte (Quadre 3. Esquema Procediment, l'apartat 3.1 Procediment Instrumental), des d'aquesta inspecció s'inicia la seva dissecció i el seu consegüent anàlisi.

L'objectiu de conèixer l'objecte arquitectònic, planteja la necessitat d'estructurar una metodologia que vehiculi els instruments en el procés d'anàlisi. Els resultats no són contribucions que per si soles determinin la consecució de processos que han culminat amb les cases d'avui, sinó és més bé la suma de factors, el que fa possible el procés vehicular que propicia tal resolució. Així es finalitza el procediment (Quadre 3. Esquema Procediment, l'apartat 3.2 Procés de Recerca), des del plantejament d'objectius al procediment instrumental que ha de possibilitar la seva culminació.

QUADRE 3. ESQUEMA PROCEDIMENT
EL TEMA
 ANÀLISI ARQUITECTÒNICA DE LES CASES DE SON NICOLAU

El procediment instrumental, el qual des de l'estratigrafia aborda "l'aspecte cronològic" (coetani, o anterioritat/posterioritat), permet la seva consegüent "lectura cronològica" per establir una seqüència temporal de l'objecte arquitectònic a estudi. En paral·lel a aquesta lectura diacrònica, es

pot abordar des de la historiografia, la lectura cultural de l'edifici; a més de considerar els fets des del punt de vista de la seva evolució, la seva particularitat historicoartística també permet una perspectiva sincrònica de cadascun dels seus contextos, presentant els fets històrics no solament en la seva evolució temporal, sinó també en comparació d'uns altres suposats.

Establint “l'aspecte físic” (ubicació materialitat i forma), permet una “lectura funcional” que fa possible no només comprendre funcions, sinó també els canvis que van conduir a la seva transformació; també permet una “lectura estructural”, per establir relacions entre les parts que conformen l'edifici; a més d'aquestes lectures diacròniques, a la seva consegüent lectura cultural de caire historicoartístic, s'ha d'afegir l'aportació d'una perspectiva històricoambiental, històricoconstructiva i arquitectònica.

Per acabar, “l'aspecte genètic” (acció, activitat), permet una “lectura productiva”, que contribueix a la comprensió de l'edifici com a fruit d'un procés de producció en evolució; en aquest cas, la seva lectura cultural seria de caire historicoartístic, històricoconstructiu i arquitectònic.

Aprofundint en la línia de l'exposat sobre l'estratificació a l'apartat metodologia, i per aclarir conceptes a manejar en l'aproximació estratigràfica, esmentar a Mileto i Vegas, que citant a Harris (1979) exposen que si “l'estratificació geològica” és el resultat de processos d'erosió i acumulació, i “l'estratificació arqueològica” «[...] se puede considerar como el resultado de procesos de *formación de estratos* y *excavación* por parte del hombre, sumado, además, a la acción de los agentes naturales.» (2010: 148); establir per tant, el que Mileto i Vegas, citant a Brogiolo (1988), defineixen com “una estratificació arqueològica”, considerant aquesta com «[...] el producto de actividades antrópicas y naturales, que se pueden resumir en procesos de *acumulación* (acciones positivas), de *erosión* (acciones negativas) y de *transformación* (acciones neutrales).» (2010: 148). Realitzar l'anàlisi d'una estratificació

arqueològica o anàlisi estratigràfic, significa estudiar els processos naturals o antròpics que l'han generat, amb l'objectiu d'identificar les condicions històricoambientals que han contribuït a la seva formació.

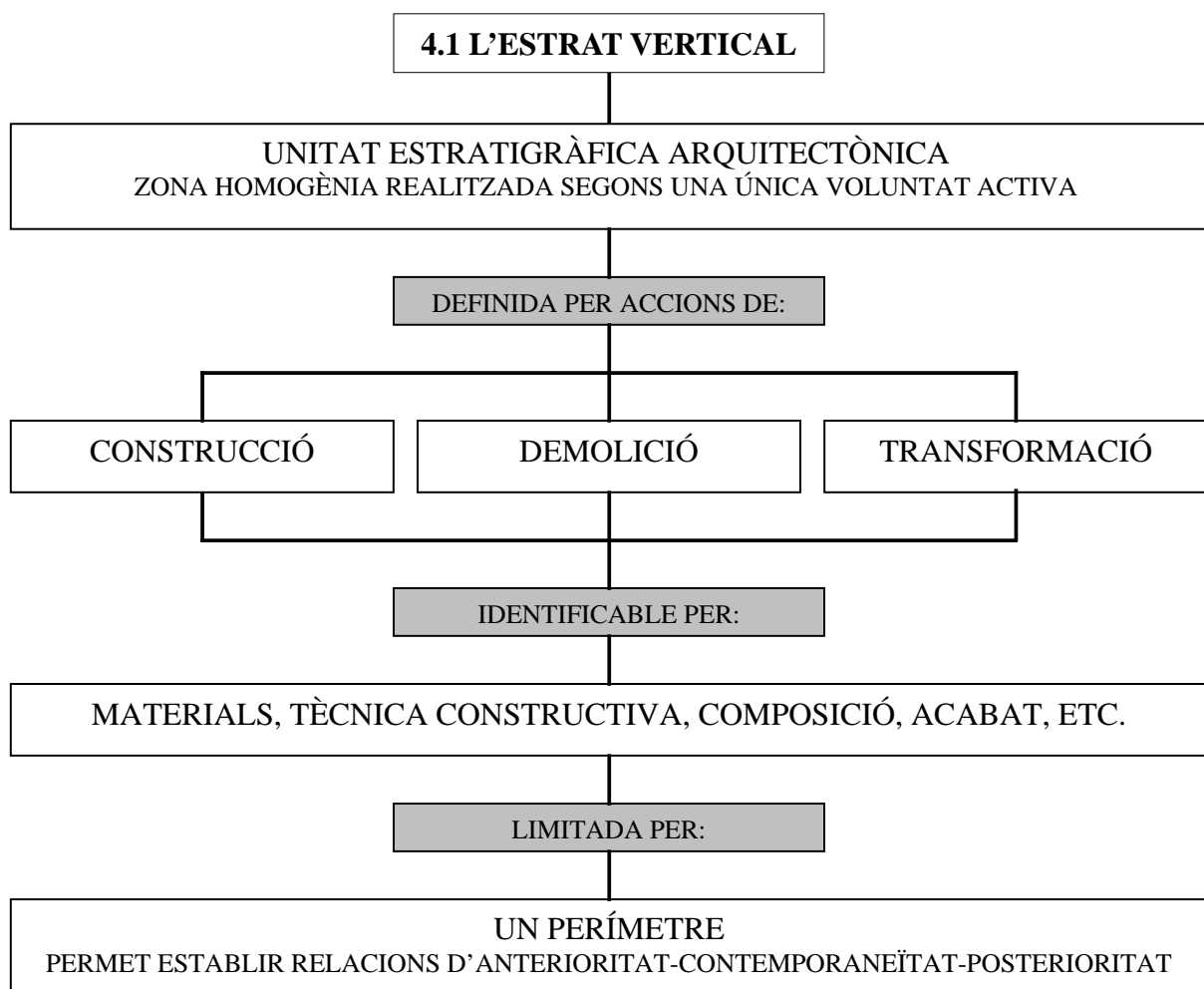
Sobre aquest fonament, s'entén l'anàlisi estratigràfic o estratigrafia aplicada a l'arquitectura, com el resultat de l'estratificació arquitectònica. Mileto i Vegas citant a Doglioni (1997), ho defineixen afirmant que és «[...] el conjunto de fases constructivas y periodos de uso que un edificio ha tenido a lo largo de su historia.» (2010: 148). Les fases constructives, es caracteritzen per “accions positives de construcció”, “accions negatives de demolició” i “accions transformatives que modifiquen l'existent”; els períodes d'ús que s'interposen entre les fases constructives successives, es caracteritzen pel desgast antròpic a causa de l'ús de l'edifici i per la deterioració natural fruit de l'acció dels agents atmosfèrics (Mileto i Vegas 2010: 148).

En l'estratificació arqueològica, Harris identifica “l'estrat vertical”, en els murs i dipòsits similars que es troben en l'excavació arqueològica (1991: 209); els estrats tenen superfícies, contorns, relleus, volum i massa. L'estratificació arquitectònica es manifesta en una sèrie “d'estrats”, això és, parts romanents de les diferents accions d'aportació que s'han produït al llarg de la història de l'edifici i “interfícies negatives”, que són les petjades de les demolicions (Mileto i Vegas 2010: 148, 149).

Un altre concepte és el “d'unitat estratigràfica arquitectònica” (Quadre 4. Esquema Estratigrafia Muraria, l'apartat 4.1 L'Estrat Vertical), es pot definir com «[...] una zona homogénea, realizada según una única voluntad activa de construcción, demolición o transformación. Las unidades estratigráficas se distinguen entre ellas por sus materiales y técnicas constructivas, por su color, composición, acabado, labra superficial, etc.» (Mileto i Vegas 2010: 149). La unitat estratigràfica està delimitada per un “perímetre” que la separa de les unitats estratigràfiques properes, és en aquest perímetre on es poden identificar les relacions

existents entre les diferents unitats estratigràfiques que conformen el parament; aquestes relacions es reconeixen en el tipus de vinculació que es conforma entre dues unitats que es toquen entre elles. Les “relacions estratigràfiques” poden ser de «[...] *contemporaneidad* (dos unidades construidas o realizadas dentro de la misma obra de construcción) o de *anterioridad/posterioridad* (dos unidades construidas o realizadas en dos diferentes fases constructivas sucesivas).» (Mileto/Vegas 2010: 149).

**QUADRE 4. ESQUEMA ESTRATIGRAFIA MURARIA
EL TEMA
ANÀLISI ARQUITECTÒNICA DE LES CASES DE SON NICOLAU**

A causa de la darrera intervenció sobre les cases (1988), la qual afectà en gran mesura als acabats dels paraments verticals interiors de la planta baixa i primera, quedà minvada la possible extracció d'informació referent a la seva materialitat, per la qual cosa, s'ha d'acudir a les façanes i als paraments de les golfes⁵, així com a la lectura de les plantes.

4 L'estat actual. Context i descripció morfològica de l'edifici

Segons opina Menuge, un “registre” d'edifici, sigui el que sigui la seva finalitat i nivell d'aprofundiment, inclourà una descripció introductòria de l'objecte a estudi i considerarà el context del “lloc”, com introducció al seu registre i estudi (2006: 3, 13, 14).

La parcel·la que avui ocupen les cases de Son Nicolau és un terreny bastant pla, de forma trapezoïdal (plànol núm. 2) amb una superfície de 38.196m², on aquesta construcció amb una ocupació de 1.279m² queda situada transversalment enmig, tocant el mur de tancament nord-oest que dona al camí d'en Maiol, en el qual s'obrin dos portals, i es perllonga fins cobrir el vessant nord-est —una zona limítrof amb el terme de Marratxí—, on el mur que delimita la propietat transcorre paral·lel al torrent Gros.

Pel que fa a l'entorn immediat al terreny que ocupen les cases, aquest queda a la perifèria del nucli urbà de la barriada de Sa Indioteria (plànol núm. 1), on el tancament a l'oest de la parcel·la delimita amb el camí Nou i edificis d'habitatge de planta baixa, així com amb l'església parroquial d'estil neogòtic. Des de la façana principal fins aquest límit, es desenvolupa un jardí que acaba en un mur de tancament i un aparcament privat, paral·lel al camí Nou, tot fruit de la intervenció de 1988 prèvia a l'obertura de l'any 1990 d'un bar de cocteleria a les cases. A aquest mur, trobem l'actual portal principal d'accés a la propietat, i dos més de servei.

⁵ El porxo baix la coberta o golfa, esdevé en una font molt valuosa d'informació, en referència a l'evolució del seu creixement, per tractar-se d'un espai en molt de casos residual, fruit del qual podríem denominar —en paraules del Dr. Josep Morata— els “desaprofitaments arquitectònics”.

El terreny, a més del ja descrit, posseeix un hort de tarongers situat a la part posterior de les cases, que es perllonga fins tocar el mur de límit amb el torrent, i una franja de terreny improductiu paral·lel al límit sud-est, el qual llima amb una altra propietat, l'última porció de terreny del que es van desprendre els llavors propietaris de Son Nicolau. El descrit és el que queda de la possessió, de les terres que conformaven Son Nicolau i les seves pertinences.

És significativa la contribució de Son Nicolau a la conformació de l'actual urbanisme de Sa Indioteria, al que també tingué gran rellevància la possessió de Son Arpina (GEM 1991, VII: 123-125). Aquesta barriada està situada al nord-est de Palma, en la qual els seus límits naturals són el torrent Gros i el de na Bàrbara. Actualment està integrat per un cens de 5.069 habitants, dels quals 3.480 resideixen a zona urbana (INE 2013)⁶.

En una primera aproximació a l'objecte d'estudi, podem esbossar els traços bàsics de la seva morfologia i esmentar les dates cronològiques registrades a diferents elements arquitectònics, com a primers passos en el reconeixement de l'objecte. L'edificació que conformen les cases, consta d'un volum principal paral·lelepípede de planta rectangular (plànol núm. 3), amb l'actual façana principal al seu costat més llarg (fotografia núm. 1), orientada al sud-oest, on fent cantonada amb la fabrica nord-oest se situa la capella (fotografia núm. 2), coberta per dues voltes d'aresta amb la data 1746 a la clau d'una d'elles (fotografies núm. 3-5; figura núm. 1). Aquest prisma principal, s'aixeca a base de tres crugies, a la qual s'afegeix part d'una quarta situada a la part posterior de l'edifici. La seva disposició és en paral·lel al costat allargat —disposició comuna a Mallorca—, sent l'ample interior entre crugies d'aproximadament cinc metres. Aquest embalum principal consta de planta baixa, pis (plànol núm. 4) —amb excepcions— i, d'un porxo davall la coberta o golfa⁷ (plànol núm. 5), la qual és inclinada

⁶ Instituto Nacional de Estadística.

⁷ També anomenada mansarda, cadamunt o antosta.

amb quatre aiguavessos distribuïts tots al voltant del cos principal, així com amb terrat transitable cobrint la segona crugia (plànol núm. 6). A aquest volum s'afegeix a la banda posterior de l'edifici, i perllongant amb una major amplada la quarta crugia, un cos d'uns set metres d'amplada interior amb planta baixa, on trobem una volta de canó on figura a la part més alta la data de 1749 (fotografies núm. 6, 7). La completa un pati, i quasi a la totalitat de la crugia, un pis.

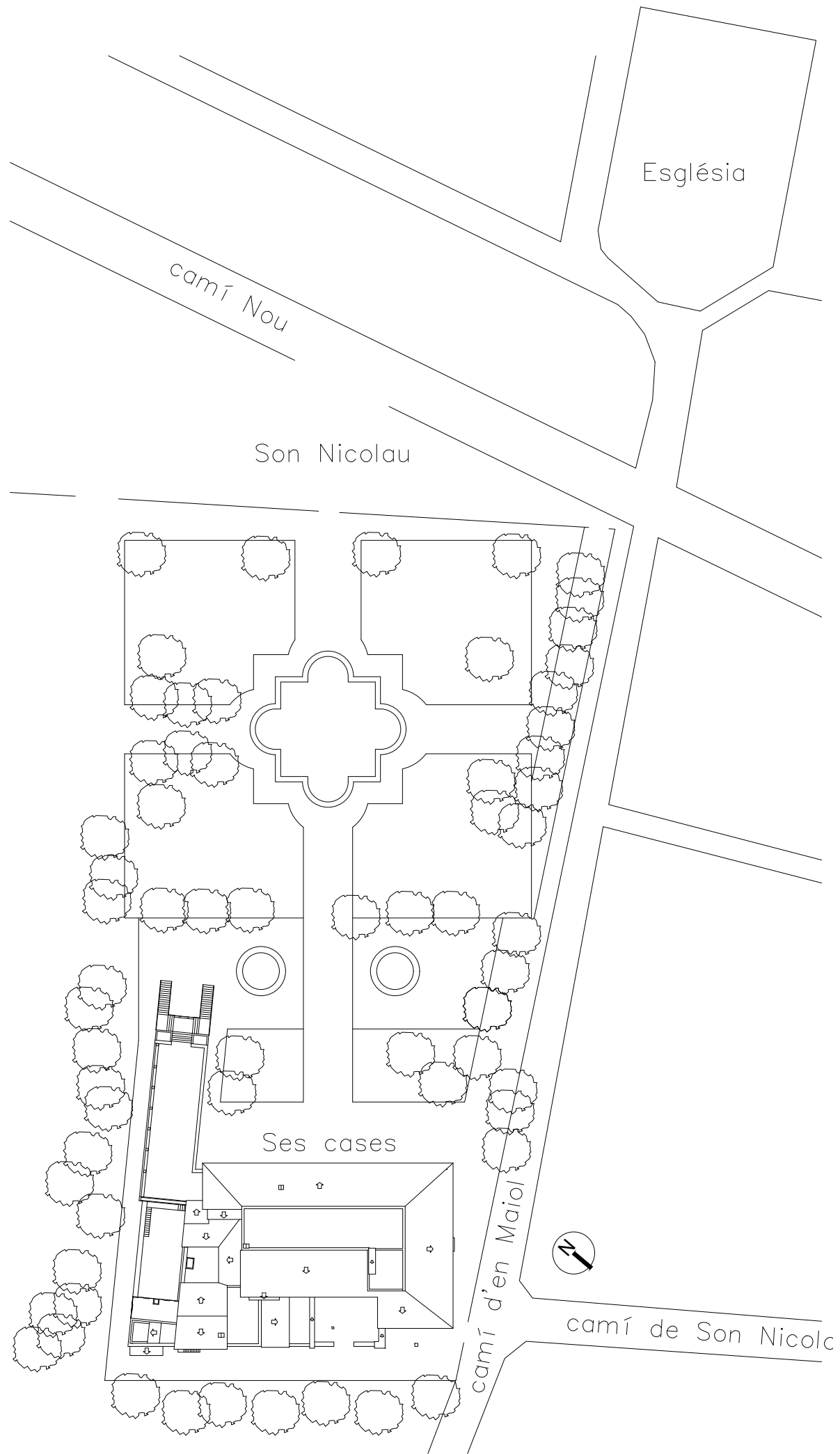
Des d'un cap de la façana posterior (nord-est), i quasi perpendicular, s'estén un altre cos allargat amb planta baixa d'uns sis metres i mig d'ample interior, conformant amb el volum principal un pati davant la façana principal. Aquest cos té coberta de terrat transitable amb balustrada, possibilitant una ampla terrassa, a la que es pot accedir des de la planta noble del volum principal, i per l'altre extrem, des del jardí. A la intersecció de la prolongació d'aquest cos allargat i del principal, hi ha el safareig, amb un rellotge de sol amb la data de 1740 (fotografies núm. 8, 9).

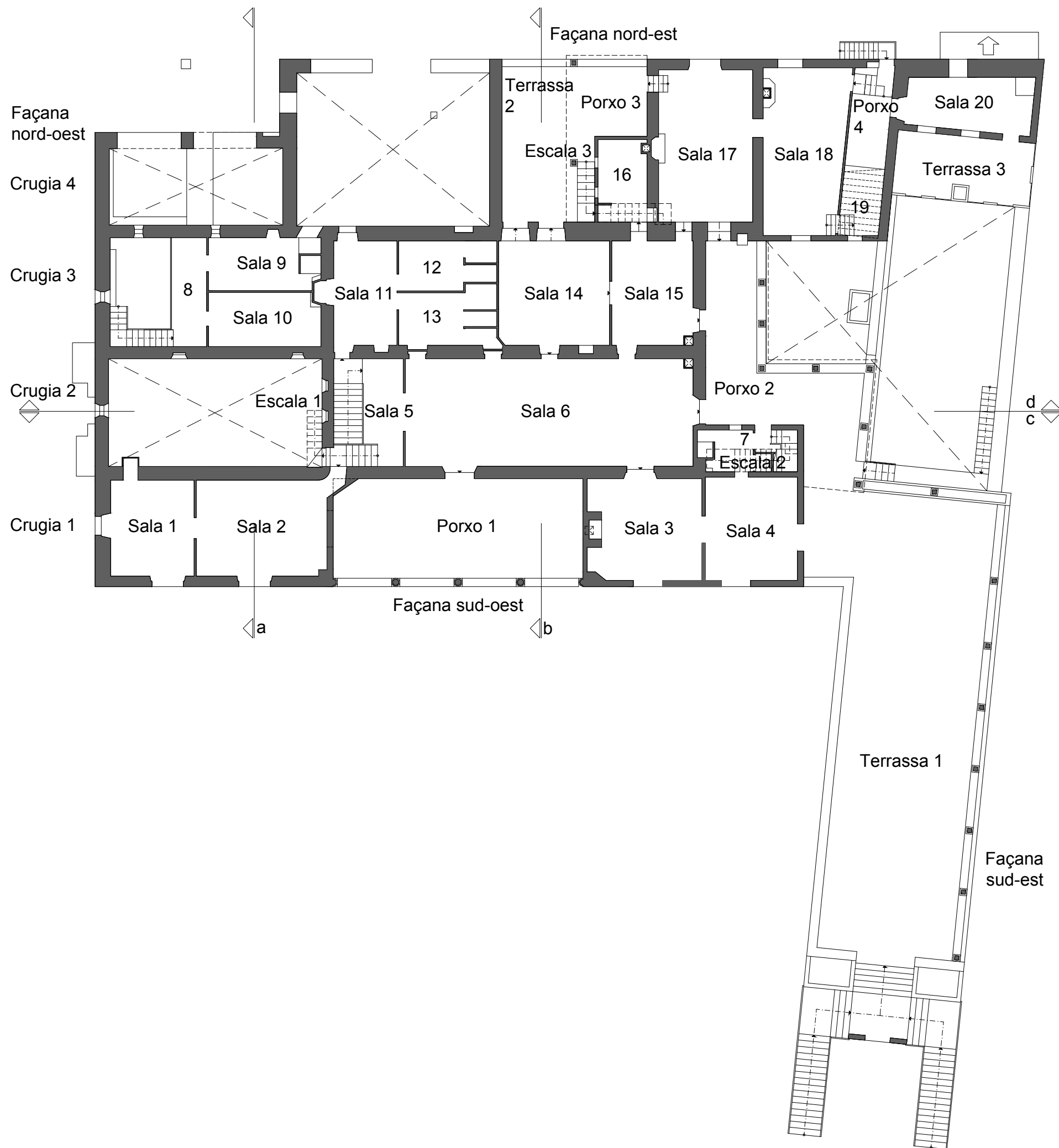
Quant a les façanes, cal destacar l'actual principal (sud-oest), on se situa enmig del llenç, un porxo d'entrada amb dos pilars de secció quadrada que sostenen tres arcs escarsers; damunt ell, a la planta noble, es desenvolupa una llotja de quatre arcs del mateix tipus (fotografia núm. 10), recolzats damunt columnes i protegida per una balustrada (PGOU, CPE: 53/02)⁸. No obstant això, la més reveladora, és l'antiga façana principal situada al caire nord-oest de l'edifici (fotografia núm. 11), amb un conjunt d'obertures de les quals hi destaquen el “portal forà”, amb arc de mig punt, i un portal amb llinda d'arc pla situat entre dues rafes, completen les obertures una sèrie de finestres i finestrons que s'obrin a la façana des de les diferents plantes de l'edifici.

⁸ Segons consta a la fitxa de catalogació de l'edifici. Pla General d'Ordenació Urbana de Palma.

Localització
Estat actual
1/6000

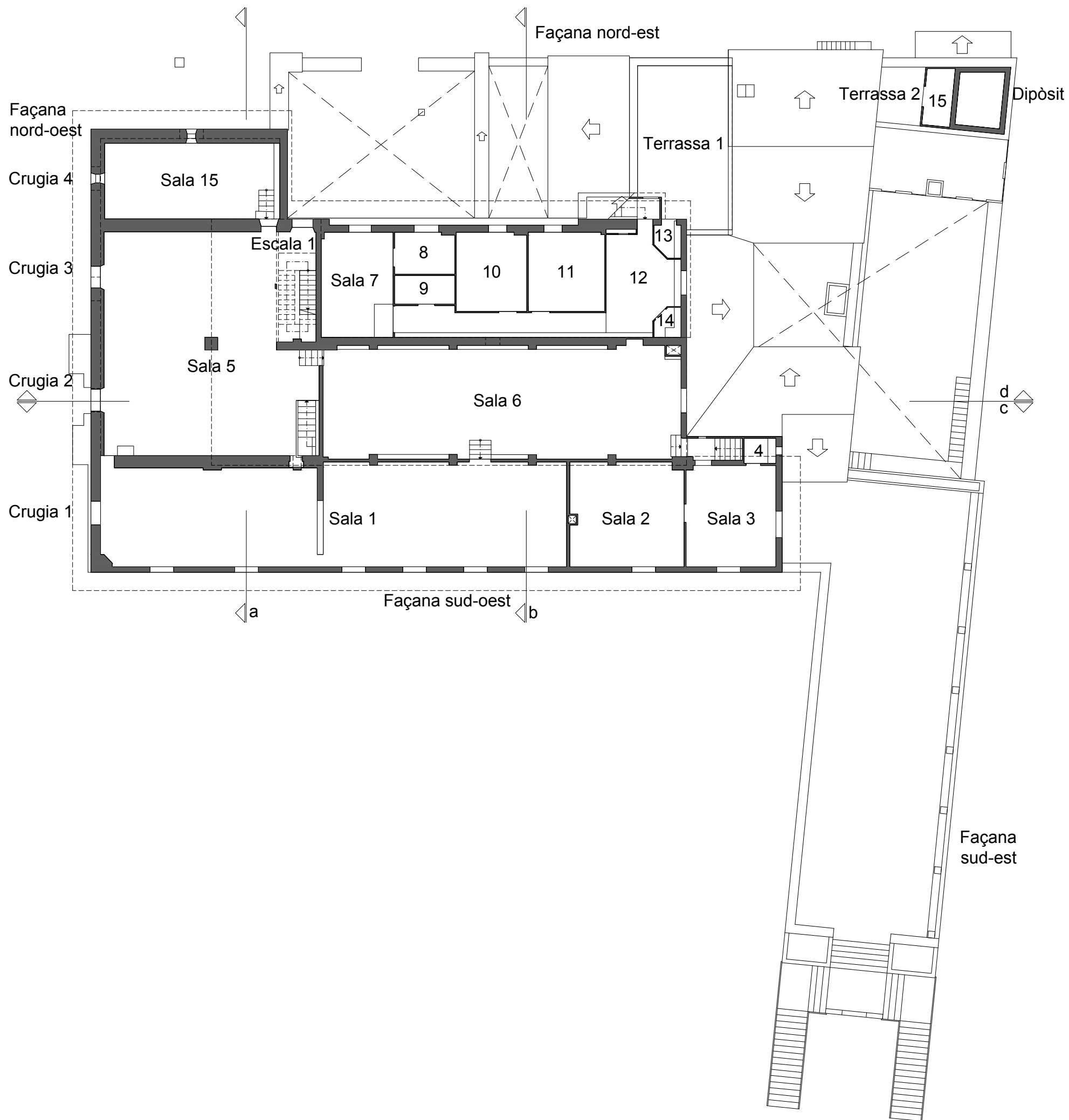

QUADRE DE SUPERFÍCIES ESTAT ACTUAL

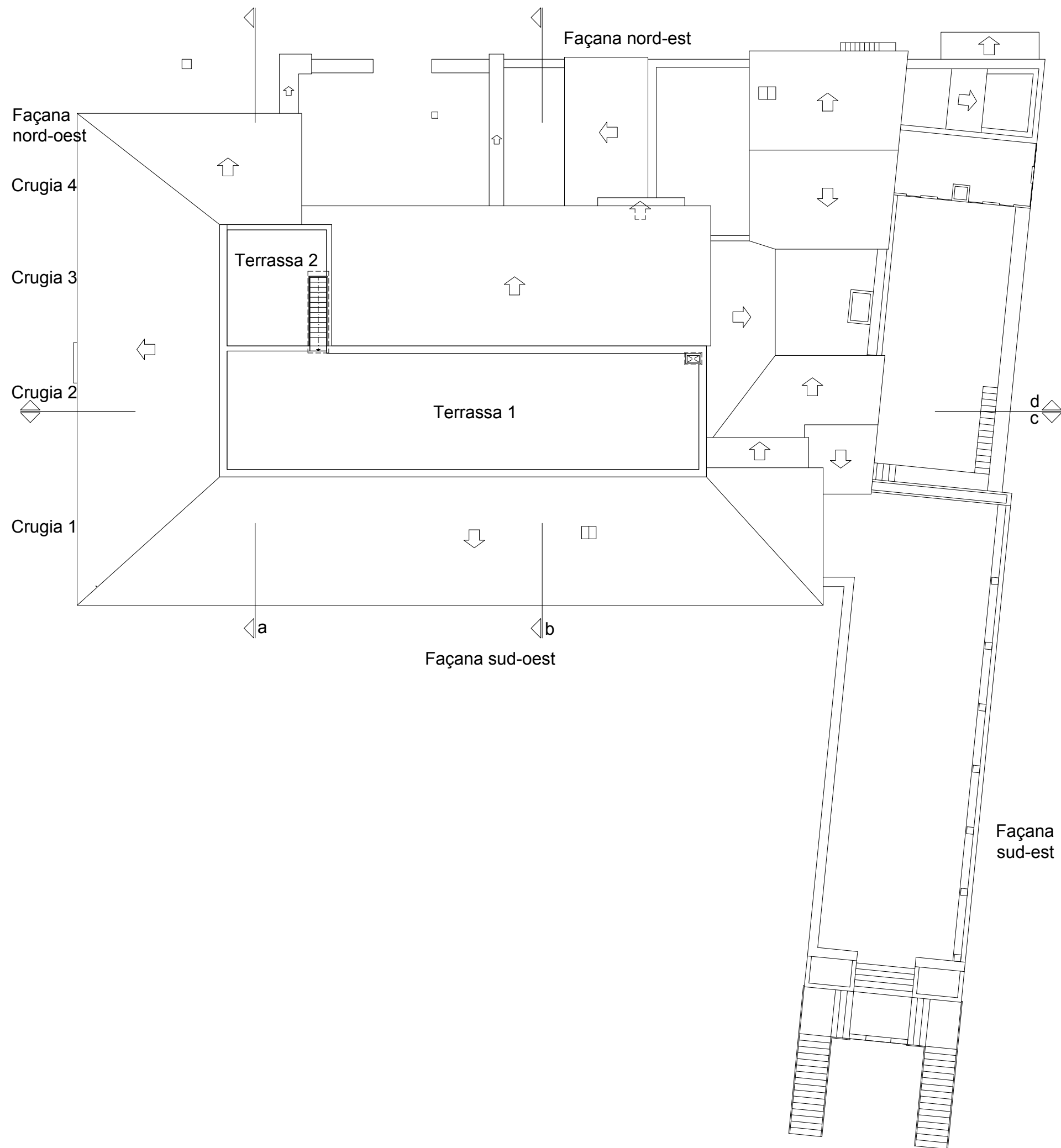
PLANTA PRIMERA

INTERIOR	
SALA-01	20,00m ²
SALA-02	30,20m ²
SALA-03	26,15m ²
SALA-04	21,80m ²
SALA-05	9,55m ²
SALA-06	72,40m ²
SALA-07	7,20m ²
SALA-08	8,70m ²
SALA-09	13,60m ²
SALA-10	13,75m ²
SALA-11	17,35m ²
SALA-12	10,55m ²
SALA-13	12,70m ²
SALA-14	28,55m ²
SALA-15	20,90m ²
SALA-16	8,60m ²
SALA-17	34,70m ²
SALA-18	30,50m ²
SALA-19	15,55m ²
SALA-20	16,40m ²
SUP. SALES	419,15m ²
ESCALA-01	4,55m ²
ESCALA-02	6,10m ²
ESCALA-03	5,65m ²
SUP. ESCALES	16,30m ²
SUP. ÚTIL INTERIOR PLANTA PRIMERA	435,45m ²
EXTERIOR	
PORXO-01	56,80m ²
PORXO-02	43,70m ²
PORXO-03	16,05m ²
PORXO-04	9,60m ²
SUP. PORXOS	126,15m ²
TERRASSA-01	155,55m ²
TERRASSA-02	23,65m ²
TERRASSA-03	19,60m ²
SUP. TERRASSES	198,80m ²
SUP. ÚTIL EXTERIOR PLANTA PRIMERA	324,95m ²
TOTAL SUP. ÚTIL PLANTA PRIMERA	760,40m ²
SUP. CONSTRUÏDA PLANTA PRIMERA	932,80m ²

QUADRE DE SUPERFÍCIES ESTAT ACTUAL

PLANTA SEGONA	
INTERIOR	
SALA-01	113,10m ²
SALA-02	28,30m ²
SALA-03	22,00m ²
SALA-04	1,95m ²
SALA-05	110,35m ²
SALA-06	96,85m ²
SALA-07	18,15m ²
SALA-08	6,05m ²
SALA-09	4,15m ²
SALA-10	13,35m ²
SALA-11	14,55m ²
SALA-12	29,70m ²
SALA-13	2,15m ²
SALA-14	1,75m ²
SALA-15	32,20m ²
SALA-16	3,95m ²
SUP. SALES	498,55m ²
ESCALA-01	10,15m ²
SUP. ESCALES	10,15m ²
SUP. ÚTIL INTERIOR PLANTA SEGONA	508,70m ²
EXTERIOR	
TERRASSA-01	39,90m ²
TERRASSA-02	6,55m ²
SUP. TERRASSES	46,45m ²
SUP. ÚTIL EXTERIOR PLANTA SEGONA	46,45m ²
TOTAL SUP. ÚTIL PLANTA SEGONA	555,15m ²
DIPOSIT	5,90m ²
SUP. CONSTRUÏDA PLANTA SEGONA	625,10m ²

QUADRE DE SUPERFÍCIES ESTAT ACTUAL	
COBERTA	
TERRASSA-01	125,80m2
TERRASSA-02	23,60m2
SUP. TERRASSES	149,40m2
SUP. ÚTIL EXTERIOR COBERTA	149,40m2
TOTAL SUP. ÚTIL COBERTA	149,40m2
SUP. CONSTRUÏDA PLANTA SEGONA	177,55m2

Fot. 1

Fot. 2

Fot. 3

Fot. 4

Fot. 5

1746

Fig. 1

Fotografia núm.1: actual façana principal del casal, orientada al sud-oest (Ferrer 2014)
 Fotografia núm.2: exterior de la capella, façana nord-oest (Ferrer 2014)
 Fotografia núm.3: interior de la capella, coberta amb dues voltes d'aresta (Ferrer 2014)
 Fotografia núm.4: clau d'una de les voltes de la capçalera (Ferrer 2014)
 Fotografia núm.5: fotografia retocada de data a la clau de la volta (Tudurí 2014)
 Figura núm.1: transcripció amb detall de tipografia, data 1746 (Tudurí 2014)

Fot. 6

Fot. 7

Fot. 8

Fot. 9

Fot. 10

Fot. 11

-
- Fotografia núm.6: volta de canó, quarta crugia de la planta baixa (Ferrer 2014)
Fotografia núm.7: data de 1749, a la part més alta de la volta de canó (Ferrer 2014)
Fotografia núm.8: safareix amb terrassa (Ferrer 2014)
Fotografia núm.9: rellotge de sol amb la data de 1740 (Ferrer 2014)
Fotografia núm.10: llotja, l'actual façana principal orientada al sud- oest (Ferrer 2014)
Fotografia núm.11: antiga façana principal, orientada al nord-oest (Ferrer 2014)

5 Primera etapa. Període Baix Medieval

La façana nord-oest, i l'espai al qual s'obri, és al meu entendre la clau que dóna pas a la comprensió de l'evolució d'aquest objecte arquitectònic. Serra, opina que a l'arquitectura mallorquina, pel que fa a les cases i palaus, als dos paradigmes diferenciats —el medieval i el barroc— la dissimilitud ve determinada, no només per aspectes formals o decoratius, sinó per la pròpia concepció de l'espai i dels seus usos (2006: 7), per la qual cosa, encara i tot les intervencions realitzades sobre la concepció original d'aquesta part de l'edifici, la fabrica i l'espai que conté, transmeten una intencionalitat ben diferent a la de l'actual façana principal o sud-oest.

Dels dos accessos a l'edifici a través d'aquest parament, és a ressenyar sobretot, la presència del portal forà d'arc de mig punt, acompanyat entre unes altres obertures, d'un grup de finestres petites amb esplandit exterior i interior situades a la part alta, acompanyades per altres dues amb filloles motllurades; unes raves de reforç i un llenç de façana amb paret de tàpia en la qual són evidents múltiples intervencions, completen els trets característics d'aquest parament que mira a migjorn amb tendència a veure el sol ixent. No obstant això, el fet que crida més l'atenció ho trobem a l'interior, en l'estructura del volum precedit per la façana esmentada; la disposició del llenyam original es mostra en paral·lel al mur de tancament de l'edifici, no perpendicular a aquest, com és habitual a la casa popular de l'illa. Amb aquesta disposició estructural els paraments perpendiculars a la façana exerceixen de murs de càrrega, els quals des del seu origen, conformen quatre crugies a planta baixa i tres a la de sobre, cadascuna d'elles és un espai únic amb finalitat multifuncional, fruit d'un desenvolupament lateral sense cap vestigi que indiqui que hagi existit en algun moment una torre; en aquest volum hi ha evidències que suggereixen una coberta a dues aigües amb vessants cap a les façanes laterals, d'ordre molt diferent a la qual ha evolucionat en l'actualitat. Aquesta conformació d'edificació, suposa un exemple singular dins l'arquitectura popular a

Mallorca, per la seva concepció estructural com a espacial, o de l'orientació de la façana principal.

5.1 El nucli medieval de l'edifici

Les esmentades característiques, fan plantejar la hipòtesi de la seva concepció sobre el model tipus d'edificació rural catalana per antonomàsia, la unitat de producció agropecuària d'aquelles terres. Les crugies perpendiculars a la façana són també característiques de l'estructura tipològica de la masia catalana. Aquesta es manifesta com una unitat tancada, en la qual el mur del perímetre de l'edifici —la fàbrica— adquireix una gran rellevància, i confereix a la construcció un aspecte tectònic molt proper a la fortalesa medieval. En el seu creixement, els nous espais apareixen com a construccions adossades amb entitat independent. En la masia, sempre és evident la unitat principal, amb la planta de proporció més o menys quadrada; el grup en què els vessants de coberta s'inclinen cap a les façanes lateral és el més nombrós de les anomenades estructures “clàssiques”, constituint el tipus més generalitzat. Camps, citant a Josép Danés (1933), diu que formen part el setanta per cent de les esmentades estructures, i el tipus de masia més senzill de la família (a dues aigües) amb perímetre rectangular, «[...] és el més important, car participa d'un 57 per cent del total [...]», tipus que evolucionarà en el segle XVI cap a unes altres formes més complexes, amb vessants escalonats (1976: 110).

Tenint en compte aquesta singular configuració arquitectònica i constructiva d'aquesta part de l'edifici, es poden considerar les conseqüències edificatòries de la colonització catalana iniciada al segle XIII —predeterminades per la conquesta de 1229—, i una evolució posterior marcada per l'espai geogràfic en què es va desenvolupar, els materials constructius dels que es disposava i la capacitat tècnica per treballar-los i conformar la construcció; així com tenir en compte, que la transferència d'influències no va acabar òbviament amb els esdeveniments

immediats al repoblament, sinó que l'evolució arquitectònica que es generà a Catalunya tenia en major o menor grau, la seva transcendència també aquí. D'aquesta manera, progressivament es va haver de produir l'assimilació per part de la població de l'illa, dels canvis que la nova cultura va imposar, des del llenguatge, la gestió del camp, fins a la forma de construcció i les tipologies d'edificació. Les influències externes que incideixen en un determinat moment de la història de Mallorca, adquireixen a partir de llavors una trajectòria particular —i com en qualsevol altre cas—, desenvolupant-se en funció de les permanències culturals preexistents, la idiosincràsia del lloc. Així, són dos el tipus de casa que van portar els catalans a Mallorca a partir del segle XIII: «[...] por un lado, la gran casa rural (casa “pairal”), que alberga tanto a señores como a siervos y que en Cataluña derivó posteriormente hacia la “masía”, de características muy definidas. Por otro, la casa gótica popular urbana [...]» (García-Delgado 1996: 103).

Carlos García-Delgado, opina a *La casa popular mallorquina*, que «[...] la tipología de la masía tendría tres precedentes en las edificaciones rurales catalanes del siglo X: las “torres”, los “castells” y las “salas”. Estos tipos responden a un concepto muy primitivo del espacio construido.» (1996: 105); des d'aquests tipus primaris de construccions esmentats, a partir del segle XII, i al llarg dels segles XIII i XIV es produeix dins Catalunya un lent procés de feudalització que influirà decisivament en l'evolució de l'objecte, en el cas de l'espai únic de la sala (una nau) al tipus definitiu de tres naus configurant així el de la masia actual (1996: 106-108). «El mas, que s'origina a l'Edat Mitjana i que adopta la denominació de masia segons les contrades o per major importància de l'explotació agrària, també ha passat a formar part del nom de mant nucli poblat i àdhuc de poblacions importants.» (Vila/Sagarra 1980: 14). En tot cas, per aclarir el significat d'aquestes dues paraules —del que es desprèn de la definició

d'aquests mots, segons Griera a *La casa catalana* (1974: 50-52)—, “mas” i “masia” podem considerar-los sinònims.

Serra citant a Neus García i Guillem Oliver (1994), exposa la hipòtesi, que a Mallorca les primeres edificacions cristianes van seguir el model de casa-torre que havia funcionat a Catalunya. L'edificació s'estructurava a partir d'una torre que servia d'habitatge, a més també, tant per a la defensa com per al control de la població; a partir d'aquest element es van organitzant espais que van acabar per integrar-se a partir d'un de gran central (clastra) (2006: 9). Dels casos en els quals es permet un cert anàlisi en profunditat, entre altres exemples, es podria citar la Torre dels Enagistes (Manacor), on s'ha pogut recuperar un espai en el que les últimes transformacions es van donar al segle XV (2006: 8). Andreu citant a Neus García i Guillem Oliver (1986), refereix que aquestes construccions representen el casal senyorial rural dels segles XIV i XV, organitzat com a torre-habitatge, vinculat a l'assentament de les castes dominants a la turbulenta Part Forana de Mallorca. Els autors el diferencien de les torres de refugi i defensa que s'aixecaren a moltes possessions, majoritàriament als segles XVI i XVII, especialment a les properes a la costa, davant el perill d'incursions enemigues arribades per mar. A través d'un estudi comparatiu, relacionen la Torra dels Enegistes de Manacor (s. XIII) amb unes altres: la de ses Puntes, a la mateixa localitat; les de Santa Cília i Son Albertí a Lluçmajor; la de Colonya a Pollença i la de Son Mieres a Petra. Especifiquen que aquestes torres de planta lleugerament rectangular, entroncarien amb les sales i altres edificacions fortificades medievals catalanes (2009: 39).

Tot i poder considerar L'arquitecte Arthur Byne⁹ com una font

⁹ En paraules de la Dra. Cantarellas al pròleg de l'edició de 1999, ens trobem davant la primera revaloració de l'arquitectura mallorquina, amb especial incidència en la rural, «[...] partiendo de sus elementos tradicionales y sus soluciones específicas.» mantinguts «[...] más allá de ocasionales adscripciones estilísticas.» ([1927] 1999: 6, 9). Avui és una obra que segueix sent esmentada en la bibliografia que aborda l'arquitectura popular a Mallorca.

bibliogràfica primerenca, a *Casas y jardines de Mallorca*, ja es refereix a les residències senyorials de la ruralia mallorquina, aixecades després de la conquesta catalanoaragonesa; indica que la història de l'arquitectura civil a l'illa comença amb una espècie de «castillo fortificado catalán», estil el qual van portar els nous pobladors cristians, que després fou més o menys adaptat al nou ambient. Segons ell, l'afinitat entre la «casa fortificada de Manacor» (Torre de ses Puntes) «y la de Empúries» a l'Alt Empordà —en la present edició s'assenyala que es pot veure reproduïda en *Casas provinciales de España*— és evident, de la manera com els casals medievals de Ciutat li recorden els de Barcelona. El «[...] *Repartiment* llevado a cabo por don Jaime el Conquistador acarrea obligaciones determinadas; cada caballero debía fortificar y defender sus nuevas posesiones.»; aquestes edificacions mallorquines «[...] se asemejaban al castillo fortificado catalán; análogamente, en la gran ciudad, donde la vida y la propiedad estaban más seguras, los palacios góticos recordaban a los de Barcelona.» ([1927] 1999: 18).

Així, en el procés d'una gradual colonització catalana, amb la qual, «[...] els cristians es posaren ràpidament a substituir els estatges musulmans per cases de tipus català [...]» (Durliat 1989: 219), s'exportà la torre o «casa forta» (Vila 1980: 74) de la qual es poden trobar exemples en la repoblació rural; més endavant, s'introduiria l'estructura conformada per tres naus amb desenvolupament lateral, ja que, segons opina Carlos García-Delgado, en el moment de la conquesta de Mallorca pels Catalans (1229), aquesta evolució no estava més que començada, i per tant «[...] no se puede en ningún caso afirmar que la casa rural, ni señorial ni popular, que los catalanes trajeron a Mallorca, ni en este siglo ni en el siguiente, tuviera mucho que ver con la masía que conocemos [...]» (1996: 107, 108); és a dir, un tipus consolidat de triple nau esmentat, el qual pogué servir de model edificatòri per la conformació del volum medieval de les cases de Son Nicolau. Referent a això, Camps opina que a Catalunya, és en els segles

XIV, XV i XVI, quan «[...] el mas pren més increment, en especial a les terres baixes, adopta la teulada a dos vessants [...] donat lloc a dos tipus: el que presenta la façana principal acabada horitzontalment, i el que presenta la façana principal acabada en frontó.» (1976: 111)

Amb tot, aquest tipus d'estructura característic de la masia catalana és molt poc freqüent a l'illa, per tant, pareix que a Mallorca aquesta evolució de la casa de pagès no arribà a desenvolupar-se de manera generalitzada, o es va veure truncada en un punt de la seva progressió, «porque es difícil, casi imposible, encontrar en Mallorca una masía tal y como se ha desarrollado y puede verse hoy en Cataluña» (García-Delgado 1996: 106). No obstant, no succeeix el mateix a Menorca, on la casa rural o “casa de lloc”, pel que fa a la volumetria del buc principal que és més habitual, «[...] es caracteritza per esser una construcció de dues o tres plantes, sovint organitzades en crugies (dues o tres) disposades perpendicularment a la façana principal. Aquesta és una diferència bàsica respecte a Mallorca, on les vèiem disposades en paral·lel a la façana. Això també repercuteix a la diferent solució de la teulada: a dos vessants; però en aquest cas, inclinats cap a les façanes laterals.» (Andreu 2008: 77). La inclinació de les teulades és més pronunciada del que els condicionants climàtics de Menorca exigeixen; «[...] ens recorda la de cases de zones més humides de la península. Aquest fet s'ha relacionat amb la influència cultural catalana [...]» (Andreu 2008: 77-79). A Catalunya, al igual que succeiria a Menorca, aquesta tipologia de masia evolucionà fins aparèixer la façana porticada; aquest esquema de façana «[...] s'ha vinculat al que es desenvoluparia als segles XVII i XVIII en part de les masies catalanes.» (Andreu 2008: 81; Camps 1976: 111). Aquí a Mallorca, un dels escassos exemples d'aquesta tipologia, ho trobem en les cases pràcticament desaparegudes de Son Palerm (Byne/Stapley [1928] 1999: 121).

Amb el fins ara exposat, es pot completar la primera hipòtesi plantejada a l'inici d'aquest apartat, en referència a la seva concepció sobre

el model tipus d'edificació rural catalana freturós de torre, per la qual cosa, sobre la cronologia del primer volum o “nucli” de les cases, aquest podria correspondre al període Baix Medieval.

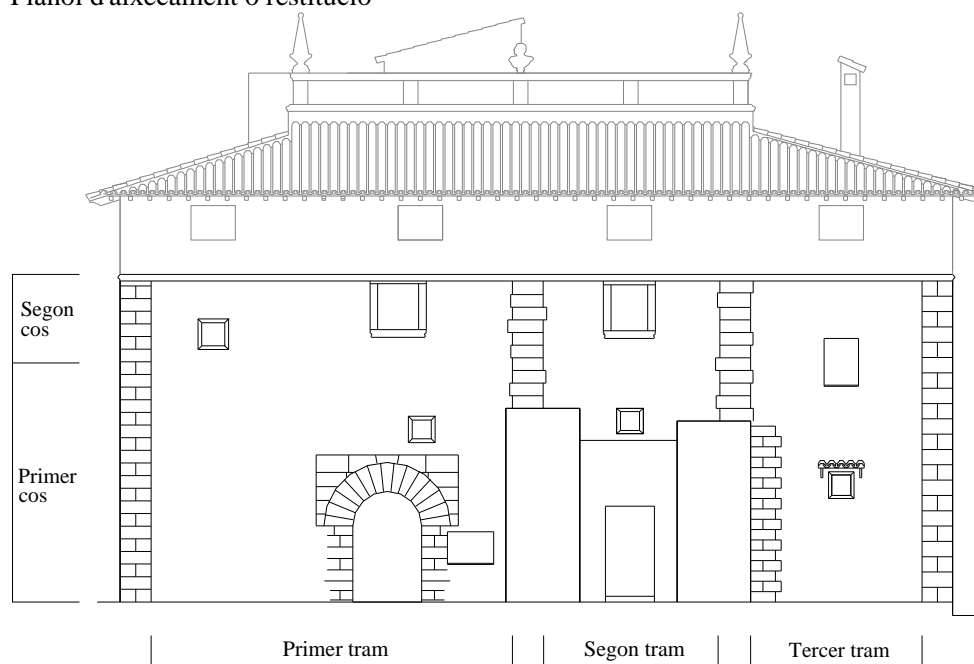
5.2 La façana medieval

De l'antic rafal i del construït amb anterioritat a la conquesta cristiana de 1229 es té total desconeixement, per tant, d'haver existit qualque tipus de construcció, no se sap si l'emplaçament era el mateix, quina la seva superfície i, per descomptat, la volumetria d'aquesta edificació.

Per a l'anàlisi de l'edifici, i després de la descripció morfològica que s'ha fet de ses cases, és convenient dividir en zones i sectors auxiliars l'objecte arquitectònic (Caballero 1996: 63), amb l'objectiu d'una millor i més eficient aproximació a aquest, així com als elements que el conformen. Amb aquest criteri, per a l'anàlisi formal de la façana medieval, s'aprofiten els trets més significatius d'aquesta, els quals poden contribuir a facilitar la lectura. S'aprecien en vertical tres trams ben definits i delimitats al mur de tàpia, en primer lloc per els reforços de paret intermedis, aquests accentuats per dues rafes o amples contraforts amb poc peu, i en horitzontal, dos cossos configurats per la planta baixa i primera —en aquesta façana, a causa de l'altura de les sales que conté, amb excepció de la zona de la capella, sols s'estructura en dues plantes—, aquesta darrera, amb una motllura que separa la paret medieval de tàpia del perllongat en posterioritat i aixecat amb marès (figura núm. 2) —veure plànol núm. 7.

En l'edificació rural a l'illa, i òbviament a l'àmbit de les cases de possessió, trobem la fàbrica construïda amb pedra i lligades completament amb fang i mescla (calç i grava), avui anomenades “verdes” —més freqüents que les de sols mescla o fang—, i les de marès amb peces en enllaç. Si bé el tapiat també és utilitzat, el mur de tàpia d'aquesta façana medieval (fotografia núm. 12), en la tipologia de cases de possessió no

Fig. 2
Façana nord-oest. Fragment del plànol núm. 7. Estat actual
 Plànol d'aixecament o restitució

«[...] és gaire freqüent a Mallorca: són una herència musulmana que durant el cristianisme va perdurar, però no sempre d'una manera tant massiva com les parets verdes de pedres.» (Ballester 2013: 165). La matèria primera és terra i abundant grava, així com més calç que amb altres sistemes constructius. En edificacions petites de foravila, trobem construccions de tapiat o combinada amb pedra, però el cas de Son Nicolau és molt particular per resultar tot un catàleg de materials i tècniques constructives, i el “nucli” esmentat, per l'herència musulmana, podria haver-se aixecat per mà d'obra esclava. A Catalunya, aquests murs de tàpia, o els de toves «[...] són característics de les comarques mancades de pedra o d'on escasseja molt, àdhuc tractant-se dels còdols dels arenys. Ensenms, es tracta de comarques en les quals les precipitacions aquoses són de poca quantia. És el que s'esdevé al Segrià i en certs paratges de les Garrigues i de la Segarra.» (Vila/Sagarra 1980: 274). Els voltants de les cases presenten un sòl profund, amb abundant presència de pedra disgregada, del seu horitzó no es desprèn que hagi existit la necessitat de roturar la terra per conrear-la,

amb la conseqüent excedència de pedra aprofitable per fer paret verda. A Son Nicolau coexisteixen els tres exemples o tipus de construcció, sent el tapiat el recurs més utilitzat per elaborar el murs de càrrega o parets mestres i la fabrica o tancament (les façanes). S'assenta sobre el fonament de pedra, fixat amb grava i calç que aflora des de l'escombra, perllongant-se aproximadament un metre sobre la pavimentació exterior actual, allunyant així, el tapiat de la cota de terreny, però no obstant això, la paret verda apareix conformant tot un parament en altres façanes de ses cases. En aquest cas, com en el que els mur són de molt de gruix, s'aixecà un tapiat arrebossat (fotografia núm. 13), en el qual es posà la guarnida de mescla de calç i grava només als extrems —a les dues cares del mur—, mentre que enmig s'ha omplit de fang i grava sense calç¹⁰ (Fullana 1995: 333); l'execució —tot i el temps transcorregut— presenta un parament amb una superfície llisa, en general, sols les línies que delimiten els diferents cossos o filades que conformen la parada, interrompen la uniformitat al parament. El tapiat no està referit ni eixalbat, i queda perfectament endreçat amb la paret verda de base, aterracada i referida amb grava i calç, procés que forma part de la seva estructura (fotografia núm. 14). La tècnica utilitzada en la construcció d'aquests paraments, requeria a més, de peces de pedra o marès obrades a les cantonades, brancals, llindes i llindars de portes i finestres¹¹, les quals aporten a nivell constructiu resistència a les empentes, i tot i les obertures, fan solidaris el paraments, així com constructivament s'aplomava tot l'adreç des de l'inici. Les cantonades, les quals formen angle en el exterior, i els reforços de paret intermedis —a les construccions més antigues com és el cas de Son Nicolau—, la col·locació era en més freqüència de pla i abeurades amb guix, i generalment no ocupen la totalitat del gruix de la paret, sinó, carejades a l'exterior, que és on es produeixen

¹⁰ A la golfa, es pot apreciar (sala 5) el tapiat del mur de càrrega seccionat pel desmuntatge del qual va ser el capcer de la façana medieval (nord-oest).

¹¹ A Son Nicolau s'utilitzà per aquest fi el marès de forma generalitzada, a excepció d'alguna peça aïllada de pedra calcària (fotografies núm. 15, 16).

Fot. 12

Fot. 13

Fot. 14

Fot. 15

Fot. 16

Fotografia núm.12: mur de tàpia, façana medieval (Palao 1987)

Fotografia núm.13: tapiat arrebossat, golfa (Ferrer 2014)

Fotografia núm.14: trobada entre tapiat i la paret verda de base (Ferrer 2014)

Fotografia núm.15: peces de marès conformant el brancal del portal forà (Ferrer 2015)

Fotografia núm.16: peça de pedra calcària a la base de la cantonera (Ferrer 2014)

més empentes (Ballester 2013: 168). En la cara interior, malgrat estar coberts els paraments per un revestiment de pintura o calç, segons el cas, que impedeix apreciar els matisos cromàtics o de textura, s'adverteixen els trets característics del tapiat.

A l'esmentat sobre la configuració dels murs de tancament, la singularitat radica com ja s'ha esmentat, en els de càrrega —també de tapiat—, perpendiculars a la façana medievala, amb el mateix acabat que el descrit en cara interior de la fabrica o façana. Dit tot això, per comprendre la volumetria del nucli de l'element arquitectònic en qüestió, cal incorporar a més de les particularitats constructives dels diferents elements que ho conformen, els matisos referents a la textura, coloració, homogeneïtat, etc., per la interpretació d'aquest parament i, també aportar informació de la seva cronologia, sobretot en els casos de les zones que queden fora de la datació històrica per referències directes, obtingudes a través dels grafitos presents en determinats elements arquitectònics.

Fins a l'altura que delimita la planta baixa —al que denominarem primer cos—, i d'esquerra a dreta, el primer tram del llenç de façana s'inicia amb la cantonada que fa angle amb la façana posterior i, des d'on, immediatament al voltar s'obre pas al porxo situat a aquesta altra vessant, espai que a la façana que descrivim, està completament cobert pel tapiat. A continuació està el “portal forà”, que s'obre a l'antic accés principal del volum medieval. L'entrada o també anomenat «el porxo o la casa» —el conjunt de l'edifici s'anomena «ses cases»— (Ballester 2013: 99), format per un arc de mig punt amb molt de regràs¹², acompanyat per una finestra que s'obre a la façana des de la seva dreta, i sobre ell, un finestró amb esplandit descentrada amb el portal (fotografies núm. 17, 18). Al segon tram, situat entre els reforços de paret intermedis emparats en rafes, s'obre un pas amb una llinda d'arc pla, sobre la qual es perllonga una part de paret

¹² Aquest arc de mig punt, presenta a l'interior un altre arc escarser, acabat pel qual se'l denomina cap-i-alt de marsella (Fullana 1995: 90).

de marès, formant les rebranques, la llinda i la paret un enllaç amb talús, sobre el qual remata, ja situat en el tapiat, un finestró amb esplandit (fotografies núm. 19, 20). En aquest tram, el tapiat presenta unes lleugeres diferències en relació a l'anterior —veure fotografies núm. 23 i 24—, no obstant això, la paret de tàpia resulta una sola unitat estratigràfica. En el tercer tram, el reforç intermedi sobresurt de per un dels costats de la rafa, degut a la seva major cobertura d'aquesta filada a la base. Des de la capçalera de la capella s'obri una finestra (fotografies núm. 21, 22) amb elements que denoten diverses intervencions, oferint ara un àmbit menor que en la seva concepció; i a continuació d'aquesta s'acaba el llenç amb la cantonada de marès que fa angle amb l'actual façana principal. Aquest darrer tram, en tota la seva extensió, s'aprecia el tapiat significativament diferent als altres dos trams del llenç, tant per la mesura del cos o filada de la tàpia —i més marcades a la tapiada, les taules que conformen la parada—, com per la textura i cromatisme del seu acabat (fotografies núm. 23, 25), així i tot, al igual que el tram anterior, el tapiat resulta ser una sola unitat estratigràfica. Tornant a la part esquerra del llenç, i observant la franja horitzontal que correspon a la planta superior —el que anomenem segon cos—, al primer tram vertical que delimiten la cantonera i el reforç de paret intermedi, a ambdós extrems, s'obren dues finestres: una més petita, un finestró amb esplandit que pertany a la sala emplaçada sobre el porxo de la façana posterior (nord-est), i una finestra amb motlures al llindar que fa eix amb el portal forà. Al tapiat s'observen, a l'altura de la finestra, en una franja d'extrem a extrem d'aquest tram (fotografia núm. 26, detall 1), diferències en la textura i el cromatisme —veure fotografies núm. 23 i 26 detalls—, resultant una nova unitat estratigràfica aixecada també amb mur de tàpia, assenyalant que el seu aixecament es va realitzar amb posterioritat al mur inferior. Al següent tram, i alineada amb el portal i la finestra entre les raves de la planta inferior, s'obre des de la mateixa sala, una altra finestra quasi idèntica a l'anterior; al tercer tram de la façana, i

abans de la cantonera que fa angle amb l'actual façana principal, s'obri una altra finestra, la qual pertany a la sala situada sobre la capella, aquesta finestra va ser amb anterioritat una finestra balconera; això es pot deduir de les peces de marès col·locades en la part inferior per encegar la part baixa de la finestra actual, amés de les rematades al tapiat. Totes les obertures del primer i segon tram, a excepció de la qual es troba al costat del portal forà, se consideren aixecades al mateix temps que el mur de tancament, o sigui, pertanyents a la façana medieval i per tant, originals.

Fot. 17

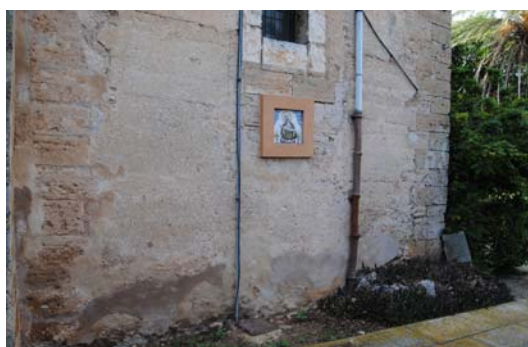
Fot. 18

Fot. 19

Fot. 20

Fot. 21

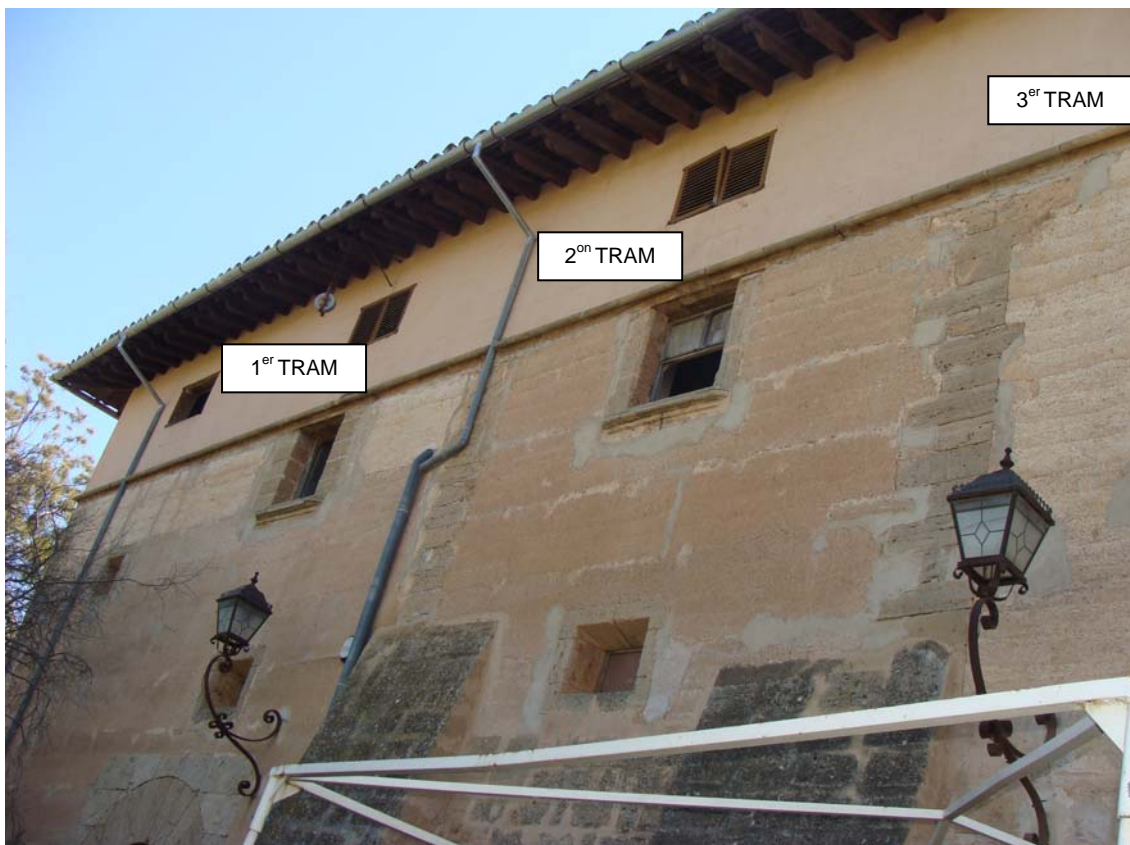

Fot. 22

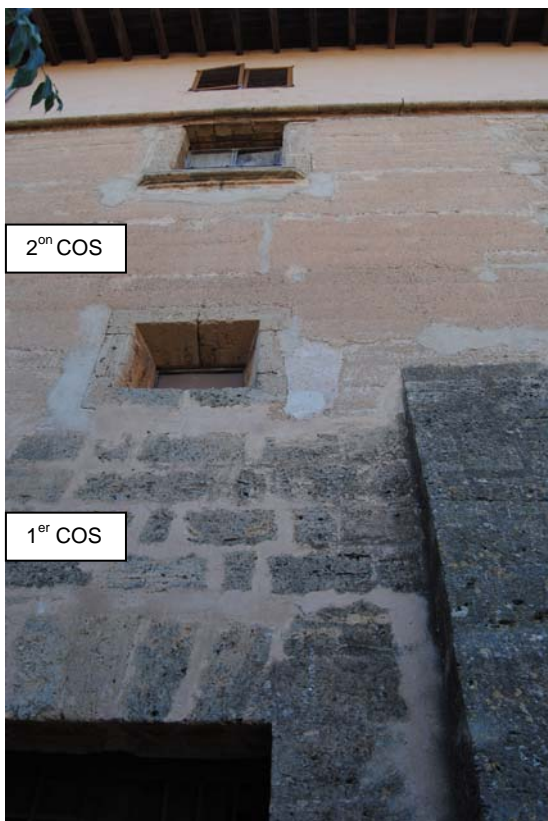
Fotografies núm.17 i 18: arc de mig punt, façana medieval (Ferrer 2014)

Fotografies núm.19 i 20: portal i finestró entre rafes, façana medieval (Ferrer 2014)

Fotografies núm.21 i 22: finestra, capçalera de la capella, façana medieval (Ferrer 2014)

Fot. 23

Fot. 24

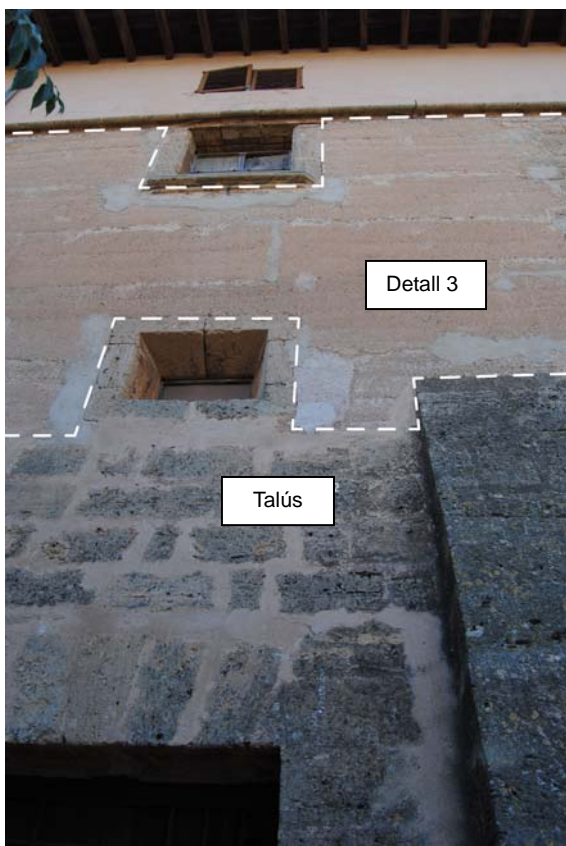

Fot. 25

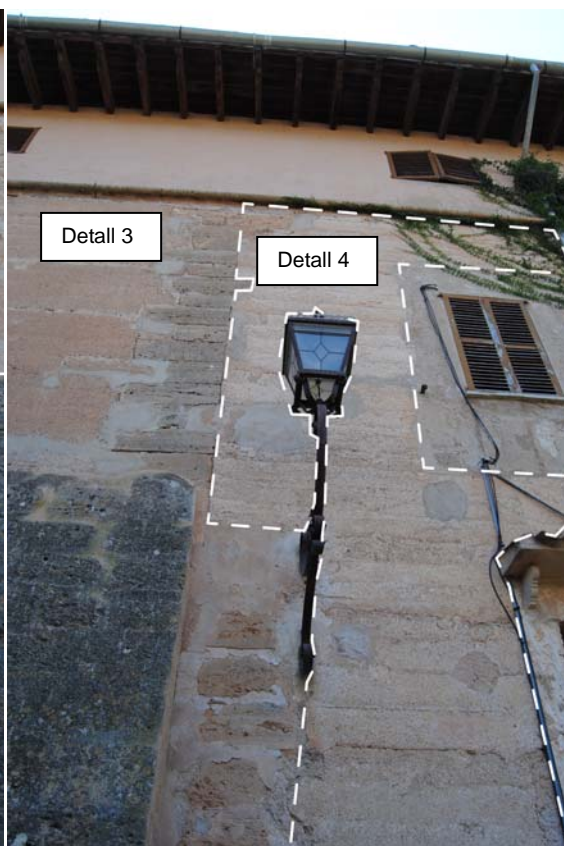
Fotografia núm.23: diferències en l'acabat del tapiat en els tres trams (Ferrer 2014)
 Fotografia núm.24: segon tram, vista parcial del primer i segon cos (Ferrer 2014)
 Fotografia núm.25: tercer tram, vista parcial del primer i segon cos (Ferrer 2014)

Fot. 26

Fot. 27

Fot. 28

Fotografia núm.26: detall 1, diferències amb el 2, així també amb els 3 i 4 (Ferrer 2014)
 Fotografia núm.27: segon tram, detalls (Ferrer 2014)
 Fotografia núm.28: tercer tram, detalls (Ferrer 2014)

5.3 L'interior medieval

Amb l'exposat a l'apartat anterior, i sobre el desenvolupament que esdevé, és planteja la hipòtesi del volum arquitectònic d'aquesta primera etapa medieval, segons s'aprecia en la vista núm. 1 (figura núm. 3) mitjançant les representacions en perspectiva i plànols de plantes dels

Fig. 3

Vista núm. 1. Fragment plànol núm. 13 en l'Annex
Primera etapa (Baix Medieval)

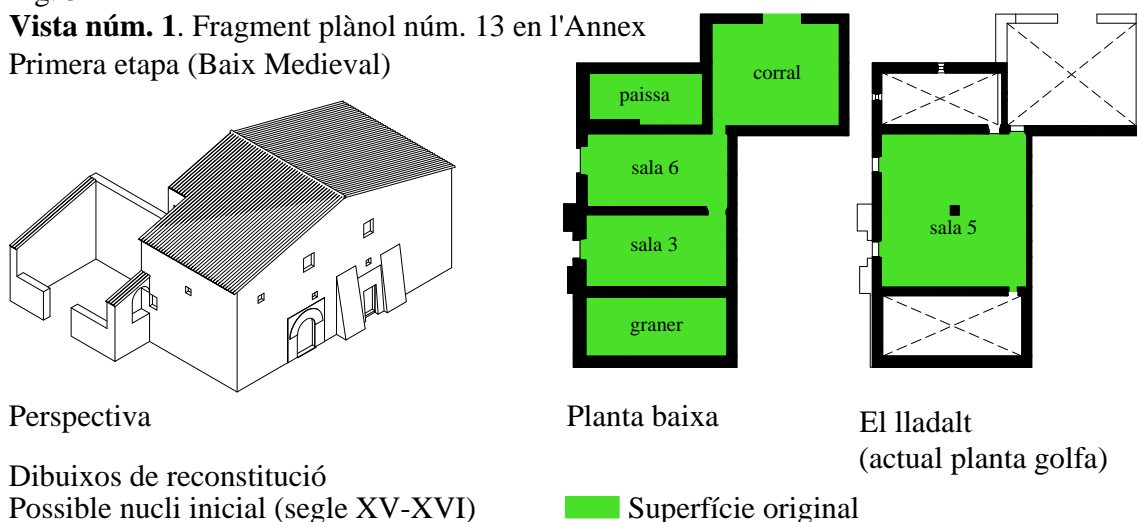
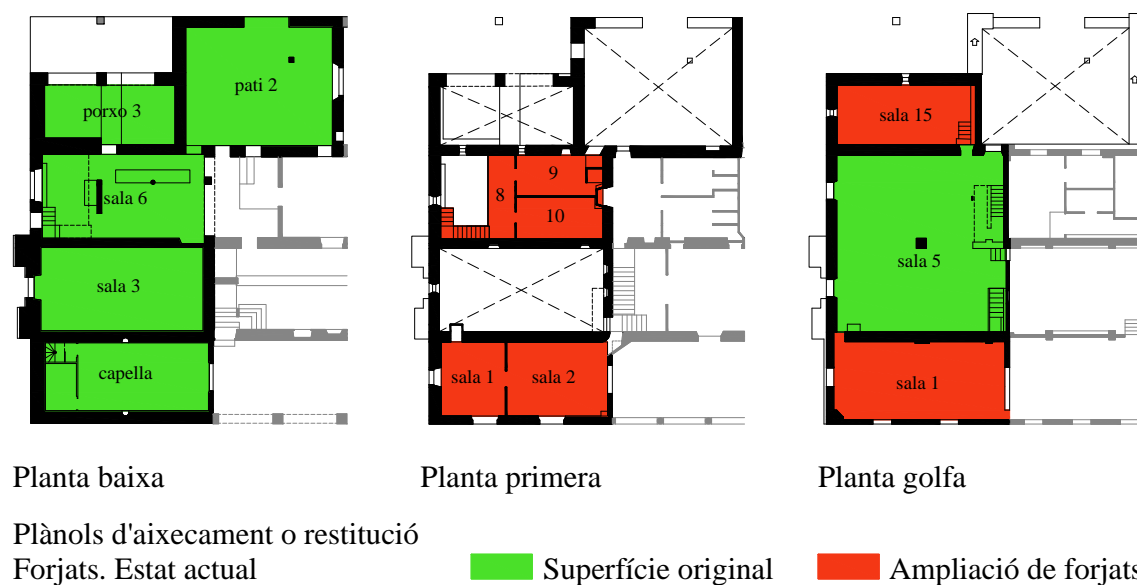

Fig. 4

Plantes. Fragments de plànols núm. 3-5 en Estat actual

dibuixos de reconstitució. Els espais que conformen la configuració de la planta baixa, com s'aprecia en els plànols de plantes (figura núm. 4), són de planta rectangular; els murs estructurals, perpendiculars a la façana, es lliguen al mur de tancament —la fàbrica de l'edifici— amb una cadena

d'angle, que es projecta al llenç de l'exterior, mitjançant els reforços intermedis dels quals hem parlat, coberts parcialment per rafes, i els quals es perllonguen a la planta pis contrarestant les empentes que poden fer perillar la verticalitat del parament. Els dos portals de la façana donen pas a dues sales respectivament, que en origen eren de la mateixa proporció, i en un determinat moment varen estar comunicades (sales núm. 6 i 3), segons podem afirmar pel portal i els finestrons alts avui paredats (fotografia núm. 29).

L'acabat dels paraments verticals de l'interior és amb un morter de calç i arena, o amb pintura blanca directament sobre el tapiat, que en el cas de la sala 3, encara conserva l'emblanquinat amb calç sobre el morter que recobreix els murs. La nau a la qual s'accedeix a través del portal forà (sala núm. 6), es perllongava fins a l'arc que s'obre a l'ampliació posterior de la crugia, on fins llavors, i havia d'haver-hi el mur de tancament posterior, o antiga façana sud-est, el qual podem veure a la nau contigua (sala núm. 3), la qual conserva en aquest parament dos finestrons alts (fotografia núm. 30).

En una primera lectura de la planta, a l'espai al qual s'obre el portal forà, es percep que la conformació del volum interior, no pertany al seu plantejament original, com si succeeix amb la sala contigua (núm. 3), amb una imatge d'espai únic, que per les seves considerables dimensions respon a un concepte molt primari d'espai construït, com en el cas —ja exposat—, de les “sales” a Catalunya, precedent unitari de la masia de tres naus. A aquesta sala és va realitzar una intervenció, en la qual s'afegí un forjat intermedi per emmagatzemar alfals per les vaques a les quals se'ls donava de menjar en aquesta sala, a jutjar per les fotografies anteriors a la reforma de 1988 (núm. 31, 32), la iniciativa va augmentar la superfície d'aquesta sala mitjançant un altell —superfície conformada pels espais numerats del 8 al 10. Considerant el material i la tècnica utilitzada per a la seva realització, aquesta es relativament recent, probablement es va emprendre

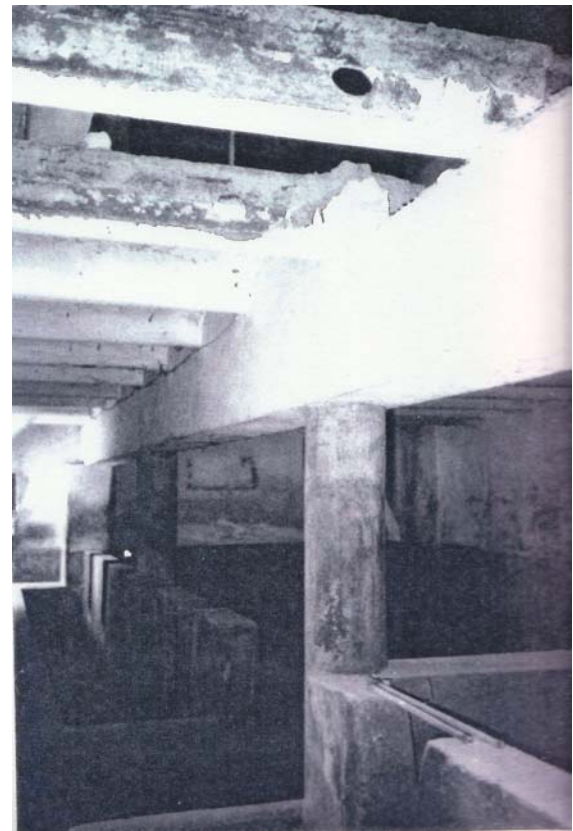
Fot. 29

Fot. 30

Fot. 31

Fot. 32

Fotografia núm.29: sala 3, finestrons alts paredats, mur mitger (Ferrer 2014)

Fotografia núm.30: sala 3, mur antiga façana posterior (Ferrer 2014)

Fotografia núm.31: sala 6, forjat intermedi i menjadores per bestiar (Palao 1987)

Fotografia núm.32: sala 6, forjat intermedi i menjadores per bestiar (Palao 1987)

al voltant de finals de segle XIX.

Al costat esquerra d'aquesta nau, està el porxo que s'obri a la façana nord-est (porxo núm. 3) —del que ja s'ha parlat per la seva relació amb la fabrica de la façana medieval—, al qual avui es pot accedir des de l'interior de la sala, i des de l'exterior per l'actual façana posterior, o nord-est, a través del pas conformat per dos arcs carpanells suportats per un pilar de secció quadrada (fotografia núm. 33). El mur que separa la nau d'aquest porxo, a més del pas esmentat, també presenta dos finestrons que s'obren des de l'altell construït per emmagatzemar palla, i que a partir de la intervenció esmentada de l'any 1988, s'utilitzava com espai de servei per el bar. El tercer parament amb el qual compta aquest porxo, és el tapiat que dóna al pati d'aquesta façana posterior (pati núm. 2). Aquest porxo esdevé, amb el també exposat sobre les dues naus relacionades amb el nucli primitiu, clau per la lectura de l'evolució de ses cases a través d'aquest primer volum de l'edificació.

En la recerca per la reconstitució d'aquest volum inicial de les cases, és reveladora la presència en aquest porxo d'un conjunt de grafits —més coneguts amb el mot italià de *graffiti*—, integrat per quatre vaixells i el que sembla una fortificació¹³. Quant als colors utilitzats per les representacions, és essencialment el vermellós, elaborat amb pigment de mangra, el més emprat; també s'aprecien traços en negre, que apareixen molt esporàdicament i amb forma molt difuminada, tant en les mateixes representacions com identificats en traços aïllats i incomprensibles, dels quals es impossible fer-ne una lectura coherent. Els dibuixos estan

¹³ Els grafits no mostren cap data que pugui contribuir a la seva datació; per la tipologia, el de més facil identificació es un galió; González i Oliver a *Els vaixells de pedra...*, daten en aquell estudi els grafits de galions més primerencs a l'any 1647 (2007: 74, 75); en el cas de les galeres és molt més complicada la datació, ja que els mateixos autors citant a Pérez (1979) afirmen que «[...] la galera, com a vaixell, es va utilitzar des de l'Antiguitat fins a principis del segle XIX a Espanya [...]. Resulta per tant gairebé impossible conèixer la datació exacta dels grafits amb una representació com aquesta si apareix aïllada i sense elements referencials en el seu entorn.» (2007: 63).

realitzats directament sobre el tapiat —que en el porxo no presenta cap additiu—, i localitzats per sobre dels quatre metres de l'actual paviment. Estan conformats en dos grups: un primer integrat per dos vaixells (fotografia núm. 34), que podrien tractar-se de galeres, localitzats al tapiat que dóna a la façana medieval, estant el parament en aquesta altura en molt bones condicions, ja que per aquesta cara del mur, s'aprecia fins i tot, l'empremta produïda per les agulletes de les tapieres; el segon grup està localitzat al mur que dóna al pati, i també proper a l'arc que obre el porxo a l'exterior (fotografia núm. 35), ho integra el que pareix una fortificació i dos vaixell, un galió i un altre vaixell incomplet (fotografia núm. 36). La part baixa dels murs ha estat molt intervinguda, i bé per l'aportació o retirada de material sobre el tapiat, s'ha perdut pràcticament tot el que aquests paraments ens poguessin revelar del passat.

En una primera aproximació a aquests conjunts de grafitos, es pot dir que es tracta d'una sèrie de vaixells de factura regular, però de vegades de traç descuidat, incomplet i confús, així com sense cap datació. El descrit és el que queda de la intervenció que pareix va recobrir aquest porxo, ja que s'observa que a mida que ens apropem al nivell de terra, esporàdicament apareixen superfícies cobertes massivament amb pigment vermell (fotografia núm. 37) —com si un sòcol d'aquest color recobris els paraments—, fet el qual pareix es repetia també a la sala núm. 3 de la planta baixa, pel que permet observar un desperfecte al morter del revestiment del tapiat (fotografia núm. 38), per on també es veu aquest recobriment amb pigment vermell. No es té constància de cap estudi que hagi treballat sobre aquests grafitos de Son Nicolau.

El porxo núm. 3, el qual s'obri a la façana posterior, mostra una intervenció que aporta més informació envers la comprensió de l'evolució de la primera etapa d'aquest objecte arquitectònic. Una de les qüestions que criden l'atenció sobre els grafitos descrits, és la seva localització tan propera al forjat; la formació d'aquesta estructura en un determinat moment, dividí

Fot. 33

Fot. 34

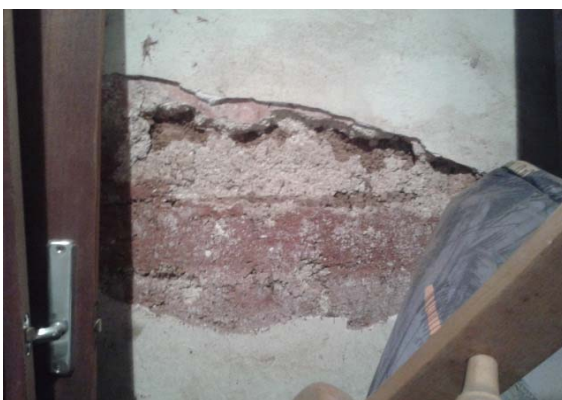
Fot. 35

Fot. 36

Fot. 37

Fot. 38

Fotografia núm.33: accés a porxo 3 (Ferrer 2014)

Fotografia núm.34: primer grup de grafits (Ferrer 2014)

Fotografia núm.35: segon grup de grafits (Ferrer 2014)

Fotografia núm.36: vaixell seccionat pel forjat (Ferrer 2014)

Fotografia núm.37: sòcol de pigment vermell, porxo 3 de la planta baixa (Ferrer 2014)

Fotografia núm.38: sòcol de pigment vermell, sala 3 de la planta baixa (Ferrer 2014)

la vertical en dos el volum que conforma aquesta zona de l'edificació, actuació que ha perdurat fins el dia d'avui. Aquesta decisió fracciona un dels vaixells descrits en el segon grup i, possiblement la fortificació, les altres representacions queden també properes al forjat —el llenyam d'aquest se situa a 4,74m del trispol—, no obstant això, estan completes, a les hores es pot deduir que en el seu origen aquest espai no tenia estructura intermèdia. La possibilitat que es planteja, és que aquest porxo podria haver allotjat la funció de magatzem de palla, de “pallissa”; aquesta afirmació donaria sentit a la peculiar localització dels grafitis als paraments, llavors, l'altura a la qual estan representats podria correspondre a un moment donat de l'altura de l'apilament de la palla, sobre la qual estaria situat l'autor o autors quan els van dibuixar. Això implicaria que els arcs que obren el porxo a l'actual façana posterior, van ser aixecats quan ja no s'utilitzava com a paller. El tapiat que també es va utilitzar per aixecar el mur de tancament, en aquest cas sobre els dos arcs rebaixats, mostra diferències considerables amb el de la façana nord-oest (medieval), quant a textura i cromatisme (fotografia núm. 39), i en el qual s'observa, que se recolza sobre els murs perpendiculars, fet que ens indica que aquest podria també estar refet. Amb tot, així com amb la formació dels arcs no queda rastre de cap porta inferior, si de la finestra “empallissadora” —la qual apareix paredada—, per on s'omplia el magatzem quan la palla sobrepassava l'altura de la porta, i a la que es podria haver accedit per una escala exterior. La porta que si queda és per la qual es podia accedir al paller, des de la planta superior a través de la sala núm. 5 de la golfa¹⁴, la qual probablement ja existia abans del forjat intermedi, i també s'utilitzava per omplir el paller. Al costat d'aquesta porta es troba una finestra que s'obre a l'actual pati 2¹⁵, la seva presència, justificaria que el volum on es troben els

¹⁴ A Mallorca, aquestes sales de la planta superior on s'emmagatzemaven la collita o molt dels productes que es manufacturaven es deia la «cambra alta» o el «lladalt» (Ballester 2013: 118).

¹⁵ Obertura utilitzada per tragar productes agropecuaris.

grafits no arribi a aconseguir la mateixa profunditat que la resta de les crugies del “bessó” medieval, integrant aquest recinte de la planta baixa — un tancat—, al nucli primari. No obstant això, tornant al porxo, aquesta és una possibilitat versemblant, la qual pot donar resposta a aquesta qüestió dels grafits, una explicació més que conforma la possible reconstrucció del procés evolutiu d’aquestes cases.

Sobre les sales núm. 3 i 6 de la planta baixa, hi ha la sala núm. 5 de la planta superior —en aquest vessant, com ja s’ha comentat per la considerable altura de les sales —6,81m sobre forjat de la planta pis—, a la primera planta ja es localitza la golfa o mansarda, un espai de planta gairebé quadrada amb un pilar enmig (fotografia núm. 40). A l’esquerra d’aquesta, i separada per un mur de càrrega construït amb tapiat, es pot accedir a la sala 15 (fotografia núm. 41), la qual queda 1,14m més avall, sent el recurs utilitzat per repartir l’altura entre les dues plantes, en haver

Fot. 39, 40

Fot. 41

Fotografia núm.39: façana nord-est, arcs d'accés al porxo 3, planta baixa (Ferrer 2014)

Fotografia núm.40: sala 5 de la golfa (Ferrer 2014)

Fotografia núm.41: mur de tancament amb accés a la sala 15, golfa (Ferrer 2013)

fraccionat verticalment en dos el porxo posterior quan encara existia l'antiga teulada a dos aigües; a aquesta sala podem observar traces en el mur sud-est de la qual va ser la coberta primitiva (fotografies núm. 42, 43). A les dues sales descrites els paraments verticals estan acabats amb morter de calç i arena, i encara conserven l'emblanquinat amb calç.

Fot. 42

Fot. 43

Fot. 44

Fot. 45

Fotografia núm.42: traces de la coberta primitiva, mur de la sala 15, golfa (Ferrer 2013)

Fotografia núm.43: traces de la coberta primitiva, mur de la sala 15, golfa (Ferrer 2013)

Fotografia núm.44: traces de la coberta primitiva, mur de la sala 1, golfa (Ferrer 2013)

Fotografia núm.45: traces de la coberta primitiva, mur de la sala 1, golfa (Ferrer 2013)

Si ens traslладem a la vessant de la capella, en la seva vertical, com ja s'ha comentat, hi ha dues plantes més de menor altura, la sales núm. 1 i 2 de la planta primera i part de la sala 1 de l'actual golfa. En aquesta darrera es poden observar restes, sobre els murs de tapiat, del qual va ser l'altra vessant de la coberta primitiva (fotografia núm. 44, 45). El que queda del mur de càrrega sobre el qual recolzava l'antiga coberta, i el qual separava la gran sala central d'aquesta —sala núm. 5 de la golfa—, està també revestit amb morter de calç i arena, i encara conserven l'emblanquinat amb calç. Amb el que acabem d'exposar, i el que s'ha dit sobre la façana, podem concloure que abans de constituir-se la capella, ja existia un mòdul que probablement s'utilitzava com magatzem, i que igual que el que conté els grafits, probablement no comptava amb cap forjat, fins que es van aixecar les voltes d'aresta, fraccionant l'altura amb les sales núm. 1 i 2 de la planta primera, i més endavant amb part de la sala núm. 1 de la golfa.

En tot l'exposat, es pot concloure que el nucli de ses cases es troba en aquest volum, sent aquesta la primera etapa —vista 1, dibuix de reconstitució—, i que en essència té l'estructura d'una masia —murs de càrrega perpendiculars a la façana—, no obstant això cal recalcar, que a la planta baixa amb molta probabilitat, en lloc de tres eren quatre els cossos que la constituïen, és a dir, ocupava d'esquerra a dreta l'actual: porxo núm. 3, sales núm. 6 i 3 i capella. Espais els quals a excepció de la nomenada capella, comparteixen un mateix tipus de construcció (figures núm. 5, 6) —veure plànols 11, 12 en l'annex—, es dir, forjat amb llenyam esporgat de pollancre¹⁶, de menor secció en el porxo núm. 3, intercalant una biga de més grossor cada tres unitats, cobertes per llivanyes sotileres acabades fent

¹⁶ El pollancre o poll, *populus nigra* per les seves variants negra, és de fusta lleugera però forta, que pot arribar als 30 metres d'alçada. Si bé de vegades la trobem en estructures de foravila, la seva presència és escassa; ja al 1465 hi ha constància de la seva utilització (Ballester 2013: 144). Des de l'antiguitat aquesta espècie ha despertat gran interès per la seva fusta i el seu ràpid creixement; la fusta és blanca, amb duramen fosc, lleugera i fàcil de treballar. Es va emprar molt en la construcció: bastides, cimbrats, bigues i artefactes agrícoles o per a aliment del bestiar.

volta amb guix, a excepció del porxo, on sols es va utilitzar com a lligam per travar el marès (fotografies núm. 46, 47). En la planta superior, i en relació amb l'antiga façana medieval (plànol núm. 8), baix la coberta, a la golfa: la sala núm. 15 es conformaria més tard; la sala núm. 5 ocupava el mateix espai i on està la capella no hi havia cap compartimentació que fraccionés l'altura, per tant, les sales núm. 1 i 2 de la planta primera i part de la sala núm. 1 de la golfa, també es van conformar més endavant, afirmació que es veu avalada per la façana.

Fig. 5. **Plantes.** Fragments de plànols núm. 3-5 en Estat actual

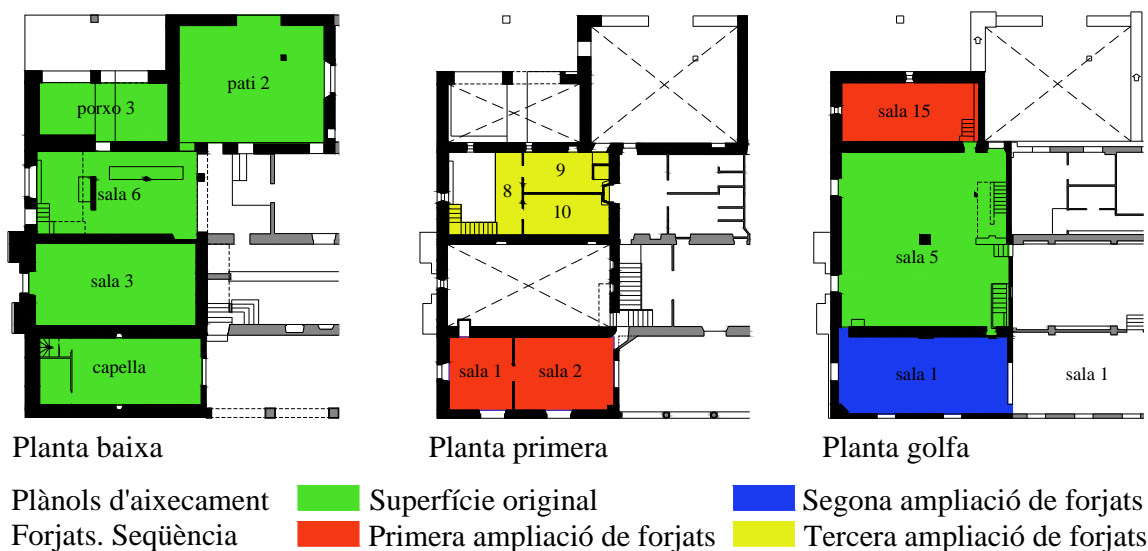

Fig. 6. **Secció transversal a.** Vista cap a façana nord-oest (medieval).
 Fragment de plànol núm. 11 d'Estat actual

Fot. 46

Fot. 47

Al primer tram de la façana medieval podem observar, com ja s'ha apuntat, a la franja horitzontal del segon cos just per davall la motllura que delimita aquest període, diferències en la textura i el cromatisme en l'acabat del tapiat al primer tram, així com lleugeres diferències en tot el següent tram de tapiat i considerables en tot el tercer —veure les fotografies del núm. 21 al 28—, que és molt diferent als anteriors.

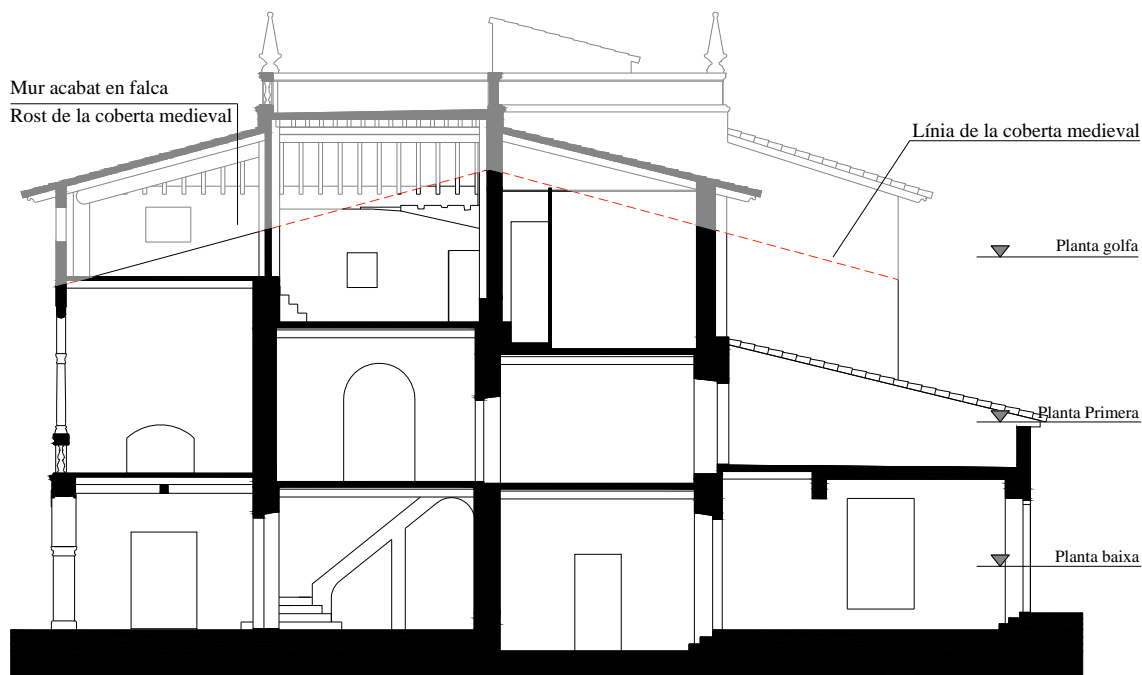
Sobre l'exposat, tres observacions referents a la façana, que avalen l'afirmació de la hipòtesi:

La primera fa referència a l'antiga coberta; en les fotografies núm. 23 i 26 (detall 1) vèiem el refet del tapiat després d'haver-se desmuntat aquesta vessant de la primera coberta, actuació de la qual —com ja s'ha comentat—, també queden rastres a la cara interior del mur de tancament de la sala núm. 15 de la golfa —veure fotografies núm. 42 i 43 de la que va ser l'antiga façana posterior del nucli primari—, és la sala que es troba sobre el porxo posterior o núm. 3 a la façana nord-est. Aquest mur de tapiat amb el rost de la coberta, es perllonga fins sobrepassar el porxo (figura núm. 7), formant part també, del tancament del pati posterior (núm. 2); per tant, queda patent la formació de l'antiga coberta.

Fotografia núm.46: llenyam de les sales 3 i 6, planta baixa (Ferrer 2013)

Fotografia núm.47: llenyam del porxo 3, planta baixa (Ferrer 2013)

Fig. 7. **Secció transversal b.** Vista cap a façana nord-oest (medieval).
Fragment de plànol núm. 11 d'Estat actual

La segona observació fa referència a la extensió de la façana medieval; aquesta qüestió ens porta a l'altra vessant de la coberta d'aquest "bessó primari"; sobre l'actual capella, on a la façana veiem el tram de tapiat que més contrasta de tot el llenç medieval (nord-oest), fet que es repeteix en l'altra façana a la qual dóna la capella (sud-oest). La presència dels queixals per fer lligada amb el tapiat, els quals sobresurten del reforç de marès intermedi —veure fotografia núm. 25—, indica que aquest tram sembla que es va fer en el mateix temps que els altres dos, o en tot cas estava previst fer-ho. No sembla fruit d'un afegit desvinculat de la gènesi conceptual d'aquest nucli primari i, si afegim el comentat sobre les restes de l'antiga coberta a la sala núm. 1 de la golfa, podem afirmar que el mur de tancament (la fabrica) d'aquest tram, que és el mateix que dir tota la projecció d'aquest segment del volum —que dóna a les dues façanes: l'antiga medieval i l'actual—, ja existia amb anterioritat a la configuració de la capella, i que molt probablement era un magatzem per a la palla o el gra, ja que es pot apreciar un pas encegat a la sala núm. 5 de la golfa, pel

qual, de la mateixa forma que hem vist en l'altre vessant d'aquest volum medieval, s'accedia al dipòsit de palla.

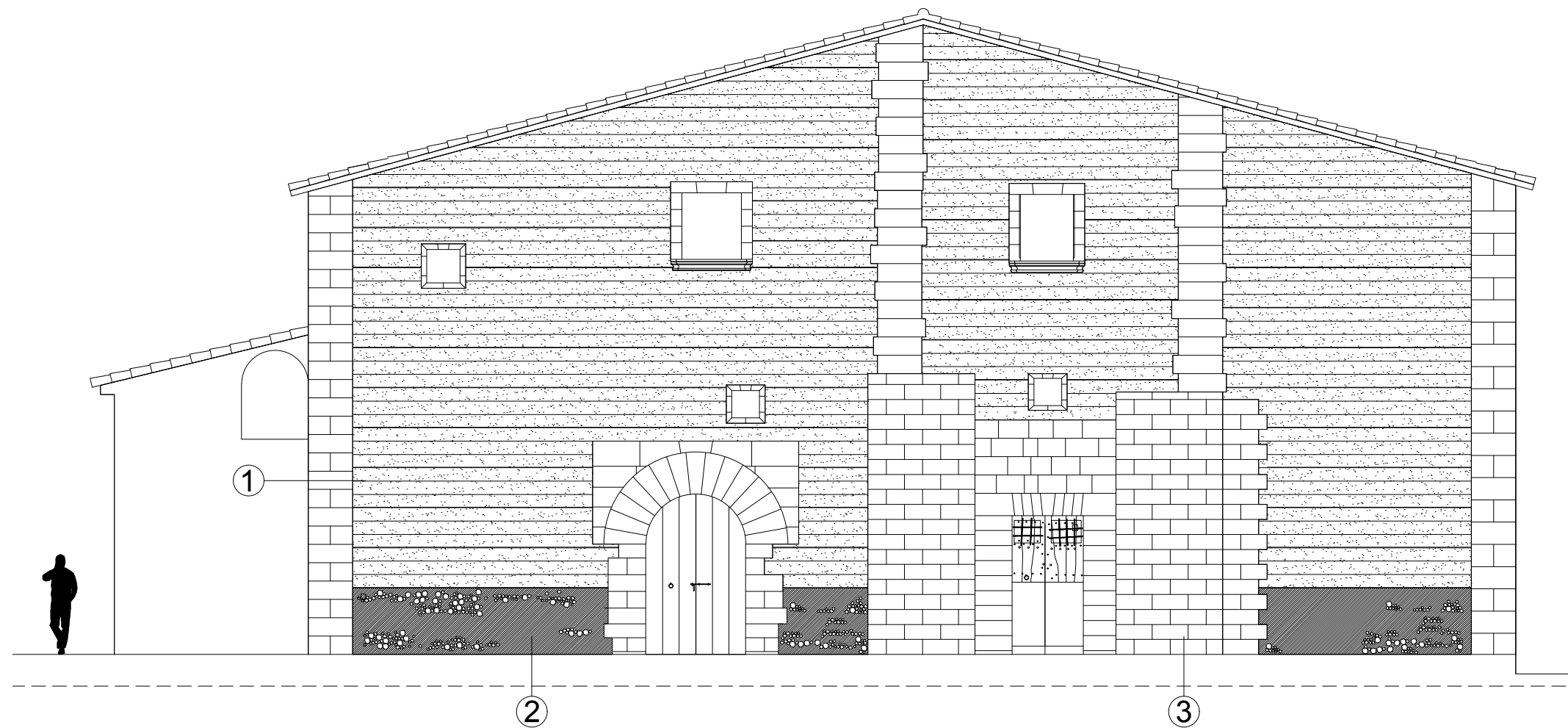
Les finestres que actualment s'obrin a la façana medieval, des de la capella i la sala núm. 1 de la planta primera son posteriors a l'aixecament del tapiat —no es varen obrir alhora que s'aixequés el mur—, com es pot veure per les diferències organolèptiques¹⁷ ben delimitades al parament i abans ja esbossades: per la discontinuïtat del parat i per la diferència de color i textura en la trobada amb aquesta, així com per la presència de diferents tipus de referit a zones del tapiat al voltant de les obertures. La finestra que s'obre a la façana des de la capçalera de la capella, probablement és coetània a la seva consagració, no obstant s'observen —com també ja s'ha exposat— traços que denoten diverses intervencions, sent evident la existència d'una obertura anterior de major dimensió que l'actual, podent ser aquesta l'original o fruit d'un refet de tot el mur, com podrien suggerir les diferències ja especificades en el tapiat.

La tercera observació és sobre l'estabilitat del tapiat i a les intervencions a les quals va ser sotmès per assegurar-ho; sobretot el tercer tram podria haver estat refet per inestable o col·lapse, en aquest cas els contraforts justificarien la seva presència, ja que en la majoria dels casos les rafes eren aixecades amb posterioritat al mur que contenen, per pal·liar l'efecte de diverses patologies (Ballester 2013: 170, 171), i en aquest cas també podria haver-se aprofitat per obrir el portal situat entre elles —el qual dóna pas a la sala núm. 3 de la planta baixa— (veure fotografia núm. 19 i 20), ja que en un primer moment és més probable la sola existència del portal forà, conferint al volum medieval una imatge de fortalesa, més tectònic. Aquest fet també podria justificar les diferències d'acabat entre els tres trams del llenç, especialment en el que correspon a la capella, a causa

¹⁷ Les obertures a la façana són utilitzades, a través de les peces de marès que la formen, per alinear el parament o fàbrica, per la qual cosa, el tapiat hauria de rematar netament amb elles, ja que la seva col·locació és anterior a la formació del parat.

de diversos refets de la façana.

Queda, per tant, patent la formació de l'antiga façana medieval en tota l'extensió de l'actual llenç nord-oest, en tres trams verticals i dos cossos horitzontals, més el capcer o frontó, extensió desapareguda que acabava amb el remat del tapiat a les dues vessants de coberta —veure alçat al plànol núm. 8. Per la lectura que hem fet del parament i considerant la del interior, es pot concloure, que les obertures en origen: el portal forà, els finestrons en esplandit i les finestres amb motlures al llindar, es van fer alhora que el mur, i que les demás degueren haver-se anant fent a través d'intervencions posteriors. També, l'anàlisi de l'interior ratifica la impressió inicial estreta de l'observació de la façana, que en aquest volum medieval no es va aixecar una torre, quedant emparentada amb la masia catalana de tres naus amb les crugies d'evolució en paral·lel, antecedent que a Son Nicolau es va desenvolupar en quatre en la planta baixa i tres en la superior, dins de la flexibilitat que Camps (1976: 110) assenyalava, fruit del programa de necessitats o a la flexibilitat del materials utilitzats. Així, des de l'estat actual, es recompon l'estructura volumètrica del nucli d'aquest objecte arquitectònic. Al no disposar de dades més específiques, o d'altres exemples construïts d'inequívoca similitud, aquest volum primitiu resulta de difícil datació, no obstant això amb l'exposat fins ara es podria considerar la seva construcció, no documentada, entre els segles XV i XVI dins el període Baix Medieval.

- 1 Mur de tapiat
- 2 Paret verda
- 3 Marés

6 Segona Etapa. Ampliació del nucli medieval

Es desconeix el lapsus de temps que hi va haver-hi entre el nucli més antic o “primari” i la seva ampliació, en la que s’identifica com segona etapa en el creixement de les cases. De l’observació, es pot dir que aquest afegit es va estructurar en dos estadis: el primer, s’inicià amb l’ampliació de l’esmentat volum primari, mitjançant la prolongació de les dues crugies centrals perpendiculars a la façana medieval —ocupades per les sales núm. 3 i 6 de la planta baixa—, conformant dues noves naus, les actuals sales núm. 4 i 7, amb murs de càrrega de tapiat i un forjat format de llivanyes de marès sotileres sobre un llenyam de pi mallorquí¹⁸ cairat manualment. Ressenyar que la sala núm. 7 ha sofert nombroses intervencions i substitucions de llenyam. Tot plegat, segueix la mateixa tipologia estructural que el volum primigeni, és a dir, amb la disposició del llenyam paral·lel a la façana i per tant, murs de càrrega perpendiculars a aquesta. En els murs de la sala núm. 7 apareixen vuit pernòdols, sobre els quals recolzen quatre bigues; el forjat té un reforç amb jàsseres de través (fotografia núm. 48), de les quals una d’elles recolza sobre un mur de marès de gruix de 20 que separa les sales núm. 6 i 7, i l’altra sobre el mur de fàbrica que separa la sala 7 del porxo 2, ambdues recolzen per l’altre extrem sobre un pilar central; recordar que aquesta prolongació de crugia té el seu inici en l’arc que s’obre a la sala anterior (sala 6), (figura núm. 8).

Tornant als pernòdols, són uns suports d’època medieval, no gaire bons de trobar a la pagesia, i n’és un exemple del que ja se s’ha parlat, el casal dels Nunis a la Torre dels Enagistes de Manacor, d’entre els segles XIII i XVI (Ballester 2013: 175). Aquest fet, ens fa pensar que l’inici d’aquest nou volum, podria haver-se endarrerit fins a ben endinsat el segle XVI, deixant així un marge entre la primera i segona etapa. Aquestes dues

¹⁸ El *pinus halepensis* s’ha convertit actualment en l’arbre més abundant dels espais naturals de la nostra illa. Capaç de formar troncs drets que poden arribar a assolir una alçada de vint metres (Alzina *et al.* 1985: 40). De presència no tan antiga com l’alzinar, però molt abundant des d’avió. S’esmotxaven les branques perquè creixés alt i dret.

noves crugies estaven comunicades entre si, i probablement algun dels portals que donen pas a les crugies que s'han anat afegint, van haver de fer-se progressivament per la seva comunicació. Sobre aquestes naus, s'aixecaren dues més a la planta superior, actualment ocupada per les sales núm. 5 i 6 a la segona crugia¹⁹, i per tot el conjunt de sales o compartiments que integra la tercera (sales de l'11 a la 15) de la planta primera, formant tot aquest espai, el primer "lladalt" de l'ampliació (figura núm. 9). S'han trobat indicis sobre el desenvolupament que arribà a conformà l'altura d'aquesta planta de l'esmentat lladalt en aquesta segona etapa, sobre els quals s'ha pogut plantejar una hipòtesi per aventurar la seva alçada sobre les restes del que pogué ser; concloent que probablement en una primera intervenció, la coberta era per sota de l'anterior volum o nucli medieval (figures núm. 10, 11); aquestes sales abans esmentades de la planta pis, estaven baix una coberta de dues aigües, probablement suportada a la part central pel mur que sobresurt actualment del forjat de la golfa —el mur que separa la segona de la tercera crugia—, sobre el qual devia recolzar la part superior del porxo o coberta del lladalt. Pel que podem observar a l'actual façana posterior o nord-est (fotografia núm. 49), l'aiguavés de la coberta devia estar recolzada sobre el mur de tapiat d'aquest parament, nivell que contrasta amb la localització de la finestra que dóna a la sala núm. 5 de la golfa —la qual pertany al volum primari— més alta (plànol núm. 9). A més, les diferents alçades entre ambdós murs de càrrega, ens dóna el mateix percentatge de desnivell que el de la teulada de l'anterior volum, traslladant-se aquesta proporció al mur de fabrica de la façana sud-oest (fotografia núm. 50); llavors es pot deduir que l'altura d'aquesta prolongació és inferior a l'antecessor nucli, proper als tres metres menys, deixant una cota a la part més alta de les naus del primer dalt, envoltant als

¹⁹ A causa que més endavant l'edifici va disposar d'una nova façana principal amb una nova conformació estructural, per fer compatible la lectura de la numeració de les crugies, la disposició d'aquestes en relació a la façana medieval és d'esquerra a dreta.

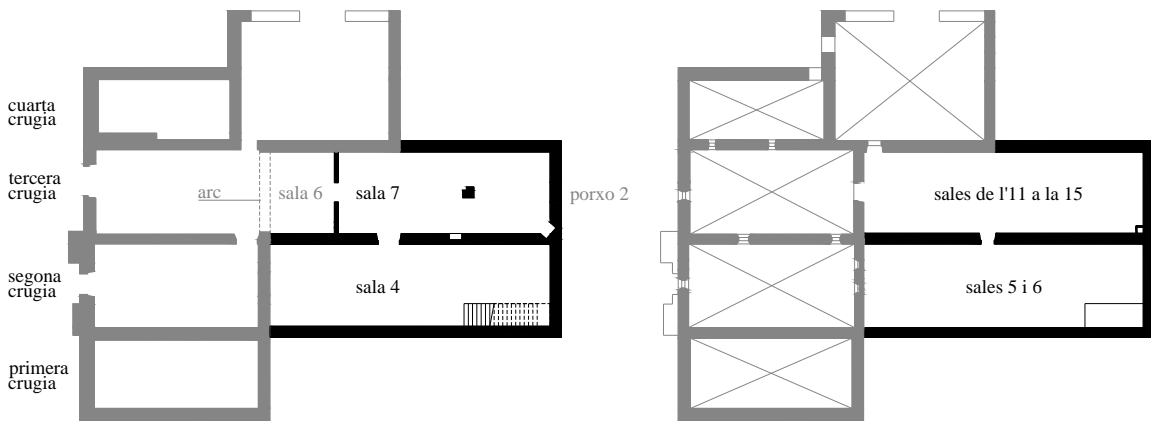
Fot. 48

Fot. 49

Fig. 8 i 9

Plantes de vistes núm. 2 i 3. Fragments del plànol núm. 13 en l'Annex
Segona etapa

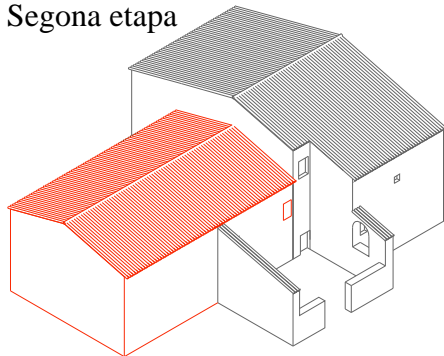
Planta baixa

Planta, primer lladalt

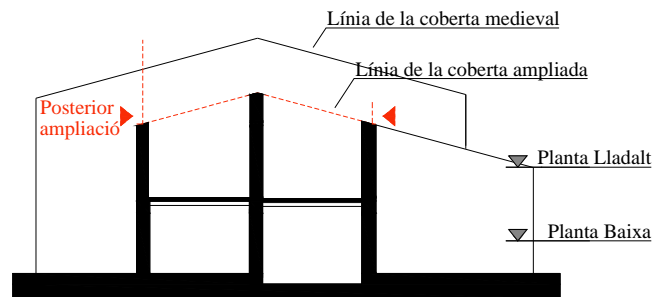
Dibuixos de reconstitució. Possible ampliació nucli inicial (segle XVI)

Fig. 10 i 11

Vista núm. 2. Fragment plànol núm. 13 en l'Annex
Segona etapa

Perspectiva

Secció transversal a. Primer lladalt

Dibuixos de reconstitució. Possible ampliació nucli inicial (segle XVI)

Fotografia núm.48: forjat reforçat amb jàsseres, sala 7 de planta baixa (Ferrer 2014)

Fotografia núm.49: suport coberta medieval, façana nord-est (Ferrer 2014)

Fot. 50

Fot. 51

nou metres. Com és en el cas del nucli de ses cases, en aquesta planta pis, no devia haver-hi cap compartimentació, sols el mur central que acota les dues crugies i els de tancament, que conformaven l'ampliació de dues façanes i el desplaçament de la posterior.

En l'evolució de la segona etapa, sobre aquestes sales, es projectarà una nova planta, o el que passaria a ser el segon lladalt, conformat per la superfície que actualment ocupa la sala núm. 6 de la golfa, a la segona crugia, i per tot el conjunt de sales o compartiments (de la núm. 7 a la 14), a la tercera, aquí amb una cota de forjat d'aproximadament 70cm inferior a l'anterior crugia, la qual cosa es podria justificar per contrarestar la progressiva perduda d'altura a causa de la inclinació de la coberta, de la qual va quedar testimoni en el mur que separa la sala núm. 5 de la 6 en la

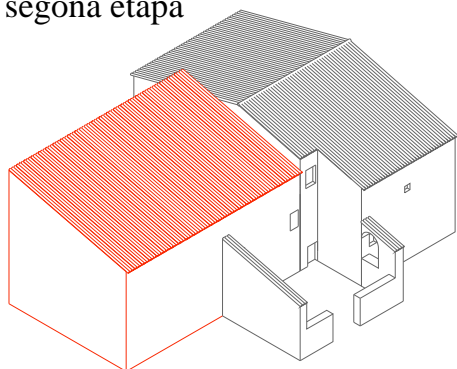
Fotografia núm.50: suport ampliació coberta medieval, façana sud-oest (Ferrer 2014)

Fotografia núm.51: restes de l'existència d'una teulada, sala 6 actual golfa(Ferrer 2014)

golfa, on s'aprecien restes de l'existència d'una teulada (fotografia núm. 51), la qual cosa, per la seva projecció, indica una sola vessant de coberta amb pendent que se inclinà a la façana nord-est (figures núm. 12, 13), i per tant, aquesta degué antecedir a la intervenció que més endavant, dins la tercera etapa, dotarà la tercera planta d'una teulada a dues aigües de la mateixa alçada que la del nucli medieval, conformant el tercer lladalt de l'ampliació, integrant la llotja o porxo núm. 1 i sales núm. 3 i 4 de la planta primera, espais localitzats a la primera crugia (veure plànol núm. 5). Més endavant, al segle XIX, encara sofrirà una altra intervenció que conformarà un quart lladalt, el de la golfa actual.

Fig. 12 i 13

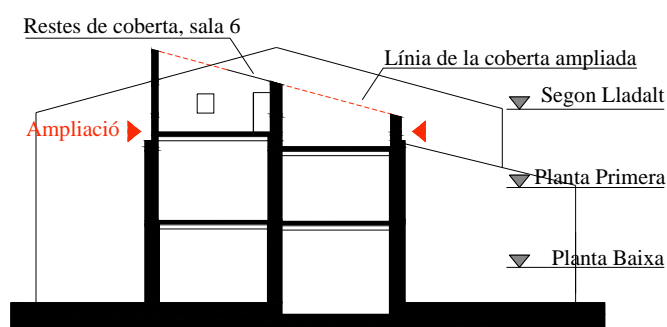
Vista núm. 3. Fragment plànol núm. 13 en l'Annex
segona etapa

Perspectiva

Dibuixos de reconstrucció

Possible ampliació nucli inicial (segle XVI)

Secció transversal a. Segon lladalt

Amb la introducció d'aquesta nova planta, l'estructura de llenyam que suporta la planta segona, és de la mateixa tipologia estructural que el que sosté la primera, no obstant això, en tota la tercera crugia, els revoltos són iguals, però no el llenyam, el qual es de pi vermell o *sepí* (*pinus sylvestris*), generalment tallat a màquina i de menor secció, la qual cosa denota que va sofrir diverses intervencions, fins acabar en el forjat que avui veiem.

Aquesta intervenció continua fins culminar amb dos elements més; en el segon estadi d'aquesta segona etapa, s'aixecà un sequer i un safareig (figures núm. 14-17). El primer, el conforma un grup de sales de la planta baixa que estan cobertes per voltes de canó, probablement, per evitar la presència de la formiga blanca. Així, la superfície del terrat del sequer estaria integrat per les voltes de les actuals sales núm. 1 i 2 —aquesta última el rebost²⁰—, la qual comparteix part de la volta amb un passadís, i la sala núm. 5 de la planta baixa. S'accedia a sobre d'aquestes, per mitjà d'una escala que estava localitzada a la sala núm. 4, que també devia donar pas a les sales de dalt, i de la qual sols queda rastre a l'estructura del forjat. El safareig (veure fotografia núm. 8), fet amb paret verda, —com és habitual en aquests (Andreu 2008: 206)— està aixecat, com ja s'ha esmentat, sobre un dipòsit del qual es té constància, però cap informació sobre les seves característiques. Està construït perpendicularment a l'ampliació del cos descrit, i tenia probablement un porxo adossat pel seu costat més curt, ja que així donen a entendre els materials que conformen el volum actual. De la seva relació amb el safareig, ha deixat testimoni la prolongació del mur d'aquest, que presenta continuïtat en tot el seu traçat.

El rellotge de sol amb la data de 1740 que avui podem contemplar (veure fotografia núm. 9), podria haver estat localitzat en algun parament amb la mateixa orientació (sud-oest), i possiblement propera al safareig o localització actual, fet per commemoració de la culminació d'aquesta ampliació, que, probablement tampoc no és la qual ara veiem²¹.

Aquesta segona etapa, podria llavors haver-se perllongat fins la primera meitat del segle XVIII, concloent aquesta el seu procés de

²⁰ La secció de volta que conté aquest espai estava recoberta amb un morter de calç, la qual cosa es dedueix de les restes d'aquest material que queden en la volta.

²¹ La prolongació del safareig cap a l'actual façana posterior acaba amb l'actual sala núm. 13 a la planta baixa, i la núm. 20 i terrassa 3 a la planta de sobre. El mur de tancament probablement pertany en origen al procés de construcció del safareig; és un mur de tapiat que conforma una estructura de tancament i contenció o de suport segons el cas, el qual vol dir, que aquest parament també tancava algun tipus de construcció associada al safareig.

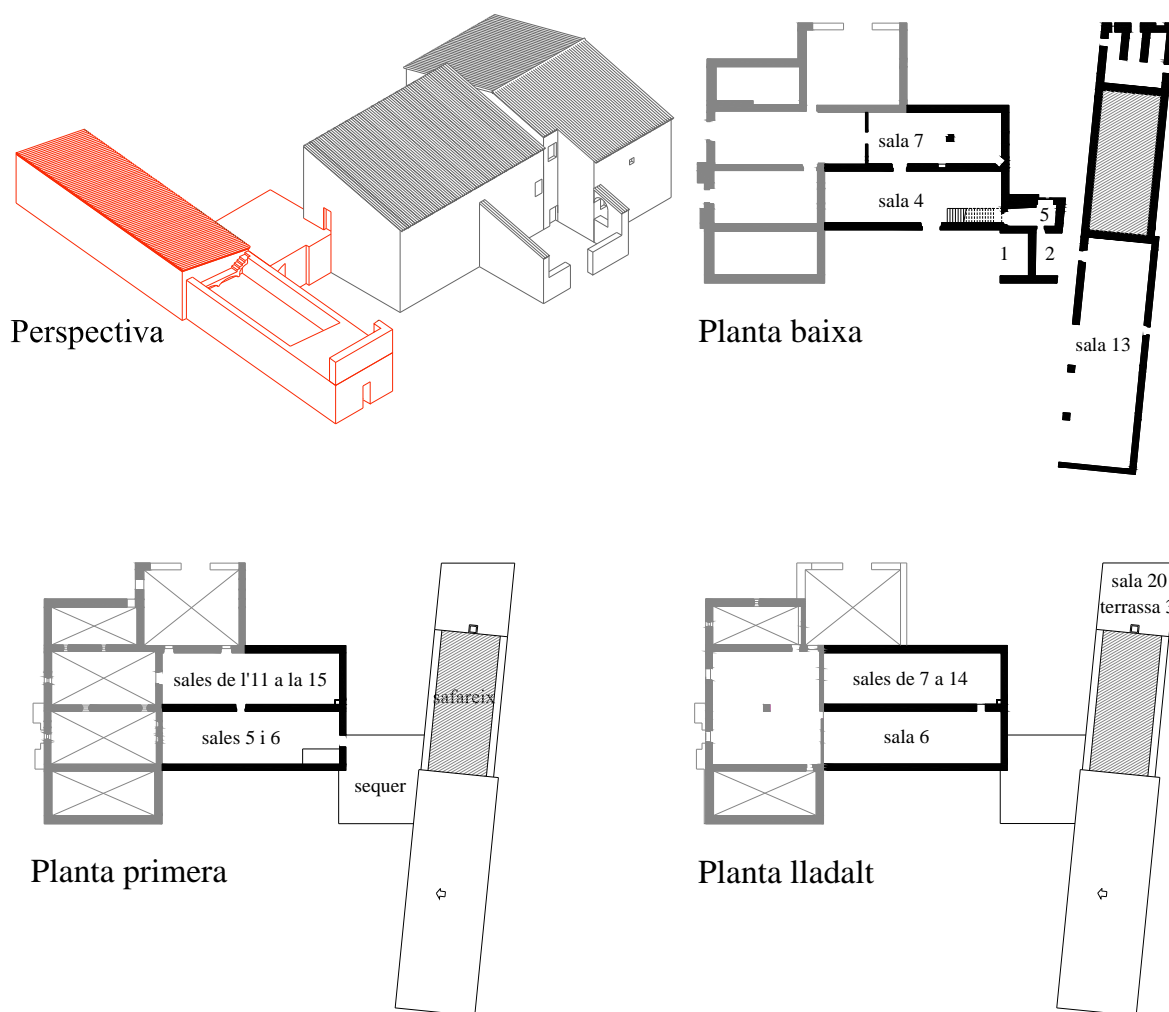
creixement, preludi de la intervenció més significativa ja immersa dins el període barroc, la qual amb la construcció d'una nova façana, donaria un nou ordre a l'edifici. No obstant això, és important assenyalar que aquesta etapa tampoc degué conformar-se sobre un plantejament previ, amb el qual, malgrat desenvolupar-se la seva construcció, garantís que aquesta estigués encaminada cap a una resolució predeterminada des del seu inici. S'aprecien, com ja s'ha comentat, una serie d'evidències que fan pensar que així degué ser.

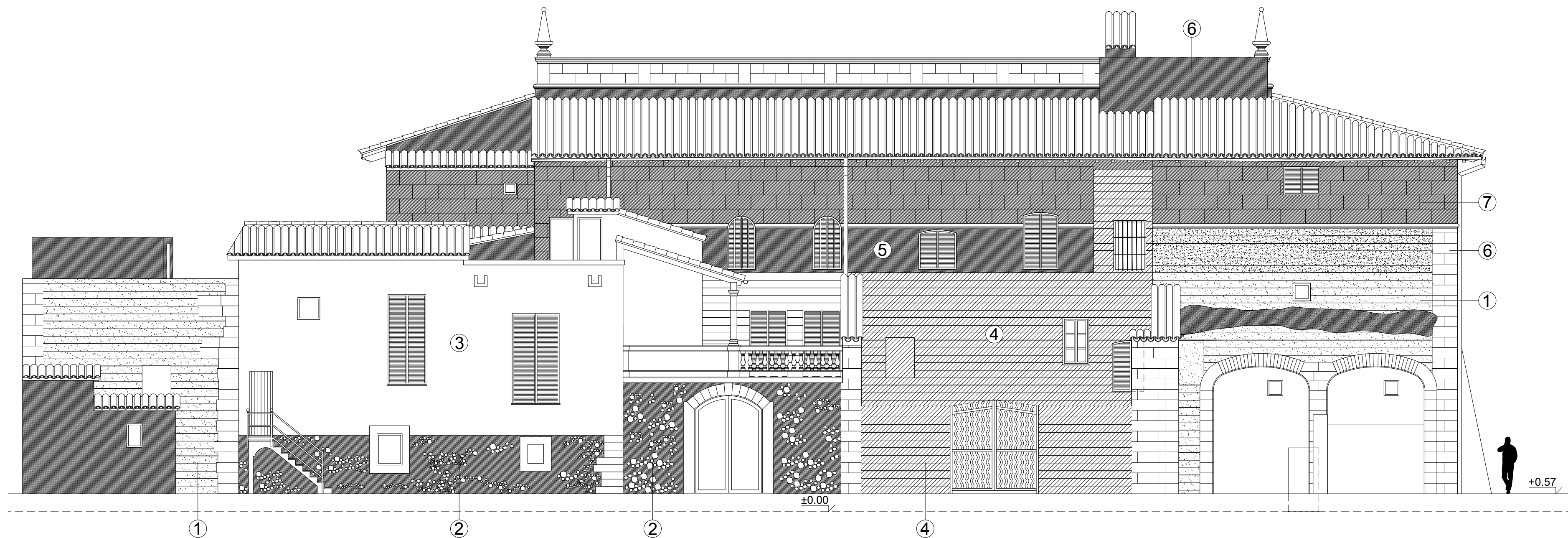
Fig. 14, 15, 16 i 17

Vista núm. 4. Fragments del plànol núm. 13 en l'Annex

Segona etapa

Dibuixos de reconstitució. Possible ampliació nucli inicial (segle XVI)

- 1 Mur de tapiat
- 2 Paret verda
- 3 Mur de marés referit amb ciment
- 4 Mur de tapiat referit amb morter de cal
- 5 Mur de marés referit amb morter de cal
- 6 Marés
- 7 Mur de marés referit amb ciment i juntes pasades

6.1 Antecedents de la propietat (1623-1732)

Els antecedents genealògics de la propietat, a més d'aportar la cronologia dels seus propietaris, a través de la documentació de transaccions són referenciats, s'incorpora a l'estudi d'informació sobre l'explotació agropecuària, és a dir; els productes, la seva manufactura, a més dels recursos d'extensió territorial o hídrics amb que disposava en aquell moment de la seva història. Aquesta cronografia biogràfica ens situa en un context social, en el qual els seus esdeveniments, també contribueixen a comprendre la particularitat arquitectònica de l'objecte a estudi.

A través de les dades citades per Fernández de «Son Nicolau», a la pàgina web *Possessions de Palma* (2011), de referències extretes de documents procedents de les Escrivanies de Cartes Reials i de la Reial Capbreuació —Arxiu del Regne de Mallorca—, de l'Arxiu Diocesà de Mallorca i dels Arxius Municipals de Palma i Marratxí, es poden establir els antecedents genealògics i d'extensió de la propietat, és a dir, el llistat de propietaris de les cases, amb les corresponents fites cronològiques, així com esbossar amb els topònims de les seves pertinences el perfil de l'ocupació territorial de la possessió; a més, d'informació referent a l'obtenció d'aigua o relacionada amb l'explotació agropecuària. L'altra font d'informació, prové del Registre de la Propietat núm. 7 de Palma, a través de les inscripcions de la finca registrada amb el núm. 4.775 i 38.794N de la secció III de l'Ajuntament d'aquesta ciutat, documentació de la qual es pot buidar informació referent a Son Nicolau. En menor mesura, altres fonts bibliogràfiques —esbossades a l'estat de la qüestió— i arxivístiques consultades o citades, recolzen la relació de fonts d'informació referent a les diferents titularitats de la possessió a estudi. Tot junt, permet realitzar un seguiment des de l'any 1623 fins a 1987.

Les anomenades primera i segona etapa, pretenen referenciar la trajectòria de les cases que avui podem veure, des d'una etapa que es desenvolupa en el període baix medieval fins just a principi de segle XVIII;

mostrant el volum inicial i la seva prolongació, ambdues etapes amb traços propis d'un període medieval.

Tot i tractar-se d'un rafal, la datació més antiga situa cronològicament les cases al segle XVII (1623), i ho fa, en referència al dret de percebre aigua que tenia el negociant Pere Nicolau de la font de Mestre Pere, (Fernández 2011a: 1) citant (ARM, ECR-0098, f. 312v). La possessió de Son Nicolau, assumeix aquest topònim del nom de la família Nicolau (Ferrà-Ponç/Mascaró 1993, XI: 366), de la qual, les tres primeres ressenyes documentals, pogudes aconseguir, nomenen terres entre les possessions de Son Fuster i Son Ametler.

Tornant a Son Nicolau, l'aigua és l'element imprescindible per al desenvolupament de l'hort de fruiters i hortalisses, que presumiblement sempre ha estat lligat al voltant de l'evolució de les cases, i en relació a l'aigua, en diverses ocasions es fa esment en les fonts consultades, de la qüestió del seu subministrament a través d'una síquia. A més, és molt important la captació *in situ*, i consegüent recollida d'aigua pluvial, en aquest cas, l'amàs d'aquesta aigua l'emmagatzemava en una cisterna vora el portal forà (façana nord-oest), al qual presumiblement durant el segle XVIII s'afegiria —molt possiblement coincidint amb l'ampliació de la façana sud-oest— un altre enfront de la nova i actual façana principal, quedant els dos comunicats per una canalització, és a suposar, que per al sobrant d'aigua²². A aquestes cisternes s'ha de sumar un aljub, del qual desconexem les mesures, situat sota el safareig —on es localitza el rellotge

²² Segons Salvador Palao, l'actual propietari, durant la realització de les obres de reparació i consolidació realitzades l'any 1988, en les tasques de condicionament de la pavimentació exterior de les cases, es va trobar una conducció d'aigua que comunicava ambdues cisternes, a més de les canalitzacions provinents de les cobertes. No s'han trobat dades en cap font que contribueixin a datar la cisterna localitzada davant la façana aixecada al segle XVIII, no obstant això, per la seva localització (distància a l'edifici, emplaçament al pati, i coincidència amb l'eix central del llenç de façana), fa aventurar que es va excavar considerant la particularitat de la nova façana principal d'estil barroc. D'igual manera, és de suposar que l'excavació de la primera cisterna, per la importància d'aquest element, està lligada a l'aixecament de l'antiga façana.

de sol amb la data 1740— adossat a les cases²³, el qual podria suposar un important element per a la reserva d'aigua, aportada a través de la canalització provinent de la font de Mestre Pere.

Reprenent el seguiment genealògic, el segon regest és de l'any 1633, i fa referència a la venda de terres per part d'Asbert de Pacs-Fuster, el qual «[...] establí 20 quarterades de Son Fuster al prevere Cosme Nicolau, les quals confrontaven amb terres del comprador [...]» (Fernández 2011a: 1) citant (ARM, ECR-0098, f. 312v). I la tercera ressenya, d'abril de 1663, aquesta fa esment a Tomàs Nicolau, mercader de Mallorca, el qual va adquirir «per via d'establiment 20 quarterades procedents de Son Ametler, propietat dels cònjuges Caterina Gual Burguet i Jaume Despuig Caselles [...]». La peça de terra confrontava amb el camí reial d'Inca, amb terres del magnífic Lleonard Safortesa, amb terres del comprador i amb el camí dels Moliners.» (Fernández 2011a: 1; Valero 2008: 341) citant (ARM, ECR-615 [1660-61], f. 228). A les ja citades transaccions, que afecten a terres de Son Fuster²⁴ situades al sud-oest i, Son Ametler²⁵ al sud-est de Son Nicolau —la compra del prevere Cosme Nicolau (1633) a Asbert de Pacs-Fuster i la de Tomàs Nicolau (1663) als cònjuges Caterina Gual Burguet i Jaume Despuig Caselles—, afegir que a l'any 1667 «[...] Tomàs Nicolau, mercader, vengué

²³ A aquest dipòsit es pot accedir a través d'un coll localitzat sota el rellotge de sol esmentat, pel qual, mitjançant sondeig i inspecció ocular, es pot determinar que la localització d'aquest altre aprovisionament de aigua, queda per sota del safareig, desconeixent fins a on es perllonga aquest aljub, per la qual cosa, és de suposar-li una estructura de volta per suportar l'amàs de aigua exterior que té a sobre, continguda al safareig.

²⁴ La possessió de Son Fuster s'estenia entre els termes de Ciutat i Marratxí, entre el torrent d'en Barberà, Son Fortesa, el camí de Bunyola, Son Castelló, Son Hug, el camí Roig, Son Macià Ponç, Son Sales, el camí d'Inca i el Pont d'Inca. El nucli original, amb les cases (Son Fuster Vell), és situa enmig d'un recinte firal, entre Son Fusteret, Son Moll, Ca la Senyora i Son Ferragut. Les cases de Son Fuster Nou han quedat integrades dins la zona verda de la urbanització homònima, entre el Camí Vell de Bunyola i la Ma-13 —autopista Palma-Sa Pobla— (Fernández 2010a: 1; Fernández/Valero 2009, II: 84).

²⁵ La possessió de Son Ametler està situada a l'actual carrer Antoni Vivaldi, vora l'antic camí d'Inca, entre Son Rul-ian, Son Fuster, es Rafal, Son Gibert i el torrent Gros o del Pont d'Inca, que la separa del terme de Marratxí (Fernández 2010b: 1; Fernández/Valero 2009, II: 107).

al magnífic Lleonard Burgues-Safortesa, cavaller de l'orde d'Alcàntara, el rafal de Son Nicolau, de 30 quarterades, mig quartó i mig hort, amb cases, situat al terme de la ciutat, vora el camí d'Inca [...]» (Fernández 2011a: 1; Valero 2008: 342) citant (ARM, ERC-615, f. 341). Fins llavors, i en mans de la família de mercaders que li va donar nom, Son Nicolau tenia «[...] cases i hort, amb dret a una tanda de la síquia de na Cerdana. Era dedicat a vinya, fruiters, cereals, lleguminoses i hortalisses.» i aquesta feia «[...] una renda anual de 82 lliures i mitja quartera d'ametles seques.» (Ferrà-Ponç/Mascaró 1993, XI: 366). Aquest cens suposa una aproximació a l'explotació agrària desenvolupada en la possessió. Independentment de la possible existència de petites construccions situades en els diferents establerts que conformen la propietat, entenem com és habitual, que el nucli de ses cases de Son Nicolau devien assumir el processament de la manufactura i l'amàs de la producció. Per la qual cosa, és de pressuposar l'existència d'un espai on premsar el raïm i sotmetre a maduració el most fermentat, un sequer on posar a assecar fruita, i magatzems per a la palla, gra, lleguminoses i ametlles, així com per conservar en la millor condició possible, els productes més peribles.

A l'any 1652 mor Asbert de Pacs-Fuster sense successió, originant l'inici d'una sèrie de litigacions del vincle o fideïcomís; al 1656, és Miquel Sureda-Sanglada l'afavorit amb el fideïcomís, però a l'any 1657, aquest també va morir sense successió i, a Ramon Burgues-Safortesa Pacs-Fuster de Vilallonga i Nét —l'anomenat Compte Mal—, al gener de 1658 se li adjudicà el fideïcomís (Fernández 2011a: 2, 3) citant (ARM, A. Presidal Decrets 1658, f. 184). Així doncs, el rafal de Son Nicolau passà de Lleonard Burgues-Safortesa a mans de Ramon Burgues-Safortesa, quedant integrat dins el gran latifundi format per la possessió de Son Fuster i la Cabana (cabana de Son Fuster). Aquestes terres s'estenen entre els termes de Palma i de Marratxí, entre el torrent d'en Barberà i els camins de Bunyola, Roig, d'Inca i la zona del Pont d'Inca, així com Son Fortesa, Son

Castelló, Son Hug, Son Macià Ponç i Son Sales.

A més del canvi de mans de la possessió i les seves pertinences, per adquisició o per successió, a través de la documentació torna aparèixer la qüestió del subministrament de aigua, del que es desprèn la importància de la provisió d'aquest bé per l'explotació dels horts. A l'any «[...]1685, Son Nicolau i la cabana de Son Fuster [...] tenien dret de 24 hores d'aigua quinzenals de la síquia de na Cerdana [...]» (Fernández 2011a: 2, 3; Valero 2008: 342) citant (ARM, D-1253: f. 187v, f. 188v). I d'igual manera que a l'any 1623, quan es feia referència al dret de percebre aigua de la font de Mestre Pere, si ens regim per la data que consta en el rellotge de sol sobre el safareig (1740), aquest no estava fet, o no era com el podem veure avui —safareig sobre aljub—. Considerant la importància de l'emmagatzematge de l'aigua, a més de la seva utilització directa, aquesta data podria fer referència a una intervenció posterior, més que a la commemoració de la construcció d'aquest.

Un altre fet extret de la documentació, afecta a l'arrendament de la propietat, sent un dels casos el referenciat a l'any 1687, quan Ramon Burgues-Safortesa signa un contracte d'arrendament a favor de Miquel Roca «[...] de les pastures de l'Estorell i la Cabana davant el notari Valentí Terrers, on també apareix citat el rafal de Son Nicolau [...]» (Fernández 2011a: 2, 3) citant (ARM, Prot. T-998, f. 73-81v). Aquesta citació ens documenta sobre l'ocupació de terres amb la finalitat ramadera, la qual cosa, ens indica l'existència de tota una gamma d'aliments i productes de procedència animal, a manufacturar i segons el cas a conservar, amb la consegüent necessitat espacial.

S'ha de recalcar, que en el context rural, la possessió és l'element clau de l'economia en la societat agrària mallorquina. Així, cadascuna d'elles és una unitat d'explotació agropecuària, i les seves cases són el centre neuràlgic de la activitat. «Històricament, la majoria eren gestionades segons el sistema d'arrendament, en què els propietaris, els senyors,

establien un contracte amb l'amo, que es converteix en el conductor de l'explotació a canvi d'entregar una renda en metàl·lic i en espècie. Hi ha casos en què els terratinents s'encarregaven d'una part de l'explotació; llavors designaven com a encarregat un majoral.» (Andreu 2008: 46).

Tornant als propietaris, a la mort de Ramon Burgues-Safortesa Pacs-Fuster de Vilallonga i Nét a l'any 1694,²⁶ es declarà la pertinença del fideïcomís al comte d'Aiamans, Jaume Ballester de Togores (1696), el qual va morir a l'any 1705. Caterina Gual, comtessa viuda d'Aiamans, a l'any 1732, segons els Estims de Marratxí d'aquell any, havia heretat, ja que consta com la nova propietària de la Cabana (Fernández 2011a: 4, 5) citant (AA, *Vínculos y genealogías*; GEM 1991, XV: 35-36; AMM, n. 1968).

Ramon Saforteza Fuster, segon comte de Santa Maria de Formiguera, és sense dubte, un dels propietaris —el seu llinatge esta ben lligat a Galatzó o Son Pont— de Son Nicolau amb més renom. Aquest noble i militar serví a Felip IV en la guerra dels segadors, i al 1654 va ser mestre de camp del terç d'infanteria de Mallorca, encarregat de la defensa de Girona. Ocupà el càrrecs de procurador reial de Mallorca entre els anys 1670-1693, i de virrei interí els anys 1681 i 1691, períodes en els quals ja era propietari de Son Nicolau (1658-1694). Va voler estendre els seus drets senyorials a Santa Margalida i altres indrets, fet que provocà una forta reacció en els habitants de les viles i possessions on s'ubicaven les terres sobre les quals s'estenien els seus drets senyorials. Per aquest motiu, la rancor que es va fomentar des del poble, en vida i després de mort, va induir llavors a la fantasia popular d'acomodar la llegenda del comte Arnau a la història accidentada del comte Ramon. El comte Mal, «[...] un noble català que ha de pagar eternament per haver defraudat els seus mossos.» (GEM/Juan 1991, XV: 35, 36), «[...] fueron sus desmanes y acometidas, fieros y crueles, como los mayores realizados por otros principales individuos de su clase, contribuyendo,

²⁶ Es va tornar a generar una nova litigació. En aquesta ocasió la disputa fou entre Joan de Sales, propietari de Son Pelai d'Aiamans i Jaume Ballester de Togores, comte d'Aiamans.

empero, a la impetuosidad de ellos, en primer lugar, con el ambiente de su siglo, el haber tropezado su férreo carácter con tan tenaz resistencia cual fue la que pusieron de su parte los que creía sus vasallos, causa i origen de sus principales atentados al defender a sangre y a fuego sus derechos y dominios semif feudales en la comarca de santa Margarita.» (Ramis De Ayreflor 1950: 121, 122).

A les cases de Son Nicolau, no hi ha cap escut heràldic, o inscripció indicant la propietat del comte²⁷, però tampoc, de cap altre llinatge que hagi ostentat la propietat de la possessió, la qual sovint, i sobretot en el cas de la noblesa, passava a ser una més del seu patrimoni.

Aquesta primera etapa documentada, suposa una franja de 109 anys (1623-1732), la qual es va iniciar dins del primer quart de segle XVII amb Pere Nicolau, negociant, i finalitza amb la mort de Jaume Ballester de Togores, comte d'Aiamans (1705) —i amb l'hereva, la seva esposa Caterina Gual comtessa viuda d'Aiamans—, just tocar l'inici del segle XVIII. La bibliografia consultada no ha aportat dades anteriors a l'any 1623 —veure Quadre de propietaris de Son Nicolau, del núm. 1 al 9 en l'Annex.

6.2 La comprensió dels espais a raó de la seva funció

És important assenyalar sobre les cases de possessió, que quant al seu origen, «[...] encara que sovint se situa en els segles XV i XVI, és els dos següents quan es construeixen o s'amplien la majoria dels edificis que han arribat fins a l'actualitat.» (Andreu 2008: 48); en gran mesura, es fa visible aquesta afirmació en el cas de ses cases de Son Nicolau. En aquest punt i tal com s'esmentava amb anterioritat —cap al final de l'apartat l'interior medieval—, és oportú abordar el tractament de la configuració espacial en funció als seus usos, aquesta qüestió esdevé de primer ordre per

²⁷ A Galatzó va fer aixecar una capella, «Sobre la llinda s'hi adossa una placa amb motllura ornamental on es pot llegir: DON RAMON BURGUEZ ÇAFORTEZA Y FUSTER Cde De Sta Ma De FORMIGra FEU ESTA OBRA. 1688» (Vibot 2006, I: 105).

completar la comprensió de l'objecte a estudi, el qual, no és una excepció en l'aplicació d'un «[...] gran sentit pràctic, utilitari i funcional [...]» (Andreu 2008: 175), en el marc de l'arquitectura “vernacla o tradicional” a Mallorca.

La utilització del plural “cases” en referir-se al nucli del centre d'activitat, i considerant cada exemple de “cases de possessió” «[...] denota un conjunt d'edificacions destinades a habitatge, emmagatzematge de la collita i aixopluc del bestiar, així com dels estris agrícoles, és a dir, tot allò que es necessitava per a la vida en una possessió.»; no obstant, també amb igual significat, i suposant la consideració del conjunt, «[...] a la Mallorca tardomedieval s'emprava, sobretot, el terme de casat així com el de casament [...]» (Barceló 2004: 101). Així, en el cas de l'habitatge i en el sentit més ample del terme, es va usar “cases”. És «un tot constructiu» que reuneix diverses dependències (Vibot 2006, I: 18), «[...] segurament com a resultat de la suma de les diverses zones d'habitació dels treballadors i, si n'hi ha, dels senyors, cadascuna d'elles coneguda com a *casa*: *casa dels amos*, *casa dels senyors*, *casa dels missatges*, *casa del pastor*, *casa del garriguer*, *etc.*»; destinant així «[...] gran part de la construcció per a habitatge de l'amo, majoral i altres treballadors del camp, com missatges, jornalers... si bé, aquests darreres, en el cas dels homes, dormien sovint als estables i als pallers.» (Andreu 2008: 46). En aquest sentit, la presència «[...] d'unes cases, juntament amb una porció extensa de terra, condicionaran la seva qualificació com una possessió.» (Barceló 2004: 101); i a les seves cases, en tots els casos, una part considerable de l'edifici era per a l'ús vinculat a l'explotació agropecuària que es donava, és a dir, per a la gestió d'aquesta.

A Son Nicolau, són el cas més evident els espais destinats als usos de: pallissa, graner, celler i sequer, sobre els quals més endavant es tornarà, centrant l'objectiu en les seves particularitats espacials i de dotació, o constructives, de localització i ús.

L'entrada a l'habitatge es trobava al ja anomenat porxo o la casa, i també rebia el nom de "la sala", generalment era per on s'accedia des del exterior. Un pas conformat mitjançant un arc de mig punt, per a aquest cas, el denominat portal forà; normalment, aquest servia d'element d'enllaç entre l'exterior i el interior, el qual, a Son Nicolau no dona accés a una clastra, sinó directament a l'interior de l'edifici. En general, en el cas de l'entrada, a l'estudi de la Dra. Barceló sobre documentació Baix Medieval a *El casat de les possessions...*, la «[...] seva funció era múltiple, doncs a més d'accés, servia en el cas de les més senzilles, per a cuina, dormitori o sala d'estar, acaramullant-s'hi gran part de l'instrumental agrícola, malgrat haver-hi altres espais per a aquests menesters.»; sembla llavors, s'hi podien trobar estris de tot tipus, tota «[...] una barreja d'objectes devia ser la imatge més comuna.» (2004: 102). En el cas de Son Nicolau, la lectura de l'estructura d'usos en la primera etapa s'ajusta a aquesta visió, i no es desprèn l'existència d'una separació entre propietaris o senyors i amos; sent en aquesta línia una observació generalitzada en aquests tipus de construcció molt primària, que el «[...] volum i la complexitat del casat o cases de possessió venien condicionats per distints factors, entre els quals cal destacar, l'estatus socio-econòmic del propietari i la importància agrària [...]» (Barceló 2004: 101). A Son Nicolau, un gran espai o sala a l'accés (sala 6) d'actualment 75,50m² —en origen més petita—, a través de la qual, s'accedeix pel seu lateral a una altra de 52,70m² (sala 3) —la mateixa superfície que tenia a l'origen l'anterior sala—, a la que, en un determinat moment també se la va dotar d'un accés des de l'exterior. Aquests dos espais devien allotjar el gros de l'activitat durant el dia, i en certa manera de nit, ja que les funcions es mesclaven, amb i fins i tot, l'allotjament d'eines i animals.

Una altra estança de l'habitatge a la que es feia referència en els inventaris de les possessions, era la cambra; aquesta «[...] constituïa el racó més íntim del conjunt de la vivenda, per això, s'hi solia guardar el més

preuat, com per exemple les joies o els documents que acreditaven propietats o censos a cobrar [...]» (Barceló 2004: 102); un espai, que sembla més privat, on guardar objectes propis de la casa i el llit dels amos. No obstant això, també, «[...] en aquesta peça específica de la casa es podien localitzar objectes molt variats des d'aquells de cuina fins a estris per tasques camperoles.» (Barceló 2004: 102, 103). També, si era el cas, les filles dels amos dormien en aquesta zona més privada de l'habitatge, els fills barons, com ja s'ha esmentat, podien dormir al igual que els missatges a la pallissa; tot plegat, la rellevància d'aquest espai, probablement era un reflex de l'estatus socio-econòmic del propietari de la possessió. El nombre de dormitoris —o espais per dormir— variava segons l'habitatge, i aquesta s'adaptava a la morfologia del casal; pareix que és un espai que s'acomodava a les necessitats del moment, com és el cas d'una altra accepció, la recambra, d'una «[...] funció potser no tan definida. [...], a Caubet, l'espai de la recambra, amb objectes com un llit o llençols, era compartit per 3 ases, 4 someres [...]» (Barceló 2004: 103), aquest espai, amb característiques similars a la cambra, com es veu, també podia ser compartida amb animals. Aquesta multiplicitat de funcions-espai encaixa amb la conformació interior que podem trobar en la planta baixa del nucli primari de Son Nicolau, i la reserva del lladalt, així com els extrems d'aquest volum inicial, al magatzematge de productes agropecuaris. El professor Andreu a *Arquitectura tradicional de les Balears*, destaca que els «[...] espais d'ús agrícola i ramader es disposen integrats o adossats a l'edifici principal o bé exempts.» (2008: 55). En la mateixa línia, referent a aquesta tipologia edificatòria, puntualitzar que quan es consideren «[...] per separat els diferents recintes i/o aspectes arquitectònics de casa exemple, normalment segueixen pautes comunes a d'altres casos. En canvi, quan s'observa el conjunt global que suposa una casa de possessió s'aprecia que, en moltes ocasions, són edificis singulars i únics.» (Andreu 2008: 56).

És important assenyalar, el que indica la Dra. Barceló, en referència a

que no «[...] resulta fàcil situar les diferents parts de la casa en una successió d'espais en el conjunt de l'immoble, ni en horitzontal ni en vertical.» (2004: 102), segons es desprèn de forma generalitzada dels inventaris, així com tampoc sembla ser-ho en molts casos als espais físics, a causa de la multiplicitat d'usos i posteriors intervencions, observació que és aplicable a Son Nicolau; fet que es fa extensible a la prolongació del volum primari, amb la incorporació de dues crugies (sales 4 i 7) dins la segona etapa del seu desenvolupament —veure figura núm. 8—, sumant les quatre una superfície propera dels 280m² en planta baixa. Amb tot, i encara a pesar que es pot albirar com era, s'ha d'assumir que no es pot constatar la materialització d'aquests espais amb anterioritat a l'última gran intervenció (1988), ja que aquesta configuració de la compartimentació ja no existeix, i que a més, podria ser fruit d'actuacions efectuades en etapes posteriors; però, al no quedar constància en el nucli primitiu d'una disposició cap a la divisió de l'espai en pro d'una major quantitat de compartiments, i no solament de dues grans naus com és el cas, i per tant, amb més possibilitats de privadesa i més proper a l'ús d'habitatge, podrien llavors aquests nous espais haver-se destinat a aquests usos, a més d'altres de comuns o relacionats amb l'explotació agrària, ja que apareixia referenciada la cuina (plànol núm. 17 en l'annex) a l'actual sala 4 —veure figura núm. 8. També s'ha de recordar, que el concepte d'habitabilitat en aquell context no és el mateix que el que avui tenim per aquest ús, utilitzant-se també com a refugi d'animals i magatzem d'eines, amb comunicació entre aquestes noves crugies, així com progressivament amb la incorporació d'algun pas des de l'exterior, i encara i no constar en l'aixecament de plànols de 1988, probablement també, entre aquestes noves crugies i el nucli primitiu.

Tornant a la cuina, aquests espai «[...] tenia una doble funció: de preparació dels aliments i de relació de les persones que vivien i treballaven a la possessió al voltant de la foganya. Vora el foc sovint s'organitzava la vida familiar. Caldria esmentar la falta quasi total de

mobiliari, ja que només apareix alguna vegada un banc com a seient més usual, una taula i posts per a escudellers on es col·locava l'aixovar. També sol situar-s'hi el cossi, ja bé plantat a un racó ja bé mòbil. A vegades hi apareix instrumental agrícola i fins i tot un molí de sang.» (Barceló 2004: 103). Cal recalcar «[...] la presència la importància de la llar i foganya amb campana de pinte alt, que pot incloure tota la paret del fons.»; a les cuines més grans, com era un bon exemple Son Nicolau, al voltant de la llar poden disposar pedrissos o bancs.» (Andreu 2008: 56). Pel què es desprèn, la cuina, igual que els altres espais de l'habitatge descrits, és també un espai multifuncional, la qual, i considerant l'última localització constatada —segons es desprèn del plànol número 17 en l'annex—, tenia a prop el rebost, conformat per les sales núm. 2 i 5, a més de molt probablement, el tram de passadís que comunica l'exterior amb el pati núm. 1; en configurar aquest accés, s'obriria el pas en la façana i s'aixecaria el mur que separa el passadís del rebost (actual sala 2) —veure figura núm. 15. Al rebost o despensa, espais que complien amb funcions semblants, era on s'hi «[...] guardaven els aliments i l'aixovar propi de la cuina. Compartia amb la salera la funció de guardar la xulla i els formatges salats. La salera era una cambra per a tal propòsit, documentada sobretot a partir del segle XVI.»; la despensa amés, «[...] era utilitzada com el lloc de pastar [...]» (Barceló 2004: 104). I l'últim element vinculat en aquesta zona i àmbits, és el forn, que per la secció dels murs on està actualment localitzat (porxo 2, pati 1), podria ser la seva localització original, des de la conformació de la segona etapa del desenvolupament del casal —veure figura núm. 15.

Quant als espais destinats a cobrir de manera directa les necessitats de l'explotació agropecuària, la pallissa²⁸ —espai de dipòsit o magatzem—, era la construcció destinada a guardar la palla i ventim que s'arreglava de la batuda, que en gran mesura, servia per a aliment del ramat durant tot l'any; en el cas d'existir un recinte cobert per a guardar la palla, aquest

²⁸ També anomenat paller o sostre de la palla.

podia estar localitzat a «[...] una part de l'edifici principal [...]», o en un «[...] annex adossat o separat.» (Andreu 2008: 125). En el cas de grans explotacions, o en les quals el cultiu de cereal gaudeix d'una certa preponderància, hi pot aparèixer un edifici de dimensions considerables destinat a palla; com un element un tant separat, o com un volum adossat a la construcció principal. Aquest sol «[...] tenir planta rectangular o quadrada, amb una o dues crugies, freqüentment separades per una fila de pilars que aguanten jàsseres o arcs. Normalment, és de planta baixa, si bé a Mallorca n'hi ha de dues altures i casos d'una que té la mateixa altura de dues.» (Andreu 2008: 126); aquest últim és el cas de Son Nicolau, un espai de planta no gaire gran però d'altura considerable (actual porxo 3 a planta baixa), amb una superfície de 33,65m² situat en el nucli primari, on com ja s'ha exposat en l'aspecte físic de la primera etapa, mes endavant s'afegiria un forjat intermedi, el qual va conformar la sala núm. 15 de la golfa, amb accés des d'aquesta. A la palla també «[...] solia aparèixer un portal o una gran finestra a l'altura de la planta alta i, com a mínim, un portal a la baixa, que podia ser prou ample per permetre l'entrada dels carros.» (Andreu 2008: 126). També s'ha parlat de la finestra, i del portal que probablement devia existir abans de l'obertura dels actuals arcs, així com de la localització dels grafitis; representacions que van poder realitzar els que habituaven a dormir en la palla. Aquí, tal vegada, es podria establir una relació dels vaixells dibuixats, amb els Nicolau, família de mercaders i negociants propietaris de Son Nicolau, a saber ja al 1623 fins a l'any 1667.

Aquest grup de *graffiti*, dels que se n'ha parlat a l'apartat L'interior medieval, i el qual ha contribuït a la comprensió del volum inicial de les cases, és de difícil datació. No obstant això con ja s'apuntava, el galió (figures núm. 24-25) és la representació que pot contribuir, per la tipologia d'embarcació, a xifrar la seva datació sobre mitjans segle XVII, per la qual cosa, aquests podrien encaixar dins la franja en que els propietaris de Son Nicolau varen ser la família de comerciants que donés nom a la propietat.

La resta de vaixells (figures núm. 18-19, 20-21, 26-27), no mostren característiques clares de tipologia, no obstant, els vaixells de les figures 18 i 20 podrien tractar-se de representacions de galeres. Ni el vaixell seccionat per el forjat (figura núm. 26-27) ni la que pareix la representació d'una fortalesa (figura núm. 22-23), contribueixen a la seva datació.

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

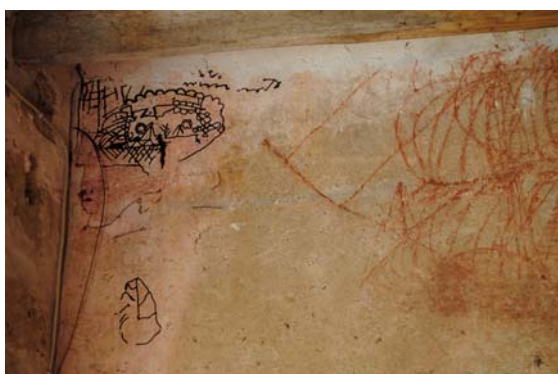

Fig. 22

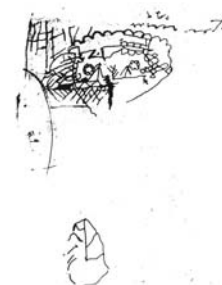

Fig. 23

Fig. 24

Fig. 25

Fig. 26

Fig. 27

L'altre espai lligat al cultiu de blat és el graner; com el seu nom indica era el lloc destinat bàsicament a guardar el gra en condicions adequades per a la seva conservació, principalment sec i orejat. «Altres denominacions eren botiga de tenir blat, casa de tenir blat, casa dels graners o cambra dels graners.» (Barceló 2004: 106, 107); en aquest mateix sentit, el professor Andreu, especifica que els termes botiga de gra o quartera, «[...] sovint es tractava d'una cambra o recinte que quedava ben tancat.» (208: 128), s'entén tot i ventilat, ben compartimentat i aïllat. També se guardaven llegums, així com «[...] s'hi podien emmagatzemar d'altres productes de la collita i conserves d'aliments en general.» (Andreu 2008: 127, 128); així, probablement es tractava d'un espai on també es guardaven

Figures núm.24, 25: *graffiti* amb vaixell tipus Galió (Ferrer/Gálvez 2014)

Figures núm.26, 27: *graffiti* amb vaixell seccionat (Ferrer/Gálvez 2014)

estris, com el cas de la botiga del blat de Sa Bastida en el municipi de Sant Joan —és aquesta un altre denominació—, on es recollia «[...] a més d'instrumental agrícola divers, els estris relacionats amb els cereals com forques de ventar, sacs, arer, garbells, almut, cordes o una alfàbia de tenir farina.» (Barceló 2004: 106, 107). Normalment, el graner es troba ubicat a l'edifici principal de ses cases, i amb accés des de l'interior, on si aquest ocupa dues crugies, solen estar comunicades per portals, arcs o jàsseres. Una qüestió d'interès a l'illa, i per el cas de Son Nicolau, a la que més endavant es tornarà incidir, és que «[...] en cases on es guardava producció vitivinícola i cerealícola, quan es construïen cellers semisubterranis, els graners podien quedar ubicats damunt, formant part del mateix buc.» (Andreu 2008: 128). El volum que actualment ocupa la capella —amb una superfície útil, sols de planta, de 49,30m²—, va poder contenir aquesta funció, tal vegada contant amb un forjat intermedi, més endavant substituït per les voltes que van cobrir l'espai destinat al culte. A la sala núm. 5 de la golfa és pot veure un portal paredat que donava accés al volum esmentat des d'aquesta altura, el qual esta parcialment cobert per un mur baix de protecció per l'escala, que ara permet l'accés des de la planta segona a la golfa; essent el portal, el nexa de comunicació entre aquestes dues cambres de l'antic "lladal", a més, d'alguna finestra alta que permetés l'amàs de gra directament des de l'exterior.

A més de la pallissa i el graner, la presència en la majoria de les possessions d'un celler, és referència de la importància del vi a la illa, reflex de la triada agrària medieval —blat, raïm i oliva—, i s'ha de considerar que almenys «[...] des del segle XIV la producció vitivinícola ha estat important a les Balears, especialment a Mallorca.» (Andreu 2008: 130). L'espai destinat al celler, «[...] a més de guardar l'instrumental propi de l'elaboració, conservació o venda del vi, a la vegada servia a manera de traster per arraconar-hi eines de treball agrícola, estris en desús, etc. En altres casos el celler era útil per emmagatzemar gra i altres aliments, ja que

al situar-se sota terra la temperatura era adient, sobretot per guardar el porquim a l'estiu.»; el fet que denominessin bladera a un tipus de bota denota el seu ús, «[...] amb molta freqüència estaven plenes de forment, ordi, civada, xeixa, etc.» (Barceló 2004: 105, 106). Però, no obstant això, el «[...] recinte on guardar les bótes, on es dipositava el vi, un cop fermentat en el cup o cups [...] rebia pròpiament el nom de celler, si bé tal terme és usat a nivell general incloent el magatzem i la resta d'instal·lacions necessàries per al procés d'elaboració, que queden connectades directament.» (Andreu 2008: 131). A més de les bótes, «[...] trobam en els cellers altres contenidors o recipients com el carretell, el cup, el cubell, etc. [...]» (Barceló 2004: 106). De sentit comú és suposar, que el nombre de bótes presents en un celler, òbviament, oscil·lava segons les necessitats derivades de la superfície conreada de vinyes en la propietat, per la qual cosa, és obvi valorar, que les dimensions dels cellers podien variar molt. També s'ha de recalcar, que a l'illa «[...] és habitual trobar casos de terratinents que tenien el conreu repartit per diverses propietats i concentraven l'elaboració de vi en un sol celler; per tant, el fet que en una propietat es faci vinya no implica que la casa tingui necessàriament un celler.» (Andreu 2008: 130). Amb l'exposat sobre el celler, es pot plantejar la hipòtesi de la seva localització en el mateix emplaçament que el graner; ambdós separats per un forjat intermedi, conformant dos espais amb usos els quals, en moments puntuals, compartissin el magatzematge de gra. No obstant això, la planta que ara conforma la capella, no gaudeix d'una superfície molt espaiosa, però, tal vegada suficient per a aquell moment.

Un altra espai —no constatat— a considerar, sobretot idoni per el que fa al magatzem de vi, podria haver-se emplaçat baix la sala núm. 4 a la segona crugia, amb accés a través d'una escala recolzada al mur que separa aquesta de la tercera crugia; l'embocadura de l'escala per baixar al celler, estaria davant de l'actual accés a la sala núm. 4, des de el porxo núm. 1 (plànol núm. 3). No obstant, aquest possible buit d'escala està cobert, però

una sèrie d'indicis al soler d'aquesta zona, fan valorar aquesta possibilitat, desenvolupant-se les tasques de premsat, en lloc de a la actual capella, a la sala núm. 4 de la planta baixa, just al damunt d'aquest suposat celler.

Per acabar, el sequer és un espai, que com el seu nom indica, s'utilitza per assecar productes agropecuaris, i així conservar-los durant tot l'any; per realitzar tal activitat és necessari una superfície on estendre'ls al sol; a l'illa «[...] s'han vengut utilitzant esplanades (sovint a la carrera de les cases) o terrats d'edificis per el assecat al sol de diversos productes.» (Andreu 2008: 139). A Son Nicolau, les voltes de les sales núm. 1, 2 i 5 de la planta baixa, conformaven a sobre, una superfície de terrat propera als 60m², amb un accés —com ja s'ha esmentat—, a través d'una escala localitzada a la sala núm. 4, recolzada al mur que separa aquesta sala de la núm. 1. Aquesta terrassa devia tenir accés al lladalt, atès que, quant als productes a assecar, «[...] la necessitat de protegir-los de la humitat de la nit o de la pluja ha motivat la construcció d'espais coberts: normalment una espècie de porxos ubicats en la planta baixa o en l'alta, amb grans obertures en uns dels laterals, bàsicament orientades al sud.» (Andreu 2008: 139), on a més, s'havien d'emmagatzemar una vegada conclòs el seu assecat: ametlles, llegum, fruita de l'hort propicia per assecar, etc., Així, a més de la terrassa del sequer, el lladalt, quedaria comunicat amb la planta baixa per mitjà de l'escala esmentada, que donaria pas a les sales altes de la segona etapa —primer situades en la planta primera i després en la segona—, conformant les dues, una superfície útil del voltant els 180m², els quals s'afegirien als 110,35m² de la gran sala del nucli primitiu (sala5), a la qual, molt probablement es devia poder accedir —igual que en l'actualitat—, en primer lloc per l'escala núm. 1 de la planta primera, per sumar-se amb l'augment de la tercera planta, el pas de l'actual sala núm. 6 de la golfa. A més, el dalt al nucli medieval —l'actual sala núm. 5 de la golfa— estava comunicada pels seus respectius costats, amb els volums que conformaven el paller i el graner, quedant així tot el lladalt comunicat amb l'interior de la

casa. Amb la intervenció de l'any 1988, es va descobrir un obertura localitzada a la sala núm. 11 de la planta primera, està situada sobre l'arc de la sala núm. 6 en la planta baixa, que va suposar l'element de connexió entre el nucli primitiu i l'ampliació d'aquest volum. Per tant s'obria a aquesta sala, la del portal forà.

A l'exposat en referència al lladalt, afegir que amb la incorporació de la tercera planta, és de suposar que la segona es va transformar per a la residència ocasional de la propietat, fet paral·lel al condicionament en planta baixa d'un espai per a l'habitatge dels amos, un espai no tan íntimament lligat a usos relacionats amb el treball, perquè quant a espais i usos es refereix, aquests en el cas de l'hàbitat domèstic, es desenvolupaven en convivència, utilitzant un mateix espai per a diversos usos, als quals es podien afegir altres propis de l'activitat agropecuària; no cal oblidar, que aquelles activitats pròpies de l'àmbit domèstic, es desenvolupaven en un marc rural, i per tant, estaven immerses en la seva particularitat, i a més com ja s'ha comentat, el concepte d'espai habitable, en aquell moment històric, no és el mateix que el que avui dia es té. Aquesta evolució va haver de gestar-se en aquesta segona etapa, per desenvolupar-se ja clarament en la tercera.

L'ampliació de la segona etapa, es perllonga fins a un cos que es projecta perpendicularment cap al sud-oest; en ell, un safareig amb una capacitat de 322.000 litres és de cabdal importància per a l'hort, així com l'aljub que es troba sota. Al l'extrem nord-est, les actuals sala núm. 13 a la planta baixa i sala núm. 20 i terrassa núm. 3 a la planta primera, conformen un espai lligat al safareig, que —com també ja s'ha exposat— probablement la seva presència és anterior a la data que apareix en el rellotge de sol localitzat a la terrassa abans esmentada. Aquest volum, pogué allotjar el mecanisme o mecanismes de rotació, per elevar l'aigua de l'aljub al safareig de sobre, o del pou que es localitza en l'exterior d'aquest esmentat volum, amb una profunditat aproximada de 25 metres, del que es

desconeix la data de la seva realització.

Per acabar el catàleg d'usos i espais on es desenvolupaven aquests, lligats a la primera i segona etapa, per l'aixopluc d'animals, es trobaven una altra sèrie d'edificacions o dependències juxtaposades properes al casal, entre les quals cal esmentar: l'estable, la païssa i el boval, o corral de bous.

L'estable, era un espai cobert on s'allotjava el bestiar, preferentment equí; a més del, «[...] s'hi amuntegaven objectes varis en predomini, això si, d'aquells més o menys relacionats amb els inclosos als carros. No era una excepció que hi poguessin dormir els esclaus.», i la païssa, servia «[...] d'aixopluc per a instrumental agrícola o també per emmagatzemar gra, palla, llenya, etc.» (Barceló 2004: 110). És l'actual sala núm. 15, un espai d'uns 143m² a planta baixa, a l'origen, cobert probablement per una teulada a una aigua que donava al pati —possiblement suportada en aquesta vessant per pilastres, abans exposat, i obert al pati—, el qual quedava conformat pel cos principal i l'altre volum perpendicular, el qual assumia l'ús d'un o probablement els dos esmentats usos.

El Boval o corral de bous, pogué està localitzat a la façana nord-est, en concret al actual pati núm. 2, aquest espai es refereix a un «[...] estable on s'arreceraven els bous per menjar i dormir. A la possessió de Sa Bastida, s'hi arreplegava bestiar bovi de llaurar, arces i tornejals que comptabilitzaven vuit bous, vuit braus, tres vadells a més d'una somera. A la vegada podia emprar-se com una porxada tal com succeïa a la boval de Sant Martí d'Alanzell [...]» (Barceló 2004: 111). Aquest espai, de d'uns 70m², s'ha lligat al nucli primari de la casa, amb proximitat al graner. Al pati s'obre una finestra, la qual està al costat de l'accés al graner des de la planta de d'alt. Pot tractar-se d'un ús relacionat amb aquesta zona de la casa adquirit en època moderna, però l'última activitat que va ocupar a aquesta, va ser precisament la relacionada amb el bestiar boví, del que es desprèn de les menjadores localitzades a l'exterior i en la sala núm. 6.

7 Tercera etapa. La incorporació de la façana barroca

L'ampliació promoguda en aquesta etapa presenta una sèrie d'actuacions que apareixen ben definides, presentant amb claredat els passos que van conduir a la seva culminació. Les iniciatives constructives empreses, conformaren una sèrie d'intervencions que encaminarien a l'objecte en qüestió cap a un nou concepte d'edifici; a més d'allotjar a persones i usos relacionats amb l'activitat agropecuària, es fa manifestament present la intenció d'establir a la propietat, no solament conformant una estructura organitzativa que doni cobertura de les demandes que puguin considerar-se necessàries per a tal fi, sinó a més, fent una clara ostentació de les possibilitats econòmiques dels senyors. L'element més significatiu d'aquesta empresa, per l'evident d'aquest, és la llotja que s'obri a la façana sud-oest, un element que a vegades trobem a les cases de possessió senyorial «[...] galeries porticades, ubicades en la primera planta. S'obren, normalment, adossades o integrades, en una de les façanes que miren a l'exterior; queden vinculades als estatges de la propietat. Solen disposar-se amb columnes i arcades, sovint en clara consonància amb les llotges de l'arquitectura culta.» (Andreu 2008: 50). Aquest element és la prolongació d'un porxo en la planta baixa, tot plegat conforma una nova façana, que amb aquesta intervenció passarà a ser la principal de les cases. És a partir del segle XVII i sobretot del XVIII quan aquest element (hereu de la *loggia* italiana) s'incorporarà en algunes possessions, «[...] com per exemple a Sarrià, sa Granja o Raixa. Aquest element féu ràpida fortuna a l'illa i també s'aplicà en algunes possessions mitjanes com Can Bosc a Pollença o Son Simonet d'Esporles.» (Vibot 2006, I: 20). L'altre intervenció significativa va ser la conformació d'una capella, a aquesta mateixa façana, i dins un espai pertanyent al volum primari medieval, aquest fet tingué transcendència a tota la contrada, ja que va ser el primer temple de la zona on el pagesos podien acudir a missa.

7.1 Antecedents de la propietat (1732-1819)

Al abordar l'inici d'aquesta nova etapa, el primer contacte és a través del tractament de l'aspecte cronològic, aquest com a eina, la qual cosa — com ja s'ha vist—, ens permet, en aquest cas, establir la coexistència o posterioritat de les parts que conformen l'objecte a estudi en el seu desenvolupament; així com, el cronograma incorporarà els antecedents genealògics de la propietat, a més d'aportar a través de la documentació — també com ja s'ha vist—, informació sobre l'explotació agropecuària: els productes i la seva manufactura, amés dels recursos d'extensió territorial o hídrics de que disposà en aquella etapa la possessió. Aquesta cronografia històrica ens situa en un determinat substrat social, en el qual els seus esdeveniments, de igual manera, contribueixen a la comprensió de la particularitat arquitectònica de l'edifici. La necessitat de transformar una estructura arquitectònica (elements i programa d'usos) apareix, al moment en què aquesta es demostra incapaç de satisfer correctament les condicions constructives, funcionals i també formals que la societat li imposa en un moment determinat històric. Així, «[...] en la historia de un edificio se producirán, de un modo continuo, innumerables transformaciones de pequeña o mediana entidad [...]. Normalmente, las transformaciones más importantes de un edificio coincidirán con los períodos históricos más significativos del grupo social que los utiliza, y las transformaciones más pequeñas, con el funcionamiento habitual del mismo en el tiempo.» (Latorre/Cámara 2002: 164, 165). Les cases també estaven dissenyades per ser un reflex del tarannà social dels senyors, això vol dir, « per esdevenir un símbol de poder. Les grans dimensions del buc, la façana principal, el mobiliari, els escuts d'armes distribuïts estratègicament per l'arquitectura de l'edifici [...] són els exponents d'una societat feudal i post feudal, on una minoria de senyors controla una nombrosa mà d'obra que el serveix.» (Vibot I, 2006: 15)

Anterior a aquesta tercera etapa, el període ja acotat, es perllongà en

una franja cronològica de cent nou anys, de l'any 1732 es remunta fins a 1623. S'ha vist que varen ser propietaris —veure en l'Annex, el Quadre 5. propietaris de Son Nicolau. Resum d'antecedents, del núm. 1 al 9—, comerciants i negociants, llinatges de la noblesa mallorquina, així com se n'ocuparen arrendataris que es van emprar en el pasturatge i conreu de la terra.

En una primera aproximació, resultat de l'observació —la informació aportada per l'estat de la qüestió—, i del bolcat d'informació històrica —antecedents genealògics i d'extensió de la propietat—, sobre la planimetria, es desprèn un primer esbós de la configuració morfològica, del que en aquest aixecament de ses cases es considera com a tercera etapa. Recapitulant, la primera dada cronològica ens situà a l'exterior —en la façana de creixent on s'ubica el safareig—; es pot observar a la crugia posterior i a l'altura de la planta pis, un rellotge de sol (veure fotografia núm. 9) amb la data de 1740. Una altra dada ens porta a la capella —situada a la façana sud-oest, fent cantonada amb la nord-oest—, on apareix a la clau de la volta d'aresta (veure fotografia núm. 5), la data de 1746. Tornat a la banda posterior de la planta baixa —a la quarta crugia, sala núm. 9—, trobem una volta de canó, on figura a la part més alta la tercera dada cronològica (veure fotografia núm. 7), que és la de 1749. Tres fites de referències quasi coetànies que distancien nou anys en aquest registre d'intervencions promogudes dins la mateixa dècada. A la fitxa de catalogació de l'edifici, apareixen citades dues dates més: «A dos portals tapats a la part posterior de la planta baixa consten les dates de 1814 i 1956» (PGOU, CEP-9/1). La primera, amb tota probabilitat, sigui la que apareix inscrita a la clau de l'arc d'accés a la volta de canó senyalada (fotografies núm. 52, 53; figura núm. 28) —parcialment tapiat abans de la intervenció de 1988—, que tot i el seu avançat estat d'erosió sembla referenciar aquesta data, que pot tractar-se d'esmentar una intervenció que afectés a l'espai anterior a la volta —sala núm. 8—, ampliant el volum de

Fot. 52

Fot. 53

Fig. 28

Fotografia núm.52: arc de la sala núm. 8, planta baixa (Ferrer 2014)

Fotografia núm.53: inscripció amb la data 1814 (Tudurí 2014)

Figura núm.28: 1812 (Tudurí 2014)

la planta baixa en la façana nord-est. La segona data esmentada, no s'ha pogut localitzar, distanciant-se la localitzada en l'arc, de l'altre grup de dates grafiades, 65 anys.

En tot, aquestes referències cronològiques, utilitzades com a indicació de la culminació de puntuals obres d'ampliació, representen una franja de 74 anys. El període que abasta de 1740 a 1814²⁹ —en l'aspecte cronològic—, encaixa en la franja d'antecedents de la propietat que abasta de 1732 a 1819, en la qual, probablement promogué la primera d'aquestes intervencions l'esmentada Caterina Gual, comtessa viuda d'Aiamans (1732-1740), i a continuació els que van ser propietaris: el comerciant Francesc Miró Pisà (1740-1751); Joan Miró, doctor en dret —fill de Francesc Miró— (1751-1783); Joan, Maria i Antonina Anna Miró Ballester —fills de Joan Miró— (1783-1798); Joan Miró Ballester —es va convertir en l'hereu després de la mort d'una de les germanes i la renuncià de l'altre— (1798-1819). Quant a arrendataris, Agustí Sabater, conrador, que a l'any 1785 arrendà a Joan Miró Ballester la possessió de Son Nicolau.

Aquesta etapa del procés que ha conformat l'evolució de la volumetria de ses cases, tal i com les veiem avui dia és el més important i significatiu pel que fa a la percepció, a “la imatge” actual d'aquestes³⁰. Abasta el canvi d'accés a l'edifici, dotant-ho d'una nova façana principal, canviant la primitiva medieval per la barroca que ha perdurat fins avui dia, i per tant, la configuració de l'espai i la disposició de l'estructura de sustentació de murs de càrrega, de perpendiculars a la façana principal a paral·lels a aquesta. Així, la intervenció barroca al segle XVIII, respon al producte d'una evolució més o menys dilatada i complexa al llarg de la història. Mentre algunes possessions «[...] mantenen un caràcter rural primitiu (Son Mieres de Petra, Cosconar), altres foren ampliades i

²⁹ Veure en l'Annex, el Quadre 5. propietaris de Son Nicolau. Resum d'antecedents, del núm. 9 al 15.

³⁰ El porxo a la planta baixa i la llotja sobre ell, s'aixecaran amb la intenció manifesta de conformar una nova imatge al casal, fet que capgira, no sols la morfologia de ses cases, sinó també, i per seguir utilitzant un símil biològic, la seva fisiologia.

condicionades pels seus propietaris com a autèntics palaus rurals, generalment durant el segle XVIII, coincidint amb l'hegemonia d'algunes famílies del braç noble mallorquí [...]» (Vibot 2006, I: 15). Remarcar, que a mitjan mil vuit-cents ja comencen a notar-se les conseqüències de la crisi de les grans famílies de propietaris. Durant la segona meitat del segle XIX i les primeres dècades del XX moltes de les grans propietats seran venudes pels antics propietaris. En molts de casos passaran a mans de la burgesia o pagesos enriquits (mà major). Aquests sovint adoptaran el costum dels antics terratinents pel que fa a la construcció de residències. (Andreu 2008: 48, 49).

Per el que fa referència a Son Nicolau, aquesta propietat, a l'inici d'aquest període evolutiu de ses cases, passà de mans de la noblesa a la burgesia, classe social que s'ha vist que també ostentava la seva propietat a l'inici dels antecedents de la propietat referenciada.

Diversos estils arquitectònics també s'entrelluen en moltes possessions, fruit de les múltiples reformes històriques. així, en unes cases es perceben vestigis de diferents etapes, en altres el conjunt es pot considerar majoritàriament d'una època concreta (Vibot 2006, I: 18). La ràpida extensió del gòtic a causa de la conquesta catalana i la puixança econòmica posterior, ja intuïda a principis de segle XIV, atorgaria a l'art medieval una gran esplendor. Amb un alt grau de desenvolupament propiciaria un arrelament i perdurabilitat, influint l'arquitectura culta en les cases de possessió, pel qual, les tendències posteriors es van veure afectades. A l'arquitectura religiosa, sols a partir del segle XVII s'introduïren variacions a l'esquema medieval, i el renaixement sols va se percebut tímidament; a Son Nicolau, això podria suposar un dels factors que explicarien la presència de traços característics del gòtic fins a la intervenció del XVIII. El barroc tingué un lent procés d'assimilació, perdurant durant els segles XVII i XVIII, en aquest últim influït per Itàlia i Alemanya, així com per França a causa del canvi dinàstic. Al costat del

barroc començarà a manifestar-se el neoclassicisme a partir del darrer quart de segle XVIII per endinsar-se al segle XIX (Cantarellas 1981: 37-40).

Hem dit que l'any 1740, el comerciant Francesc Miró Pisà compra Son Nicolau, i ho va fer juntament amb les seves pertinences, que eren el seu hort, els rafals de Son Pou i de la Cabana, així com la vinya d'en Joanillo (Fernández 2011a: 5; GEM 1993, XI: 366). A partir d'aquesta nova propietat, i dins la mateixa dècada, podem associar les intervencions que suposaren un canvi morfològic considerable: possibles canvis a la zona del safareig, o millor dit, a la localització de la infraestructura per a la gestió del aigua, on figura el rellotge de sol amb la data de 1740; la capella, on s'acabaren d'aixecar les voltes de creueria, segons la data de 1746³¹ registrada a la clau d'una d'elles, espai ocupat amb anterioritat per el graner i, tal vegada per el celler; i la volta de canó a la part posterior de ses cases, on consta l'any 1749 a la part més alta, aquest darrer, un espai fruit d'ampliació. És a destacar que llavors «[...] la possessió de Son Nicolau, juntament amb les seves pertinences, era un gran latifundi que ocupava una superfície de 700 quarterades, distribuïdes en sementers (291), ametlers (131), olivars (118), garrigues (100) i vinyes (60). Tenia cases amb tafona, celler i molí de sang. Hi havia una guarda de 406 ovelles». La terra de regiu a l'hort de Son Nicolau, «[...] era dedicat a llimoneres, fruiters, lleguminoses i hortalissa». Aquest se situava entre «[...] el camí d'Inca, Son Sales, Son Macià Negre, el torrent de Bunyola, el camí de Bunyola, Son Moll, Son Cladera, Son Ballester, el camí de Son Bonet i el torrent del Pont d'Inca.»³² (Fernández 2011a: 5; GEM 1993, XI: 366).

³¹ Es aquesta una fita important, que pot aportar informació sobre la intervenció a l'actual façana principal. La construcció a Son Nicolau, a l'any 1746, d'un oratori públic per a l'assistència religiosa dels habitants dels envoltants, convertint-se en la possessió amb més importància i influència a la zona (Mascaró 1967, VI: 717).

³² L'esment en la gestió agropecuària —gairebé una prolongació del que ja s'ha exposat—, és important per reconèixer les necessitats que s'han tingut que traslladar a l'espai arquitectònic propi de l'àmbit rural, i en el cas que ens ocupa, a les cases de la possessió de Son Nicolau. D'igual manera, s'ha de considerar que en aquests casos, les terres que conformaven la possessió i establits, encara que centralitzant el

Francesc Miró Pisà vivia al carrer del Pou de l'Arboçar al barri de la Gerreria de Palma, «[...] a una porció de cases que havia adquirit de Maria Cànaves i de la seva filla Margalida Arnau, viuda de Simó Prats, en dues compres efectuades el desembre de 1740 i el 17 de març de 1744 en poder del notari Macià Coll [...]» (Fernández 2011a: 5) citant (ADM, 21/50/6); la primera de les compres és al mateix any que la de Son Nicolau. Francesc Miró, morí el «[...] gener de 1751, amb testament que havia ordenat el 26 d'octubre de 1748 en poder del notari Francesc Crespí, en què nomenà successor al fideïcomís disposat per ell i hereu universal propietari el seu fill Joan Miró, doctor en dret.» (Fernández 2011a: 5) citant (ADM, 21/50/6). *La gran Enciclopèdia de Mallorca*, aporta una nota de 1748, en la que diu que Son Nicolau: «[...] pertanyia al senyor Joan Miró, negociant, i confrontava amb el camí d'Inca, Son Sales, Son Macià Negre, el torrent de Bunyola, Son Moll, Son Cladera, Son Ballester, el camí de Son Bonet i el torrent des Pont d'Inca. Tenia 700 quarterades. Tenia cases, amb tafona, celler i molí de sang.» (1993, XI: 366).

El cas d'aquest propietari és un exemple ben comú, tot i trobar-se les cases relativament a prop una de l'altra —la casa urbana, en aquest cas a Palma, i la casa de foravila, és a dir, la de la possessió de Son Nicolau distaven aproximadament cinc quilòmetres—, és evident que mantenia una separació entre la residència habitual i l'explotació agropecuària.

En l'antiguitat, la residència d'un senyor era anomenada «[...]“villa urbana” para distinguir-la del edifici agrícola, que se denominaba “villa rústica”. Palladio llama a la primera “casa di villa”, considerando como

magatzematge i manufactura a ses cases, contaven molt probablement, amb construccions rurals que complien amb el requeriments propis de l'explotació agrària o ramadera de l'indret. En aquest cas, aquesta relació mostra una producció de seca extensiva: l'ametlerar, estès al segle XVIII a l'illa; l'oliva i les vinyes, conreu característic del paisatge medieval a Mallorca. Els dos fruits necessiten d'infraestructura per a la seva manufactura i emmagatzematge de l'oli i el vi. D'altra banda, a les terres de regadiu, fruiters, llegum i hortalissa completen l'explotació agrària. Determinades fruites i lleguminoses es posen a assecar, i necessitant d'espai per a tal procés, i en el cas especial del llegum, el de l'emmagatzematge.

“villa” la propiedad entera [...]» (Ackerman 1997:7). A Mallorca els antics rafals o alqueries islàmics caigueren en mans dels nobles i cavallers que acompanyaren al rei Jaume I. Aparegueren les grans finques rurals anomenades a Mallorca, Possessions que equivalen al mas o masia catalans i al lloc menorquí, conegudes genèricament des del segle XVI amb aquest mot, el qual s'imposà sobre els antics noms genèrics d'origen àrab (Andreu 2008: 46; Fernández/Valero 2007 I: 15). Progressivament reemplaça mitjançant topònims formats a partir del llinatge del propietari precedit de la partícula “son”, provinent de “ço d'en”, denominatiu de propietat com ara Son Bibiloni (*'Al-Fatah*) o Son Espanyol (*'Ayu al-Amir*) (Fernández/Valero 2007, I: 15)

Si a la Mallorca posterior a la conquesta, pareix que els propietaris de les terres administraven directament l'explotació agropecuària, amb el temps s'anirà delegant en la figura de l'amo o administrador de la possessió a canvi d'entregar una renda en metàl·lic i en espècie. Els propietaris de les possessions o “senyors” —els quals no sols procedien de la braç noble, sinó que també de la classe terratinent local—, eren rendistes: posseïen la renda de la terra i controlaven el comerç del blat, l'oli i el vi. El senyor podia tenir una o diverses possessions distribuïdes per Mallorca, depenent de la conjuntura personal o familiar, i el seu tret fonamental de l'explotació agropecuària era el contractament de mà d'obra assalariada. També es podia donar el cas que els terratinents s'encarregaven d'una part de l'explotació, llavors designaven com a encarregat un majoral. Aquesta deriva va repercutir en les cases de la possessió, que deixaren de ser habitatge permanent de la propietat per passar a ser-ho de l'amo. Hi ha possessions, en què el senyor residia en una vila propera, i les cases s'han mantingut solament amb l'habitatge dels amos, ja que les visites de la propietat es limitaven a una sola jornada, anant i tornant el mateix dia (Andreu 2008: 46; Ballester 2013: 22; Vibot 2006, I: 18). En el cas de finques situades en llocs allunyats de la residència urbana habitual, les

visites obligaven al senyor a pernoctar-hi quan visitava la possessió, a causa que el transport no permetia realitzar el trajecte d'anada i tornada el mateix dia. Amb el temps, s'afegiria a la casa de l'administrador, des d'una habitació fins a tota una casa independent, més luxosa per al senyor. Es va imposar una escala de valors que va incidir a posseir habitatges i comoditats dignes de l'estament fent ostentació del poder del seu propietari. Encara que sovint se situa en els segles XV i XVI l'origen de les cases de possessió, és als dos següents quan es van emprendre les reformes més importants (Andreu 2008: 48; Ballester 2013: 23), i Son Nicolau és un exemple d'aquesta inèrcia, mostrant indicis de l'adequació a la nova deriva.

En relació a la capella, l'any 1759 —almenys tretze anys després de concloure les obres (1746) de la seva configuració—, el germà de Francesc Miró Pisà, Bernat Miró Pisà «[...] fundà una capellania al servei de la capella de Son Nicolau, la dotà en 72 lliures mallorquines i imposà l'obligació de celebrar-hi missa cada dia, inclosos diumenges i festes de precepte. Malgrat això, el bisbe de Mallorca Pedro Rubio Benedicto y Herrero la suprimí amb decret de 5 d'octubre de 1787.» (Fernández 2011a: 5) citant (ADM, 21/50/6). Així, la capella cobrí —amb interrupció— les necessitats religioses dels fells de la contrada fins a la construcció de l'església parroquial de Sant Josep del Terme³³ (Fernández 2011a: 5).

El nomenat Bernat Miró Pisà, mitjançant escriptura de «[...] desembre de 1772 en poder del notari Miquel Garau [...]», féu donació en vida a favor del seu nebot Joan Miró, entre altres bens, heretà la porció de cases on vivia el seu oncle, al carrer del Pou de l'Arboçar al barri de la Gerreria de Palma, d'on també havia heretat la casa del seu pare (Fernández 2011a: 6) citant (ADM, 21/50/6). Joan Miró morí sense testar el novembre de l'any 1783; del seu matrimoni amb Antonina Ballester tingué tres fills. El seu fill Joan Miró Ballester passa a ser l'hereu, ja que la seva

³³ La benedicció de la nova l'església, encara sense acabar, es va fer el 24 de Juny de 1899 per el bisbe D. Pere Joan Campins (Mascaró 1967: 717). No obstant això, dins el segle XX, la capella de Son Nicolau es tornaria habilitar al culte.

cada any a la casa que el senyor tenia a Palma, el següent llistat de gènere com a part del pagament de la renda: «[...] totes les llimones de l'hort, 24 quarteres de xeixa porgada, 20 quarteres d'ordi porgat, dues quarteres de faves netes de pedres i troncs, tres quarteres de guixes netes, tres quarteres d'ametles, tres odres d'oli cimat, 15 quintars de palla de xeixa o blat, una xàvega de palla d'ordi, sis portadores de carbó de pinyol, una rova de llana, un quintar de formatge vell, mig quintar de formatge tendre, mig quintar de raïms de penjar i quatre paners de raïms de la varietat dita calop. A més, una gerra de llet i una dotzena d'ous cada setmana; sis anyelles, un moltó i dues gallines per a la Pasqua de Resurrecció; cinc parells de gallines o capons, dos parells de galls, tres parells d'indiots i dos parells d'indiotes per a les festes del Naixement del Senyor; dues gallines per als Darrers Dies; dues gallines per a la Pasqua del Sant Esperit; dues gallines i quatre parells de pollastres per Sant Joan i un paner de sis lliures de pes de raïms joanillos cada dia.» (Fernández 2011a: 6) citant (ARM, Prot. M-2198, f. 153r-158v). I a més, en pagament del llegat que Francesc Miró, oncle de Joan Miró Ballester, féu als pares caputxins i a les mares caputxines, se'ls havia de proporcionar cada any: «[...] 12 carretades de garbons i la quantitat de vi acordada. A les mares caputxines, a mes a mes, els havia d'aportar cada any una panera de raïms joanillos i una altra de raïms calops.» (Fernández 2011a: 6) citant (ARM, Prot. M-2198, f. 153r-158v). Del llistat de gènere especificat com a part del pagament de la renda, s'extreu, una vegada més, informació valuosa sobre el fruit de la gestió agropecuària de la possessió. Hi havia fruiters, cereals, lleguminoses, hortalisses, ametllers, oliverars, vinya, ramats i viram. Terres de regadiu, secà, garriga i de pastura. «La finca comptava, entre d'altres, amb guardià, vinyòvol i pastor.» (Fernández 2011a: 7) citant (ARM, Prot. M-2198, f. 153r-158v). És significativa la menció en el contracte d'arrendament, sobre la voluntat del senyor en la «[...] reservava els alts de les cases, l'estableta, la cotxeria i les cases de la Cabana del camí de davant la vinya, a més del

dret de poder estotjar gra a la sala situada sobre la capella i de tenir oli en una pica de la tafona.» (Fernández 2011a: 6) citant (ARM, Prot. M-2198, f. 153r-158v); especialment, per la qual cosa fa referència als usos personals dels espais (els alts de les cases), de la permanència, encara malgrat la reforma que va aixecar la capella, de l'ús d'aquest emplaçament com a graner, i sobre la voluntat de tenir oli a la tafona, a més de l'obligació per part d'Agustí Sabater, com a part del pagament de la renda, de portar a la casa del senyor a ciutat tres odres d'oli cimat a l'any.

El març de 1797, Joan Miró Ballester capbrevà els seus béns a l'Escrivania de la Reial Capbrevació, entre els quals hi havia Son Nicolau i les seves pertinences, la Cabana i Son Pou: «D.ⁿ Juan Miró, posesión llamada Son Nicolau, con su derecho de agua de la asequia llamada de Mestre Pera, y un rafal nombrado Son Pou, contiguo a dcha. posesión, q.^e fue todo de la herencia del egregio conde de Santa Maria de Formiguera D.ⁿ Ramon Burguez Zaforteza [...] en el parage o territorio llamado el camp d'en Fuster [...] confrontan [...] con el camino de Buñola [...]; con rafal del dr. en ambos dros. D.ⁿ Joaquin Fiol y Estada, antes del dr. en ambos dros. D.ⁿ Lorenzo Fiol y Flor [...]; con el rafal Son Benet [sic, per Son Bonet], mediante camino carretero; con la posesión la Cabana, propia del demandante [...], dividida de la citada posesión Son Nicolau por un torrente que va al puente del camino de Inca, y con la posesión Son Macià Negre, del Dr D.ⁿ Bernardo Contestí.» (Fernández 2011a: 7; Valero 2008: 342) citant (ARM, ERC-1123. Capbrevacions de 1793 ad 1833, f. 33-34).

Ja dins la primera dècada del segle XIX, el novembre de 1807, Joan Miró Ballester va tornar a capbrevar els seus béns a l'Escrivania de Cartes Reials, entre els quals s'esmenta Son Nicolau i les seves pertinences, la Cabana i Son Pou: «D.ⁿ Juan Miró [...] mas denunció poseer una posesión llamada Son Nicolau, con su dcho. de agua de la cequia llamada de Mestra Pera, y un rafal llamado Son Pou, contiguo a dcha. posesión, que todo fue de la herencia de D.ⁿ Ramon Burgues Zafortesa, conde de Sta. Maria de

Formiguera, sitos en el término de esta ciudad, en el paraje llamado el camp d'en Fuster [...] linda la citada posesión Son Nicolau i el rafal Son Pou a ella contiguo de una parte con el camino rl. de la villa de Buñola, con rafal de los hered.^s del dr. en ambos dchos. D.ⁿ Joaquín Fiol y Estada, con viña de los herederos de Antònia Chambó y Ballaster, con el rafal Son Bonet, med.^{te} camino carretero, con posesión llamada la Cabana, propia del denunciante [...] y con la posesión Son Macià Negra, del Dr D.ⁿ Bernardo Contestí, mediante torrente.» (Fernández 2011a: 8; Valero 2008: 343) citant (ARM, ECR-1123. Capbrevacions de 1793 ad 1833, f. 122).

L'any 1817, la possessió de Son Nicolau tenia una superfície de 47 quarterades, i era valorada en 18.333 lliures, produïa un rèdit anual de 550 lliures segons es documenta al *Quaderno de la riqueza general del término de la ciudad de Palma* i a la *Relación nominal de los predios*: «D.ⁿ Juan Miró. Predio Son Nicolau, de 47 quarteradas: 31 de sembrado y 16 de pastos con alm.^s, [valorat en] 18.333 [lliures]» (Fernández 2011a: 9; Valero 2008: 343) citant (AMP, *Relación nominal de los predios* [...]; ARM, D-1525, f. 41).

L'Apeo de 1818, recull dades agrícoles de la possessió, tot i que difereixen una mica de les proporcionades pel "Quaderno", Son Nicolau ocupava una extensió del voltant els dos-cents setanta mil metres quadrats, de sementers, amb cases, i era valorada en 19.000 lliures. «D. Juan Miró. Son Nicolau. Casa y 38 quarteradas de campo de 2ª calidad con almendros e higueras, 19.000 libras.» (Fernández 2011a: 9) citant (AMP, *Relación nominal de los predios* [...]; ARM, D-1525, f. 41), i (Valero 2008: 343) citant (ARM, D-1530, Apeo de 1818, f. 280 v). En tot, Son Nicolau ocupava una considerable superfície, unes trenta hectàrees; simplificant, s'estenia al camp d'en Fuster on feia boga Son Nicolau amb una altra propietat de Joan Miró, l'antic rafal de Son Pou, i cap al camí d'Inca, amb la Cabana ocupant una extensió sensiblement superior al llegat del gran latifundi que deixa el segon comte de Santa Maria de Formiguera, Ramon

Saforteza Fuster, al 1694.

Tornant a Joan Miró Ballester, aquest propietari es casà amb Joana Maria Roig de Lluís, amb qui va tenir deu fills: Joan, Gaspar, Josep, Bartomeu, Damià, Antònia, Caterina Maria, Joana Maria, Margalida i Rita Miró i Roig de Lluís. Morí el maig de 1819, amb testament fet que havia ordenat el març d'aquell mateix any, davant el notari Bartomeu Socies Dassí, «[...] després d'ordenar diversos llegats i d'assenyalar una quantitat per llegítima a cadascun dels seus fills nats i pòstums, nomenà hereva usufructuària la seva esposa, Joana Maria Roig de Lluís, i propietari, el seu fill primogènit, Joan Miró i Roig de Lluís [...]» (Fernández 2011a: 9) citant (ADM, 21/50/6; RP7, 3.816: 1a, 11a), tancant així la cronologia de propietaris que conformà la tercera etapa del desenvolupament.

7.2 La façana barroca

En aquests parament de fàbrica, s'aprecien amb claredat, una sèrie d'intervencions que condueixen a la comprensió de les fases que van configurar la façana que avui podem apreciar. Partint de dos espais ja vists, heretats de períodes anteriors es va estructurar la nova façana: un pertanyent al nucli primari (el graner), el qual en aquesta etapa es reconvertiria en capella a planta baixa; i l'altre, fruit de l'ampliació dins del que va suposar la segona etapa de creixement (el sequer), espai el qual evolucionaria a l'actual sala 1 a planta baixa. Considerant els volums que generen aquests espais, es va aixecar l'element que suposa l'eix de l'actual façana i element més característic d'aquesta, el porxo sobre el qual es projecta una llotja (fotografia núm. 54; figura núm. 30) —veure plànol núm. 10. Presenta un conjunt d'elements arquitectònics ben treballats i propi de l'arquitectura culta, realitzats amb marès; pilastres rematades per capitells motlurats, d'on arrenquen tres arcs escarsers de secció similar als del claustre barroc de Sant Bonaventura de Lluçmajor, acabat a les portes del segle XVIII (1697).

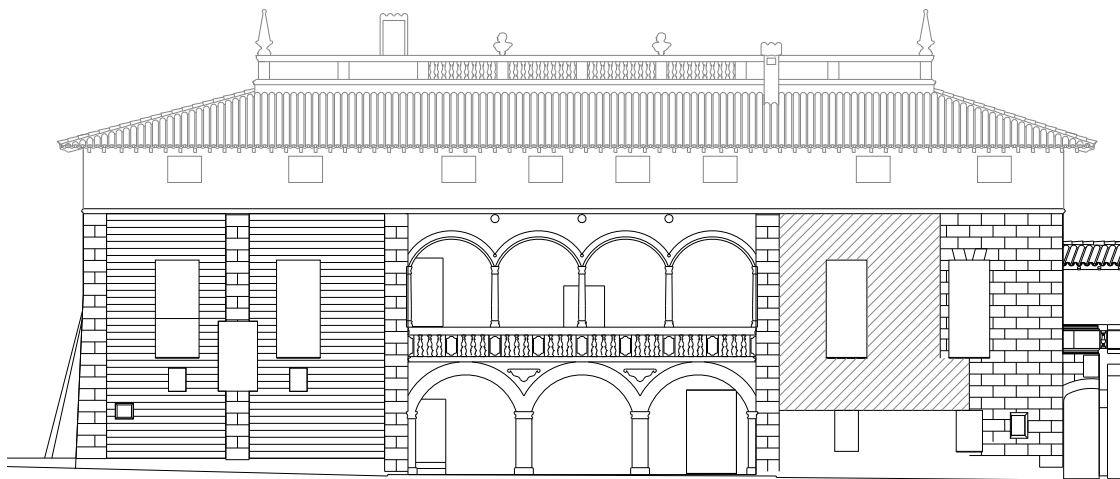

Fot. 54

Fig. 30

Façana sud-oest. Fragment del plànol núm. 10. Estat actual

Plànol d'aixecament o restitució

Sobre, es projecta una llotja o galeria conformada amb suports de columnes d'ordre toscà, com a la possessió de Raixa, aquestes es situen sobre basamentes, a les quals remata una balustrada amb passamà motllurat que exerceix de protecció; sobre les columnes neixen quatre arcs amb el mateix traçat que els del porxo de baix, però aquests de secció semicircular. Al encaixar aquest element de factura barroca entre els dos volums heretats de l'anterior etapa, es va conformar un porxo amb galeria superior, d'una considerable profunditat, diria que excepcional, per el que es refereix a

Fotografia núm.54: façana sud-oest (Palao 1987)

aquest tipus d'element a Mallorca³⁴. Per altre banda, segons fa referència Carbonell en l'afirmació de Luís Ripoll (1954) a *Raixa y el cardenal Despuig*, sobre les galeries: «[...] en estas fincas rústicas de la ruralía no suele dar a la “clastra”, sino que acostumbra estar abierta en la fachada principal: éste es el caso de Raxa...» (2013: 172), Son Nicolau, seguiria aquesta pauta. Raixa suposa, òbviament una referència a considerar com a influència; la seva autoria pareix no és pot xifrar amb certesa, però segons Carbonell (2013: 178-180), probablement aquesta és pot establir entre dues autories: una possible, és la de l'arquitecte basc Eusebio María de Ibarreche, nascut a Bilbao, el qual realitzà un projecta de reforma a Raixa. En quant a la llotja, si bé no s'han conservat plànols de cap de les intervencions realitzades per aquest arquitecte a l'edifici, si una relació numèrica dels espais, és a dir, les llegendes que acompanyaven els dibuixos desapareguts, on apareix referenciada la «[...] galeria o llotja («que introduce al museo») [...]» (Carbonell 2013: 179), no obstant, al no poder acarar la façana amb el projecte, no es pot afirmar que aquesta sigui fruit de la intervenció de Ibarreche; quant a l'encàrrec de la reforma, és possible que es realitzàs a mitjan de 1798, quan aquest visita Mallorca. L'altre possible autor és l'arquitecte italià Giovanni Lazzarini, de Lucca, que va fer estada durant tres mesos a l'illa, durant l'any 1802; aquest treballava per al cardenal i, si bé s'han trobat plànols que es podrien atribuir a ell, no aborden la galeria. «El més probable és que les obres i, sobretot, la decoració interior de Raixa no s'acabassin fins a la dècada de 1830, com a mínim.» (Carbonell 2013: 181). A Palma, és troba un altre exemple de llotja amb característiques similar, a la possessió des Canyar a Establiments, també sense datar; i a Esporles la Granja³⁵ aquests tres

³⁴ La galeria de Son Nicolau té una profunditat de cinc metres quinze centímetres, condicionada pels volums que ja existien a banda i banda abans que s'aixequés, front per exemple, als dos metres trenta centímetres de Raixa. Aquesta característica fa aventurar que possiblement sigui, sinó la més, una de les que tenen més llum d'enbigat.

³⁵ A la primera meitat del s XVIII el casal acabà d'adoptar la tipologia actual, amb

exemples, a diferència de Son Berga d'Establiments³⁶, Son Cigala de Son Rapinya³⁷ o, els cas en qüestió de Son Nicolau, no s'integren en una de les crugies de l'edifici, sinó que constitueixen un cos independent, adherit a la façana o formant una galeria que tanca una clastra. Considerant les intervencions que abasten de 1740 a 1814, i en especial, la fita de l'any 1746 amb la culminació de la capella, la qual està comunicada amb la galeria o llotja per mitjà d'una finestra que devia servir per escoltar missa des de la planta noble de l'edifici; hem de recordar que la capella cobrí — amb interrupcions— les necessitats religioses dels fidels de la contrada fins a la construcció de l'església parroquial de Sant Josep del Terme, i en una primera etapa —de la que es té constància—, fins a l'any 1787, quant eren propietaris els germans Joan, Maria i Antonina Anna Miró. Així, és podria plantejar la hipòtesi que la galeria de Son Nicolau fos anterior a la de Raixa, i si considerem la data referenciada a la capella, anterior als altres exemples esmentades. Dins del marc de les iniciatives d'ampliació d'aquesta etapa, les quals ocuparen 74 anys, les que afectaren a la façana sud-oest, varen ser les més significatives. Aquesta determinació en encaixar la galeria entre els volums abans esmentats, planteja per sentit comú, la intenció d'abordar l'ampliació i l'adaptació d'espais tot al mateix temps, amb els seus pertinents terminis d'execució.

Si fixem l'atenció en el llenç de la façana sud-oest, la que passés a ser façana principal, podem observar que el volum que a partir d'ara allotjarà la capella, mostra un mur de fàbrica aixecat amb tapiat, que es perllonga des de la paret verda que prové de s'escombres (fotografia núm. 55), el qual, igual que en la cara nord-oest, mostra intervencions que denoten actuacions on es realitzaren obertures i rematades del mur amb aquestes; sent al voltant de les dues finestres balconeres, on més s'aprecien

galeria amb nou arcs (Vibot 2006 I: 122-134).

³⁶ Construcció de nova planta, datada entre 1770 i 1776 (Fernández 2010c: 1-11).

³⁷ Les cases actuals foren construïdes entre els segles XVIII i XIX (Fernández 2011b: 1-11)

els canvis organolèptics provocats per l'addició de materials aliens a la tàpia. En tot el llenç, es poden observar en el mur de tàpia, canvis sobtats de cromatisme, com no tant de textura. Aquest tram de façana que cobreix la capella, està emmarcat per cantonades, i al centre del llenç, un reforç de paret intermedi; tot aquest tram presenta la mateixa tipologia constructiva que la façana medieval. A l'altre costat de la llotja, sí que s'aprecia un llenç de façana aixecat amb diversos materials, la qual cosa denota que no es va construir tot al mateix moment (fotografia núm. 56). A diferència de la paret de tàpia, la qual ha predominat en els fins ara vists, aquest cos es va aixecar amb paret verda, la qual es perllonga fins per sobre els dos metres i suporta les voltes de les actuals sales de planta baixa núm. 1, 2 i 5, aquesta darrera, es projecta fins al passadís exterior; sobre aquest mur, el parament vertical continua el seu desenvolupament amb marès el qual apareix en la majoria del parament, cobert per un morter de calç amb freqüents addicions amb argamasses d'altra naturalesa (fotografia núm. 57).

Les obertures de les finestres que apareixen en la façana, tant els d'aquest lateral de la lògia com de l'anterior, a excepció dels dos finestrons que provenen de la capella i sala núm. 2 o rebost de planta baixa, es van haver d'obrir més endavant, perquè la transició en els usos dels espais relacionats amb activitats agràries al de residencial, va ser progressiu. També l'accés al passadís que comunica l'exterior amb el pati 1, es va haver de realitzar en un moment no definit entre la segona i tercera etapa, per mitjà d'un arc carpanell (fotografia núm. 58).

Fot. 55

Fot. 56

Fot. 57

Fot. 58

Fotografia núm.55: paret verda que prové de s'escombres i mur de tapiat (Ferrer 2014)
Fotografia núm.56: façana aixecada amb diversos materials (Ferrer 2014)
Fotografia núm.57: freqüents addicions amb argamasses (Ferrer 2014)
Fotografia núm.58: arc carpanell (Ferrer 2014)

- 1 Mur de tapiat
- 2 Paret verda
- 3 Mur de marés referit amb ciment
- 4 Mur de tapiat referit amb morter de cal
- 5 Mur de marés referit amb morter de cal
- 6 Marés
- 6 Mur de marés referit amb ciment i juntes pasades

7.3 La intervenció interior del segle XVIII

Amb l'esbossat a l'apartat de la façana barroca, la intervenció dins aquesta anomenada tercera etapa, conduí en planta baixa: a la reforma amb l'aixecament de la capella i, a l'ampliació amb la construcció del porxo (núm. 1) de 61,50m² i, la sala núm. 1 de 34,40m²; així com en planta pis: l'ampliació amb la llotja (porxo núm. 1) de 56,80m², i cobrí el sequer amb l'ampliació de la qual aquest era objecte en planta baixa, amb la formació de les sales núm. 3 i 4, de 26,15 i 21,80m² respectivament. Quedà així conformada la nova façana principal d'estil barroc, establint en paral·lel les crugies a aquesta nova façana —veure vista núm. 5— (figures núm. 31-34).

Sobre la capella s'emmagatzemava gra, i probablement l'espai ocupat actualment per les sales núm. 3 i 4 de la planta pis (sobre l'antic sequer), també s'utilitzava de magatzem, apareixent més endavant les finestres, les quals s'obren des de les sales, tant de planta baixa com de l'alta, sent evident en les balconeres de la planta pis, la intencionalitat d'una composició simètrica pel que fa a l'eix establert per la lògia. Amb

Fig. 31 i 32

Vista núm. 5. Fragment plànol núm. 14 en l'Annex

Tercera etapa

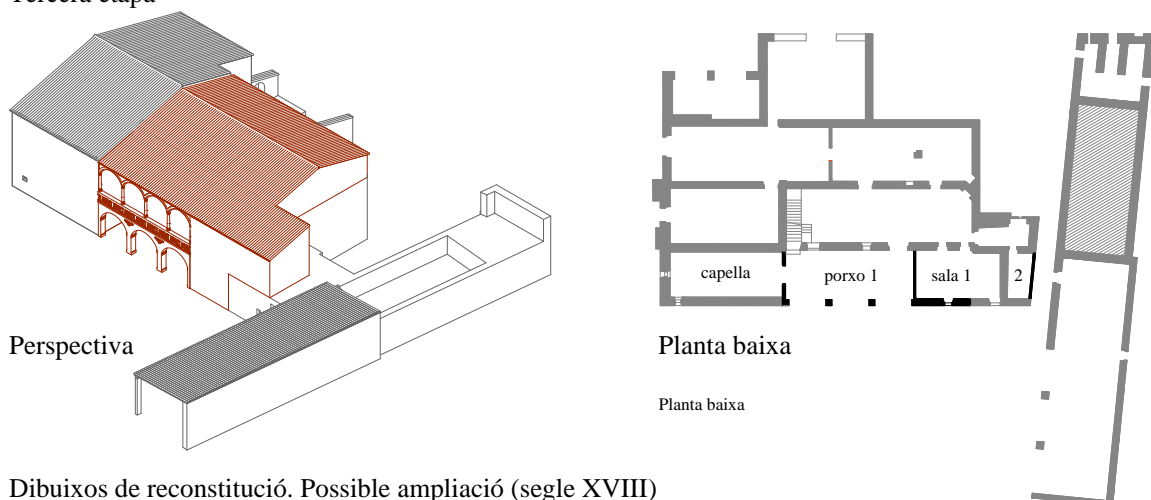
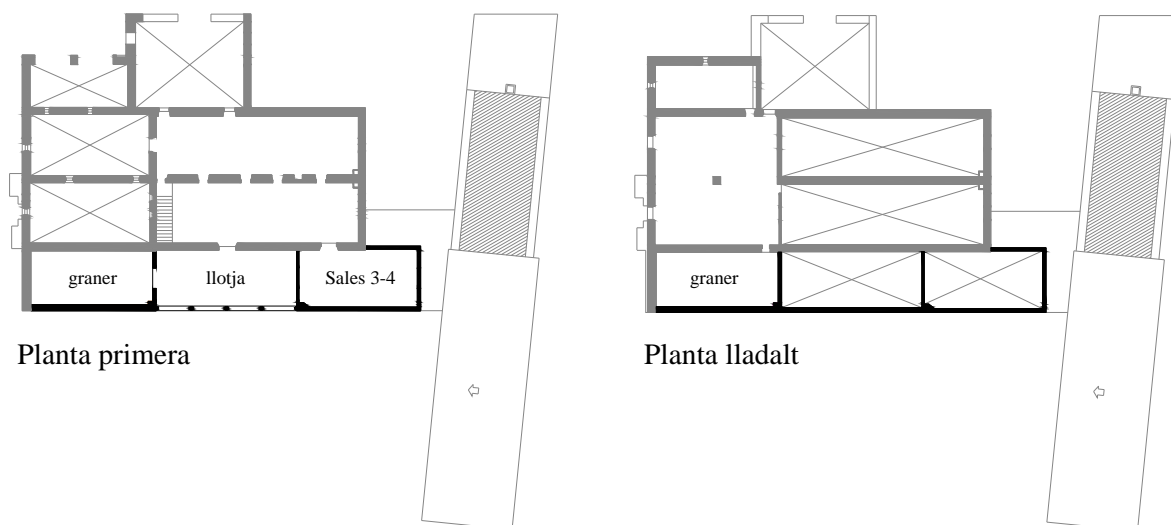

Fig. 33 i 34

Vista núm. 5. Fragment plànol núm. 14 en l'Annex

Tercera etapa

Dibuixos de reconstitució. Possible ampliació (segle XVIII)

tota aquesta intervenció s'igualà la coberta, que probablement s'aixecà al mateix nivell que el del volum primari, conformant una teulada a dues aigües i integrant els volums de les tres etapes de creixement. D'aquest procés, ens donen indicis les restes de l'acabat de les teules al mur de marès de la sala núm. 1 en l'actual golfa (fotografia núm. 59), i per l'escapçat interior dels arcs de la llotja (fotografia núm. 60). Un altre indicatiu prové d'una fotografia anterior a la intervenció de l'any 1988 (veure fotografia núm. 50), on es visualitza el parament que separava la sala núm. 6 de la

Fot. 59 (Ferrer 2014)

Fot. 60 (Ferrer 2014)

l'lotja, un canvi en el gruix del mur suggereix l'ampliació d'aquest per conformar la nova alçada del tancament. Amb aquesta intervenció es completà l'actual primera crugia, i en alinear el porxo de planta baixa i la llotja superior amb els dos volums anteriors, es conformà una galeria amb un considerable ample. Aquesta intervenció establí una planta superior amb una clara finalitat d'estada per a els senyors, obrint un nou portal i escala (núm. 1 de planta baixa) que permetria l'accés directe i independent a la planta superior, accés que pogué realitzar-se a final de l'etapa anterior o a principi d'aquesta, obrint pas a estructurar tot l'espai interior de la planta primera amb la intenció de condicionar l'estança dels senyors —establint a partir d'aquí, la conformació de les sales que apareixen el plànol núm.18, d'abans de 1987. Annexa—, amb les actuals sales núm. 5 i 6 de la segona crugia, així com de l'11 a la 15 de la tercera. Així mantenint la planta baixa pels amos i espais destinats als usos derivats de l'explotació agropecuària. Curiosa és, l'esmentada presència d'una obertura a la sala núm. 11 de la planta pis sobre l'arc de la sala núm. 6 de la planta baixa, aquesta balconera guaita a l'antiga entrada del volum primari medieval, i a través d'aquesta, es podia veure el portal fora, de la qual es desconeix quan va haver de ser anul·lada. Una altra curiositat és la d'una finestra localitzada a la llotja per la qual es veu la capella, en aquest cas, a través d'ella es podia escoltar la missa (fotografies núm. 63, 64); ambdues denoten la separació

Fot. 63 (Ferrer 2014)

Fot. 64 (Ferrer 2014)

entre dues classes ben delimitades: els senyors i els pagesos que vivien a la contrada.

L'altra intervenció probablement ve de la mà de l'anterior, i es produeix en tombar la primera meitat de segle, sent propietari el comerciant Francesc Miró Pisà. A la part posterior de la planta baixa, s'aixecà un volum cobert amb una volta de canó (sala núm. 9), on figura a la part més alta la data de 1749 (veure fotografia núm. 7); a aquest espai s'accedeix per un arc rebaixat (fotografia núm. 65), així com a través d'un portal que comunica la sala amb l'exterior. Amb la prolongació d'un dels seus murs de fàbrica —el de la façana nord-est—, s'aixecà el tancament que conformaria el nou pati interior (núm. 1) —progressió que es pot veure a l'actual façana posterior— (fotografia núm. 66); amb aquesta ampliació s'anava conclouent l'actual quarta crugia —vista núm. 6— (Figura núm. 36, 37).

Fot. 65 (Ferrer 2014)

Fot. 66 (Palao 1987)

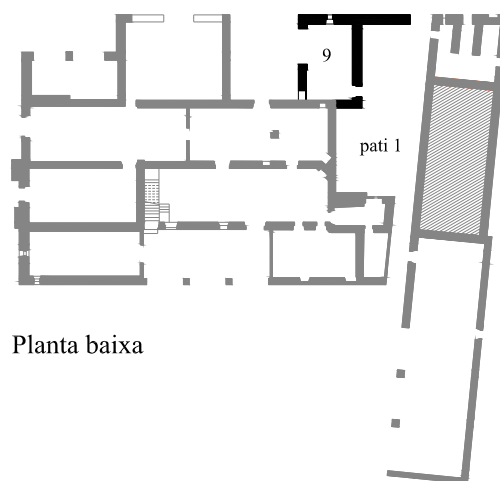
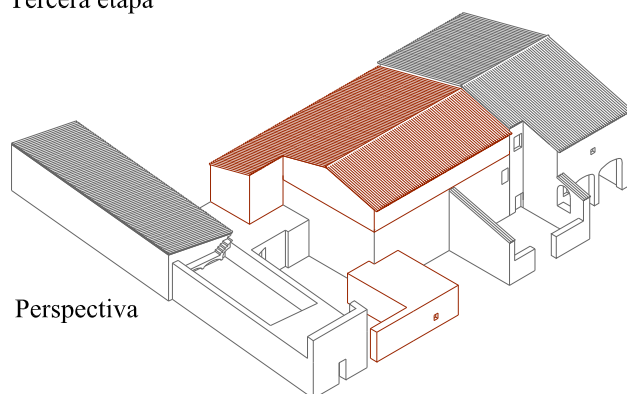
Aquests anys, representen quant a iniciatives edificatòries, el més important d'un període de continuada activitat constructiva, el qual va modificar substancialment la imatge de ses cases, durant una significativa dècada (1740-1749) en la qual es desenvolupà aquesta tercera etapa emmarcada en el segle XVIII. Per concloure, a principi del XIX —sent propietari Joan Miró Ballester—, es va realitzar l'ampliació de l'any 1814 a

la part posterior de la planta baixa, segons consta en la data grafiada en la clau de l'arc que dóna pas a la sala núm. 8 (fotografia núm. 67; figures núm. 35, 36), conformada per una volta de canó contigua a la sala núm. 9 —vista núm. 7— (figures núm. 38, 39, 40); a més, aquest espai té una sortida, mitjançant una portassa, a la façana posterior (nord-est) (fotografia núm. 68). La intervenció es va completar a la planta pis, amb la formació d'una altra volta (sala núm. 17), sobre la ja existent a la sala 9 de la planta baixa, a la qual s'accedia des de la planta pis i donava pas a una terrassa, que era resultat del nou volum creat amb la sala núm. 8 de la planta baixa descrita. Amb aquesta nova sala núm. 17, de la planta primera, canvià la imatge de la façana nord-est, amés de conformar una nova sala a la planta noble —vista núm. 8— (figures núm. 41, 42, 43).

El forjat de la sala núm. 8 de la planta baixa, el qual sosté la terrassa (núm. 2) de la planta primera, està completament refet, sent la intervenció més evident la realitzada al 1987, en cobrir, per haver col·lapsat l'anterior, la sala amb un nou forjat de formigó. Aquest procés d'ampliació descrit, el podem deduir segons la lectura de la planta i dels murs de tancament, pel qual es veu la tècnica utilitzada i el material emprat en la seva construcció.

Fig. 36 i 37

Vista núm. 6. Fragment plànol núm. 14 en l'Annex
Tercera etapa

Dibuixos de reconstitució. Possible ampliació (segle XVIII)

Fot. 67

Fig. 35

1814

Fig. 36

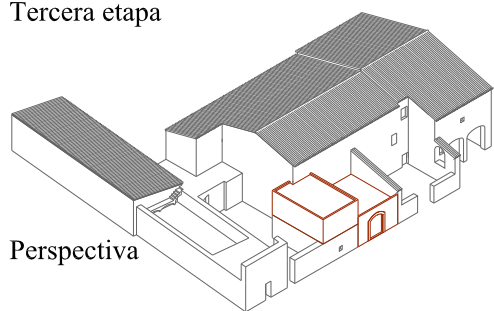

Fot. 68

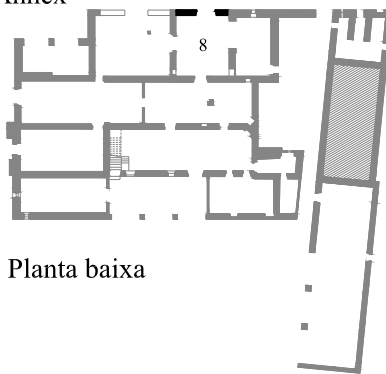
Fig. 38 i 39

Vista núm. 7. Fragment plànol núm. 15 en l'Annex

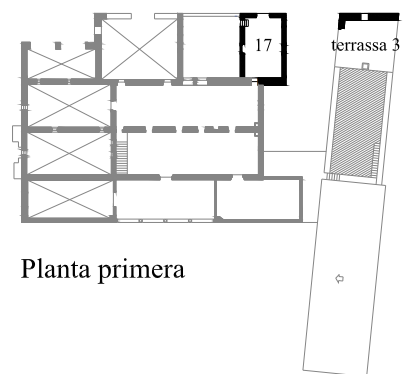
Tercera etapa

Perspectiva

Planta baixa

Planta primera

Dibuixos de reconstitució. Possible ampliació (segle XVIII)

Fotografia núm.67: arc de la sala núm. 8, planta baixa (Ferrer 2014)

Figura núm.35: inscripció amb la data 1814 (Tudurí 2014)

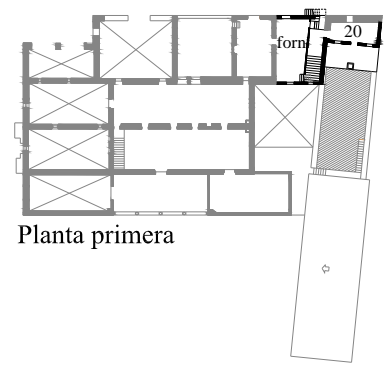
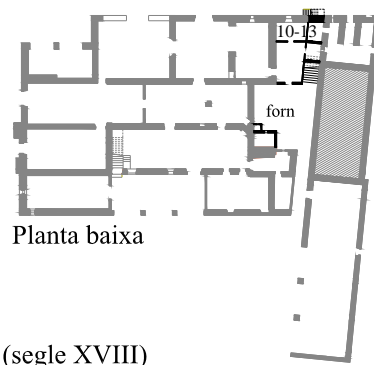
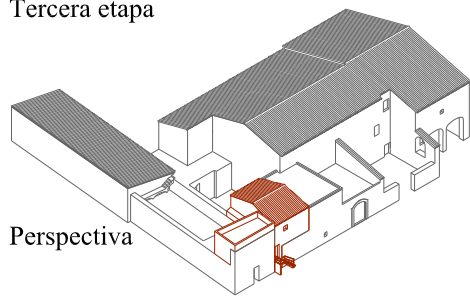
Figura núm.36: grafiat 1814 (Tudurí 2014)

Fotografia núm.68: una portassa, a la façana posterior (nord-est) (Palao 1987)

Fig. 41, 42 i 43

Vista núm. 8. Fragment plànol núm. 15 en l'Annex

Tercera etapa

Dibuixos de reconstitució. Possible ampliació (segle XVIII)

8 Quarta etapa. Segles XIX i XX

Aquesta la integren quatre intervencions, les quals suposen el darrer tram en el procés històric de l'edifici, culminant la seva trajectòria al 1988 amb l'esmentat projecte de reparació i consolidació, sent propietari Salvador Palao Baños.

8.1 Meitat Segle XIX. Façana posterior

L'actuació d'aquest període afectà a l'ampliació en planta baixa de les sales o compartiments —veure quadres de superfície dels plànols de planta—, núm. 10, 11, 12 i 13, així com les escales núm. 3 i 4; i a planta pis, el porxo núm. 4, les sales núm. 18 i 20, així com també la conformació de la terrassa núm. 3, on es degué ressituar el rellotge de sol amb la data de 1740 (veure figura núm. 41, vista núm. 8). Aquest espai, relacionat amb la gestió del aigua provinent d'una síquia des de l'exterior, o bé de l'extreta del pou o l'acumulada al aljub o safareig.

Amb la conformació de les esmentades sales de l'habitatge, amb aquest nou volum, és dotà de nous espais a la zona reservada als senyors, tant amb zones destinades als serveis derivats de la seva estada, o com en el cas de les sales de planta baixa —veure quadres de superfície dels plànols de planta núm. 10, 11 i 12— destinada a l'amo, compartiments que queden vinculats amb la sala 9; en tot, és ben clara la delimitació d'aquesta ampliació. Recorrent una altra vegada a la lectura de la planta i de les fotografies de la façana posterior (fotografies núm. 66 i 68), realitzades abans de la intervenció de 1988, es pot establir a través dels diferent tipus de material i tècniques utilitzades per a la seva construcció, la comprensió de la seva evolució.

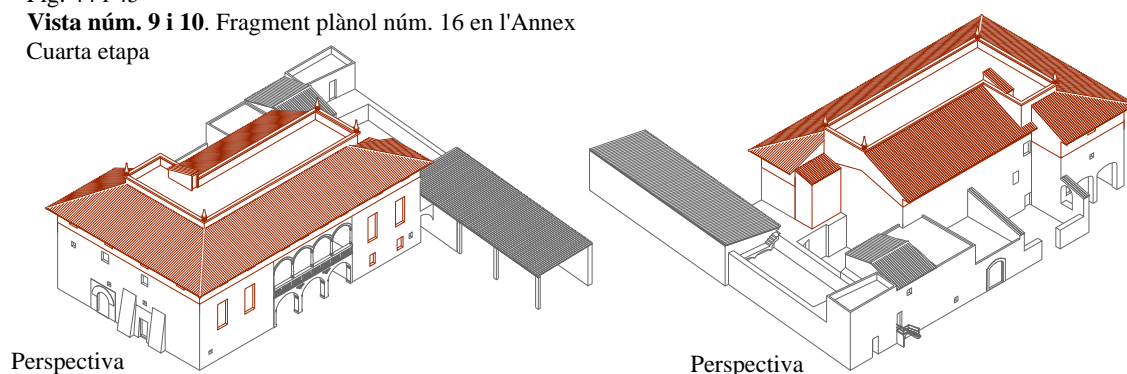
8.2 Final segle XIX. Augment del volum de la coberta

La substitució de tota la coberta amb la variació de l'altura original, comportà l'última intervenció volumètrica de gran proporció, i denota una

iniciativa de caire residencial, probablement paral·lela al fi del declinar de l'explotació agrària, i del consegüent concepte que es tenia de ses cases. La reforma comportà la creació d'un porxo a quatre aigües i un terrat transitable central sobre la segona crugia; aquesta nova coberta cobreix el nou lladalt conformant una nova volumetria —vistes núm. 9 i 10— (Figures núm. 44-47). Amb aquest procés, es configura l'actual golfa tal i com ara la veiem: a la primera crugia el compartiments o sales —veure quadres de superfície dels plànols de planta—, núm. 1³⁸, 2, 3 i 4 (les tres últimes com a cambres amb un clar ús d'habitacles destinats al habitatge); a la segona crugia: part de la sala núm. 5, i la 6; i a la tercera crugia: l'altra part de la sala núm. 5, i una altra sala que actualment conté el conjunt de compartiments que s'aixecaren, probablement, amb la intervenció de 1988 (sales de la núm. 7 a la 14). Per accedir al terrat des de la golfa, l'escala núm. 1 d'aquesta planta; i per accedir a la golfa, a planta primera, la sala núm. 7 i l'escala núm. 2.

Fig. 44 i 45

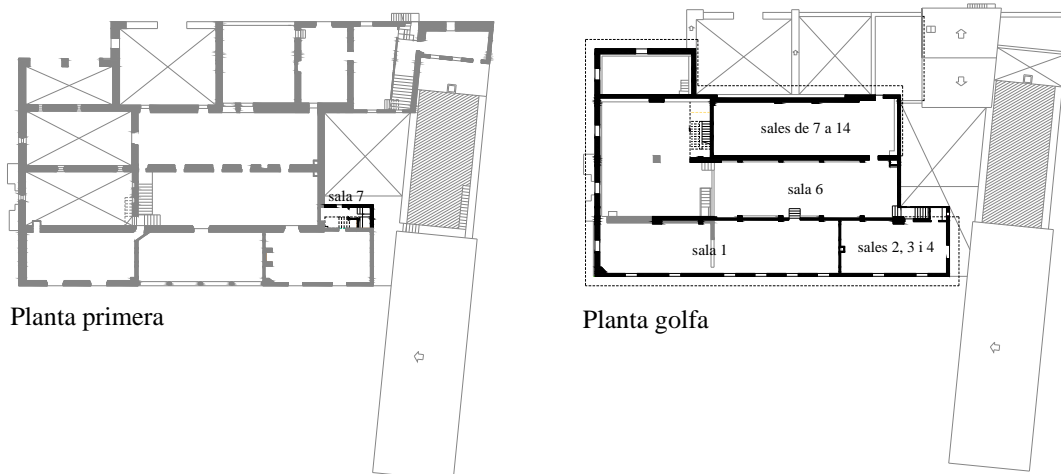
Vista núm. 9 i 10. Fragment plànol núm. 16 en l'Annex
Cuarta etapa

Dibuixos de reconstitució. Possible ampliació (segles XIX-XX)

³⁸ En crear el seu forjat s'habilitaren a la planta inferior les sales núm. 1 i 2 (planta pis), desapareixent el magatzem de gra, i tapiant l'accés que ho comunicava amb l'antiga sala 5 de la golfa (fotografia núm. 69).

Fig. 46 i 47
Vista núm. 9 i 10. Fragment plànol núm. 16 en l'Annex
 Cuarta etapa

Dibuixos de reconstitució. Possible ampliació (segles XIX-XX)

Fot. 69

Fot. 70

El material utilitzat a la fàbrica, és el marès de guix de rei (25cm), amb obertures mitjançant finestres regularment distribuïdes, quasi tot al voltant de l'edifici, volum al qual, des de la façana el delimita perimetralment una motllura que separa l'anterior d'aquesta nova ampliació. Per les columnes que suporten la coberta, així com pels paraments de compartimentació, també s'utilitzà el marès³⁹ en diferent

³⁹ La utilització del guix en lloc del ciment mallorquí, no suposà un fet determinat per establir que l'obra es desenvolupés amb anterioritat al procés d'industrialització.
 Fotografia núm. 69: antic accés a magatzem de gra, sala 5 de la golfa (Ferrer 2014)
 Fotografia núm. 70: galeria a la façana sud-est (Ferrer 2014)

mides, utilitzant el guix per fixar les peces. El llenyam de la coberta és típic de l'època industrial en què es va emprendre l'ampliació, la fusta utilitzada és l'avet ben cairejat, el qual podria ser de importació⁴⁰. Sobre ell, tanca un empostissat de pi mallorquí, damunt el qual descansa la teula. La terrassa transitable està pavimentada amb peces de rajola de test. Les jàsseres que suporten la coberta a les cantonades i a la gran sala 5, són de fusta variada, i destaca la presència de restes de pals de vaixell. Les jàsseres baix la terrassa són de perfil metàl·lic suportades per els pilars de marès abans esmentats.

Durant aquesta etapa, a la façana principal, es degueren obrir les quatre finestres a banda i banda de la llotja, conformant el llenç de façana que ara podem contemplar (veure plànol núm. 10), i l'estructura volumètrica actual del cos principal (veure plànols núm. 11 i 12 de l'annexa).

8.3 Principi segle XX. Darrera intervenció volumètrica

Aquesta darrera etapa en el desenvolupament de ses cases, aportà la creació d'una galeria porticada a planta pis (porxo núm. 2), a la qual s'accedeix des de diverses estances, i de la que se guaita al pati interior (fotografies núm. 70). La utilització que es fa del perfil metàl·lic com a jàssera, sobre la qual se suporta l'estructura, així com les pilastres i el porxo que cobreix la galeria, denota una intervenció ja realitzada en el segle XX. És aquesta galeria l'accés a una nova terrassa (núm. 1), adossada al safareig—veure l'alçat al plànol núm. 10—, la qual se situa sobre la nau que conté la sala núm. 14 de planta baixa —abans de la intervenció de 1988 compartimentada en cinc estances—, i a la qual se substituï la seva coberta

⁴⁰ La serra sense fi va ser inventada a l'any 1808 i perfeccionada al 1852. A Mallorca ens hem de situar a finals del segle XIX i, en molts de pobles, a principi del segle XX (Ballester 2013: 174). En el cas de Son Nicolau, el llenyam també pogué ser importat.

inclinada per aquesta transitable —vista núm. 11— (veure Plànol núm. 16 en l'annex) que avui podem veure.

8.4 1988. Projecte de reparació i consolidació

Aquesta actuació sobre la casa, tanca la quarta etapa de la seva evolució, i essencialment consistí, com diu el títol de la intervenció, en la consolidació de l'edifici. Per tant, parlem d'actuacions que anaren encaminades a assegurar els paraments o elements que mostraven qualsevol tipus de feblesa, la qual pogués fer perillar la seva estabilitat. Quant a intervencions sobre la compartimentació interior, i sobre determinats elements, els quals donaven nom als espais, segons es desprèn dels plànols núm. 17 i 18 de l'annex⁴¹, aquestes en planta baixa afectaren a la compartimentació de les actuals sales núm. 1, 4, 7, 8, 9 i 15, i al porxo núm. 3 i pati núm. 1, als quals es van tombar els envans que els conformaven, amés, es va demolir la cuina (veure plànol núm. 3); en quant a la nova compartimentació, es varen conformar les actuals sales núm. 10 i 12, i es va aixecar l'escala núm. 2. A la planta primera, es van enderrocar els envans que configuraven els espais a les actuals sales núm. 1, 11, 12, 13 i 14, i a la terrassa núm. 2. (veure plànol núm. 4); quant a la nova compartimentació, aquesta afectà als compartiments o sales núm. 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14 i 16, i a la terrassa núm. 2, s'aixeca el porxo núm. 3 i l'escala núm. 3. A la golfa (veure plànol núm. 5), a la tercera crugia, probablement s'aixecà —com ja s'ha comentat— el conjunt de compartiments o sales que la conformen actualment (de la núm. 7 a la 14).

S'obriren portals, finestres, arcs i fornícules tapiades; així com es va intervenir en l'adequació de la instal·lació elèctrica, d'aigua sanitària i sanejament, revestint gran nombre de paraments verticals amb morter de

⁴¹ Aquest plànols de l'estat anterior a la intervenció de 1988, s'ha realitzat sobre la informació aportada per els plànols d'estat actual del projecte de reparació i consolidació que se dugué a terme en aquella data. La informació extreta d'aquests, s'ha bolcat sobre l'estat actual realitzat per aquest treball; aquest procés ha resultat el més fiable per el que fa a la millor comprensió de l'objecte.

ciment i àrids. Els paviments es substituïren en gran mesura, a excepció en planta baixa, de les escales núm. 5 i 19, acabades amb rajola de terra cuita; les sales en planta primera núm. 6, 14, 15, 17, 18 i 19, i del porxo 4, acabades també amb rajola de terra cuita, i les sales núm. 1, 2, 3 i 4, amb rajola hidràulica; i a la coberta, les terrasses núm. 1 i 2, també amb rajola de terra cuita (veure plànol núm. 6).

La fusteria interior, en gran mesura és la que es troba abans de 1987, al igual que la de l'exterior, que en aquest cas, s'ha de puntualitzar la incorporació de fusteria provinent de l'enderrocament d'un altres edificis, la qual s'utilitzà per cobrir amb portes, finestres i persianes les noves obertures practicades a la gran sala núm. 15 de la planta baixa, així com les finestres i persianes de la compartimentació o sales núm. 6 a la 12 de la golfa.

Les intervencions referides a ornamentació, afectaren a la capella i porxo núm. de planta baixa i núm. 1 de planta primera ubicats a la façana sud-oest, tot d'estil neobarroc, amb pintures sobre el paraments i elements en escaiola.

8.5 Quarta etapa. Antecedents de la propietat (1819-1987)

Quant a la quarta etapa —la franja cronològica més recent—, les dades històriques abasten de l'any 1819 al 1987. En aquests cent seixanta-vuit anys d'aquest període, tampoc no apareixen dates a cap element arquitectònic, per la qual cosa, la recerca també s'ha de recolzar en uns altres recursos. Varen ser propietaris d'aquest tercer període acotat —veure l'apartat *Quadre 5. Propietaris de Son Nicolau. Resum d'antecedents*, del núm. 9 al 15—; burgesia del segle XIX, industrials i a l'actualitat un promotor del sector del de la restauració.

Joan Miró Ballester, el qual es casà amb Joana Maria Roig de Lluís, amb qui va tenir deu fills: Joan, Gaspar, Josep, Bartomeu, Damià, Antònia, Caterina Maria, Joana Maria, Margalida i Rita Miró i Roig de Lluís. Morí

el maig de 1819, nomenà hereva usufructuària la seva esposa, Joana Maria Roig de Lluís, i propietari, el seu fill primogènit, Joan Miró i Roig de Lluís (Fernández 2011a: 9) citant (ADM, 21/50/6; RP7, 3.816: 1a, 11a).

El desembre de 1831, el nomenat hereu, capbrevà els seus béns a l'Escrivania de la Reial Capbreuació, entre els quals figurava la possessió de Son Nicolau i la seva pertinença dita Son Pou. També s'esmenta el dret de Son Nicolau a l'aigua de la font de Mestre Pere: «D.ⁿ Juan Miró, hijo de D.ⁿ Juan y de D.ª Juana Maria Roig de Lluís [...] posee una posesión llamada Son Nicolau, con su dcho. de agua de la acequia llamada de Mestre Pere, y un rafal llamado Son Pou, contiguo a dicha posesion [...] en el paraje llamado el camp d'en Fuster» (Fernández 2011a: 9; Valero 2008: 343) citant (ARM, ERC-1123, 2a, f. 169). El maig de 1832, Joan Miró i Roig de Lluís va tornar a capbrevar els seus béns davant el notari Pere Josep Bonet, entre ells «[...] hi havia unes cases majors al carrer del Vent o del Cellar d'en Miró, una porció de cases al carrer del Pou de l'Arboçar i unes cases a la plaça de Sant Antoni de Viana.» (Fernández 2011a: 10) citant (ADM, 21/50/6). Aquell mateix any, Joan Miró i Roig de Lluís sol·licità al bisbe de Mallorca que el seu germà Damià pogués administrar la capellania fundada en el oratori de Son Nicolau l'any 1759 —per Bernat Miró Pisà— i suprimida l'any 1787 —pel bisbe de Mallorca Pedro Rubio Benedicto y Herrero—, «[...] perquè hi pogués celebrar missa dominical per l'ànima dels seus avantpassats. Per tal que Damià obtingués el títol patrimonial, el seu germà Joan li féu donació de tres cases a Palma, [...] només durant la seva vida i mentre no obtingués benefici o prebenda eclesiàstica còngrua i suficient [...]», segons l'escriptura atorgada el setembre de 1832, davant el notari Joan Oliver Mascaró (Fernández 2011a: 10) citant (ADM, 21/50/6). És reprèn així l'ús de la capella, 45 anys després que l'oratori deixés de tenir permís del bisbat per celebrar missa.

Fernández citant la *Relación de todos los predios, huertos y fuentes pertenecientes a esta ciudad y su término* de 1845 (AMP, FP-936/2): la

possessió de Son Nicolau apareix esmentada dins la demarcació de la parròquia de Sant Miquel. El document informa que, el 1818, era de Joan Miró Ballester (†1819) i que, el 1845, era de Joan Miró i Roig de Lluís (2011a: 10). Pareix que aquest va morir cap a l'any 1856, ja que aquell mateix any, el juny, el seu germà Gaspar passà a ser-ne el nou propietari, segons divisió de l'herència de Joan Miró Ballester, mitjançant escriptura atorgada davant el notari de Palma, Miquel Font Muntaner (Fernández 2011a: 10) citant (RP7, 3.816, 1a). El febrer de l'any 1862, Gaspar Miró i Roig de Lluís morí, sense fer testament i per tant sense hereus designats. Per sentència de desembre de 1865, dictada pel jutjat de primera instància del districte de sa Llonja, se'n declararen hereus legals els seus germans: Joana, Margalida, Antònia i Damià Miró i Roig de Lluís. En aplicació de la sentència, passaren a ésser hereus, d'una banda, Joana Miró i Roig de Lluís, Joana Aina Ponç Venrell, Caterina i Joana Gelabert Ponç i Caterina Vaquer Ponç, hereves de Damià Miró i Roig de Lluís⁴²; de l'altra, els germans Joan, Miquela, Joana i Miquel Palou del Reguer i Miró, fills del doctor en dret de Miquel Palou del Reguer i Borràs (†1862) i d'Antònia Miró i Roig de Lluís, germana del difunt Gaspar. L'herència comprenia, entre altres béns i propietats, la possessió de Son Nicolau (Fernández 2011a: 11, 12) citant (RP7, 3.818, 1a). L'agost de 1865, Margalida Miró i Roig de Lluís féu donació en vida dels seus béns, a favor del seu nebot Joan Palou del Reguer i Miró, fill de la seva germana Antònia, amb l'obligació de mantenir-la; la donació fou declarada vàlida per sentència de la Sala de Justícia de l'Audiència Territorial, el maig de 1874 (Fernández 2011a: 11) citant (RP7, 3.818, 1a).

⁴² Damià Miró i Roig de Lluís, es casà amb Joana Aina Ponç Venrell, amb qui no tengué fills. Morí el juliol de 1874, amb testament que havia ordenat l'octubre de 1871, davant el notari Francesc Mateu, en què nomenà hereva universal usufructuària la seva esposa, i propietàries les nebodes de la seva esposa: Caterina i Joana Gelabert Ponç i Caterina Vaquer Ponç, les quals ja gaudien dels béns del seu oncle per donació entre vius que havia fet el març de 1870.

Amb l'escriptura privada de maig de 1872, es reconegué a Damià Miró i Roig de Lluís, successor a la substitució fideïcomissària establerta per son pare, Joan Miró Ballester. Se li adjudicà, entre altres béns, una porció de Son Nicolau, d'onze quarterades, dos quartons, tres horts i cinc destres. Aquesta peça de terra confrontava, a tramuntana, amb el camí de Bunyola; a migjorn i a llevant, amb el torrent del Pont d'Inca i, a ponent, amb una porció que fou adjudicada a la seva germana Margalida, de quatre quarterades, dos quartons, un hort i 20 destres. La resta de la possessió, amb les cases i una superfície de trenta-una quarterades, dos quartons i tres horts, estava exclosa de la substitució formulada per Joan Miró Ballester i fou adjudicada a favor de Joan Palou del Reguer i Miró, com a fill primogènit d'Antònia Miró i Roig de Lluís, segons consta de l'escriptura atorgada, el desembre de 1879, davant el notari Gregori Vicenç (Fernández 2011a: 11) citant (RP7, 3.816, 1a).

En morir Damià Miró i Roig de Lluís, les seves hereves, Caterina Vaquer i Caterina i Joana Gelabert, feren lliurament a Joan Palou del Reguer i Miró dels béns adjudicats a Margalida Miró i, de la porció de Son Nicolau que s'havia adjudicat a Damià Miró. El desembre de 1879, les hereves de Damià Miró i els germans Palou del Reguer i Miró aixecaren a escriptura pública la divisió de l'herència de Gaspar Miró. Després de deu anys de litigis, el 1889, Joan Palou del Reguer i Miró passà a ser propietari de tota la possessió de Son Nicolau (Fernández 2011a: 12,13). Des de la mort de Gaspar Miró i Roig de Lluís l'any 1862, sense fer testament, segregacions i litigis, van suposar el punt d'inflexió que assenyalaria l'inici del declini en extensió de la possessió, a la qual cal sumar més cap a endavant, les donacions i venda de petites porcions. La mort d'aquest propietari es situà dins un període en que els governs liberals emprengueren un conjunt de les reformes de gran transcendència; de les quals «[...] dos esdeveniments afectaren Mallorca pel conducte “político-burocràtic” durant el període 1833-1868: la reforma agrària (supressió dels senyoriis i

delmes)» (Alzina *et al.* 1982: II, 204). A Mallorca, des de l'Edat Mitjana, la terra era tinguda en plena propietat per la noblesa, i els pagesos no en tenien gairebé cap domini, i eren en la majoria dels casos jornalers. De la mateixa manera, és a considerar un altre diferencia substancial en el cas de l'illa, que en contra del procés de concentració espanyol, «[...] a Mallorca no estarà molt a prendre força un procés de parcel·lació de la propietat i per tant d'accés del pagès a la tenència.» (Alzina *et al.* 1982: II, 206). Morey, citant a (Manera 2001; Morey 1999), afirma que aquest esmentat procés, propiciat per les reformes liberals, paral·lelament a una diversificació dels conreus que l'acompanya «[...] esdevé una important via de supervivència per a les economies pageses i, alhora, permet, la consolidació d'un nou model agrari que perdurarà, a gran trets, fins a la irrupció del turisme.» (2004: 142). A més en el any l'any 1878, Joan Palou del Reguer i Miró, cedí a l'Església Catòlica una porció de Son Nicolau, on s'aixecà l'església parroquial dedicada a Sant Josep del Terme, segons els plànols de Joaquim Pavia. L'espai donat havia d'albergar la plaça, l'església, la rectoria i altres dependències de Sa Indioteria. L'església de Sant Josep del Terme, erigida a l'any 1907, és parròquia des de 1935 (GEM 1991, VII: 123-125) i (Valero: 2008) citant (ADM, III/12/59). L'aixecament de la parròquia, indica molt probablement, que en aquella època ja existia a la zona una comunitat amb una certa entitat de població⁴³ i, la consolidació de l'assentament d'un nucli a la zona. Aquest es desenvolupà entre el camí dels Reis i el camí Vell de Bunyola. Més endavant, cresqué cap al sud del camí Vell de Bunyola, a les terres de Son Nicolau, amb la venda de porcions, possiblement coincidint amb la construcció de l'església (Fernández 2011a:13).

⁴³ L'aportació de la possessió a la configuració urbana actual és important. De l'inici, a l'any 1878, de la construcció de l'oratori (GEM 1991, VII: 123-125), va beneir la primera pedra el 23 de Juny d'aquell any, el bisbe D. Mateu Jaume. El bisbe D. Pere Joan Campins va beneir l'església, encara sense acabar, el 24 de Juny de 1899, (Mascaró 1967, VI: 717).

El juliol de 1885, Joan Palou del Reguer i Miró vengué el nucli primitiu de Son Nicolau —amb ses cases—, de set-centes setanta àrees i noranta centi- àrees de superfície, a Antoni Esteve i Oliver, segons consta de l'escriptura atorgada davant el notari de Palma, Emili Guasp. Confrontava, al nord amb terres del mateix Son Nicolau «[...] remanentes al vendedor D. Juan Palou y otras de igual procedencia que vendió a Bernardo Jaume [...]»; al sud amb terres de Can Maiol i un camí; a l'oest amb altres terres que varen pertànyer al propi Son Nicolau «[...] adquiridas por Miguel Jaume, Guillermo Aloy y Miguel Serra [...]»; i a l'est amb un camí adjunt al torrent conegut per Gros. La creua de nord a sud un camí, i adjacent al mateix una síquia d'aigua de la font de Mestre Pere, que dóna pas a les que percep Can Maiol (RP7 4.775: 1a)⁴⁴. També tenia dret d'aigua de la font de Son Bibiloni o de Cals Frares, així com també tenia dret de circular pels camins de Son Nicolau, la Cabana i el que anava a l'església (Fernández 2011a: 14) citant (RP7, 4.775, 1a).

Dins el darrer quart de segle XIX, quant es va inicià el procés d'industrialització a l'illa, i sent propietaris com s'ha vist, els antecessors Damià Miró i Roig de Lluís, Joan Palou del Reguer i Miró, i a cavall entre els dos segles, Antoni Esteve Oliver va emprendre l'obra de augment de volum al que fins aquell moment era el lladalt de ses cases, conformant l'actual golfa, la qual quedà coberta per una teulada o porxo a quatre vessants, amb coberta transitable sobre la segona crugia. Aquesta intervenció, donà una imatge residencial a l'edifici, més cap el concepte de *villa*. Aquest tipus de intervenció la podem veure per exemple a ses cases de Son Danusset a Santanyí. Probablement degué ser durant la propietat de Antoni Esteve, quant es va realitzar la darrera intervenció volumètrica, la qual afecta amb una porxada i terrassa transitable la imatge de la façana sud-est, també, amb una probable motivació d'ús residencial més que d'altre tipus d'inquietud.

⁴⁴ Registre de la Propietat núm. 7 de Palma.

El desembre de 1922, Antoni Esteve i Oliver (†1931), representat pel seu apoderat —segons el poder, atorgat davant el notari de Palma Joan Bauzà Clar—, Llorenç Bosc i Campins, vengué a les seves filles Maria, Caterina, Antònia i Josefina Esteve i Canet, la propietat de Son Nicolau —tot reservant-se'n l'usdefruit—, segons consta de l'escriptura atorgada davant el notari de la ciutat, Pere Alcover Maspons (RP7 4.775: 6a, 12a).

El febrer de 1923, mitjançant escriptura en poder de l'anterior susdit notari, les germanes Maria, Caterina, Antònia i Josefina Esteve i Canet cediren la propietat de Son Nicolau al seu germà Joan Esteve i Canet (RP7 4.775: 7a). Amb anterioritat a la intervenció de 1987, una de les darreres actuacions sobre l'edifici afectà a la capella, un dels espais emblemàtics de la casa. Tot i tenir parròquia Sa Indioteria, Joan Esteve Canet sol·licità al Bisbe de Mallorca, prèvia rehabilitació de la Capella de Son Nicolau, llicència per ser habilitada al culte, demanda la qual va obtenir la pertinent aprovació: «Por cuanto de vuestra parte se Nós ha expuesto que habeis habilitado de nuevo en vuestra finca de So'n Nicolau, sita en el término de la Parroquial Iglesia de san José del Terme de la Ciudad, la Antigua Capilla que sirvió de primer Oratorio público de esta comarca [...]»⁴⁵. Amb tal aprovació, es va restablir el dia 26 de Juny de 1946 el culte a la capella.

L'octubre de 1930, Joan Esteve Canet, industrial i veïnat d'Alcantarilla (Múrcia), representat pel seu mandatari, el procurador Pere Ferrer Balaguer —segons el poder, atorgat davant el notari de Palma Josep Socias—, vengué Son Nicolau a Maria Ignàsia Frontera Estelric, segons consta a l'escriptura de compravenda atorgada davant el notari de Palma, Pere Alcover (RP7 4.775: 10a).

El desembre de 1942, Maria Ignàsia Frontera Estelric vengué Son Nicolau a Isabel Salom Sureda —casada amb Joan Esteve Canet—, segons

⁴⁵ «Nós el Dr. D. José Miralles y Sbert, por la gracia de Dios y de la Santa Sede Apostólica, Arzobispo-Obispo de Mallorca». Exposat a la capella de Son Nicolau.

consta de l'escriptura de compravenda atorgada davant el notari de Palma, Luis G. Pascual Ruiz (RP7 4.775: 11a).

El maig de 1955, Isabel Salom Sureda vengué Son Nicolau a Francesc Villalonga Blanes, segons consta de l'escriptura atorgada davant el notari de la ciutat, Jordi Roura Roig. En aquest moment, la propietat de son Nicolau contava amb una superfície aproximada de set hectàrees, seixanta i quatre àrees i noranta centiàrees (76.490m²). Al nord limitava amb terres que varen ser de la propietat —terres de Bernat Jaume i les venudes a Pere Coll—; al sud amb terres de Son Miol i un camí; a l'oest amb terres de Miquel Jaume, Guiem Aloy i Miquel Serra mitjançant síquia, i amb la porció venuda a Pere Coll; i a l'est, amb un camí adjunt al torrent Gros. També es fa referència al dret annexa a percebre aigua a través de la síquia (RP7 4.775: 13a). La possessió ha minvat considerablement en superfície de terres amb els canvis de mà succeïts en els darrers cent cinquanta anys.

El juny de 1964, Francesc Villalonga Blanes vengué a Foment Agropecuari del Mediterrani SA, una porció de la part de migjorn del rafal, de quatre quarterades, dos quartons, un hort i 11 destres, situada entre Son Nicolau i l'autopista de la Pobla (Fernández 2011a: 15). L'empresa hi instal·là una granja d'aus.

El juliol de 1976, Francesc Villalonga Blanes vengué Son Nicolau — el nucli primitiu— a Agustín Alonso Gómez, industrial valencià, i a la seva esposa, Josefa López Martínez veïnats de Godella. La transacció afecta al nucli primitiu de la propietat, de cinc quarterades amb les cases, juntament amb una altra finca, segons l'escriptura de compravenda atorgada davant el notari de Palma, Raimundo Clar Garau (Fernández 2011a: 15) citant (RP7, 38.794, 1a). L'octubre de 1981, els cònjuges Agustín Alonso Gómez i Josefa López Martínez, feren donació de Son Nicolau i d'una altra finca als seus fills: Francisco Luis, María José i Carmen Alonso López, que la inscrivieren en tres parts indivises, segons l'escriptura atorgada davant el

notari de València, José Luis López Rodríguez (Fernández 2011a: 15) citant (RP7, 38.794, 2a). Mitjançant escriptures de novembre de 1982 i desembre de 1983, en poder del susdit notari, els germans Alonso López aportaren cadascú la seva respectiva tercera part indivisa de Son Nicolau i d'una altra finca de què eren titulars, apoderant a l'entitat TALCA SA, domiciliada a València (Fernández 2011a: 15) citant (RP7, 38.794, 3a-4a). L'any 1987, Luis Mújica Lagos, veïnat de Godella (València), en representació de TALCA SA, vengué Son Nicolau —polígon 15, parcel·la núm. 26— a Salvador Palao Baños, professor de l'Escola d'Ars i Oficis de Palma, segons consta a l'escriptura atorgada davant el notari de Palma, Rafael Gil Mendoza (RP7 38.794-N: 5a).

Entre els anys 1987 i 1990, Salvador Palao promogué una intervenció a les cases de Son Nicolau, segons el projecte de reparació i consolidació a càrrec de l'arquitecte mallorquí Sebastià Cruellas Bestard (1988), en el qual prengué part el propietari i promotor de l'obra. El dia 23 de març de 1990 s'obrí al públic el bar Abacanto, un establiment on es podien prendre còctels mentre es gaudia de l'audició de música clàssica. A l'any 1982, el seu propietari havia posat en marxa un establiment similar a Can Marcel, un casal del carrer de Sant Joan de Palma, denominat Abaco. A l'any 2007, l'establiment cessà la seva activitat diària, derivant a la celebració d'esdeveniments puntuals: bateigs, comunions, noces i conferències. L'any 2011 es clausura tota activitat comercial.

Amb aquest propietari es tanca la cronologia d'aquesta quarta etapa —veure l'apartat *Quadre 5. Propietaris de Son Nicolau. Resum d'antecedents*, del núm. 15 al 35—, així com la història cronològica de la possessió de Son Nicolau que s'ha pogut documentar, la qual suposa una franja de 364 anys (1623-1987) de la història de ses cases.

9 Conclusions

L'experiència d'aquest treball quant a la lectura estratigràfica, evidència un problema que es localitza en el propi procés instrumental. En el cas de l'arquitectura, no es pot sondejar l'estrat de la mateixa manera que es realitza en una excavació arqueològica horitzontal. En ella, la recerca estratigràfica implica la desaparició del propi estrat durant el procés d'extracció de dades, en el cas de la prospecció vertical arquitectònica o estratigrafia muraria això és impossible, amb la qual cosa, el procediment d'aproximació és diferent, sent en alguns casos la lectura que emana de l'objecte incompleta. Com ja s'ha plantejat en l'apartat metodologia, existeixen recursos que poden pal·liar la impossibilitat d'una lectura directa, contribuint de manera efectiva a la identificació, posterior interpretació de l'estrat i consegüent contribució a la comprensió de l'objecte; però no sempre és possible la seva utilització, ni la realització de sondejos, aquests darrers expeditius però perfectament utilitzables segons el cas. Per la qual cosa, la lectura dels estrats verticals pot veure's fraccionada i dificultar la codificació de les dades que resulten dels paraments; d'igual manera succeeix en aquest cas amb els paraments horitzontals minvant la lectura de les connexions entre espais. Les altres vies de recerca de les quals s'extreuen les seves consegüents lectures, en el cas de Son Nicolau no sempre han contribuït a omplir aquests buits, amb la qual cosa les hipòtesis que han plantejat les diferents etapes de creixement o desenvolupament de l'edifici, s'han d'entendre com a possibles seqüències amb unes volumetries suggerides, en l'evolució de les cases que avui coneixem, resultant així aquest treball, una primera aproximació cap a la comprensió de l'objecte considerant la seva biografia.

El conglomerat de materials que existeix en un edifici, posseeix un complex sistema de relacions que són les que han possibilitat que adquireixi unes característiques ben específiques que ho diferencien de la resta dels edificis, i en concret de la seva tipologia. Aquest, amb

independència al seu valor com a objecte d'arquitectura, és el resultat en diferents nivells d'un fet sociocultural, representatiu del seu moment històric i que, «[...] por la suma de hechos que es necesario que se conjuguen para la materialización, lo convierten en la máxima expresión del que entendemos por cultura material.» (Latorre 2006: 108). En aquesta mateixa línia, en el cas de les cases de possessió, Vibot afirma que estan subordinades a la conjuntura geogràfica, i d'aquesta manera la seva economia se supedita al correcte aprofitament d'aquest condicionant, per tant, aquestes «[...] no són el resultat d'una fotografia fixa, sinó que totes són el producte d'una evolució més o menys dilatada i complexa al llarg de la història.» (2006: 14, 15), que s'ajusta així a la particularitat de l'emplaçament geogràfic i a les demandes de la seva propietat. En aquest cas, l'aportació sobre els antecedents de la genealògics, no és un altre que la d'incloure'ls en un context de reconstitució física de l'edifici, obrint vies per a possibles futures recerques que aprofundeixin en el coneixement de l'objecte a través de la l'aportació documental. En aquest sentit és important assenyalar que l'arquitectura representa la capacitat d'una societat per produir un objecte manufacturat d'especial significació i complexitat, sobre el qual intervenen un nombre elevat de variables i, que exigeix de la societat que ho porta a efecte una determinada organització social. Però a més, com afirma Latorre, la seva transformació en el temps, ens defineix l'evolució del grup social que ha utilitzat l'edifici, «[...] sus costumbres, sus valores culturales, sus conocimientos técnicos, su importancia y capacidad económica, sus gustos, etc.» (2006: 108), suposant l'edifici en si mateix un document etnològic de primer ordre.

En el procés cap al coneixement de l'objecte arquitectònic, per la conclusió al respecte de l'experiència de la recerca realitzada, és adient esmentar l'opinió de Caballero en afirmar que no interessa com a objectiu conèixer l'objecte arqueològic, ni el producte arquitectònic, ni exactament el seu procés de producció, sinó que l'essència esta en conèixer millor el

procés de canvi entre les diferents etapes a través de l'arquitectura (2002: 85), cal aclarir, que ell es refereix a què l'interès final és un problema històric, no arquitectònic. És a dir, en aquest procés d'anàlisi que ens ocupa, com en qualsevol altre, la informació aportada per l'objecte arquitectònic, així com el procedent d'altres fonts, ha conduït la recerca fins a concloure en el plantejament d'hipòtesis que se manifesten en la materialització d'etapes, fruit dels canvis soferts en cada un dels períodes que s'han succeït en la història d'aquest edifici.

Un altre assumpte és que la qüestió històrica planteja un problema cronològic, així, són necessaris dates per la interpretació històrica. Establir aquesta seqüència cronològica no planteja tanta dificultat en el referent a anterioritat o posterioritat, com si en la seva datació, és a dir, aquesta etapa es del segle XV o XVI? Per a aquesta qüestió, torna a ser necessària l'aprofundiment en paral·lel de l'aproximació estratigràfica, per al millor coneixement material de l'objecte, i cronològic per la seva contribució a la comprensió d'aquest i a la seva interpretació en relació amb cada context o moment històric o com esmentés Alois Riegl, «baula d'una cadena evolutiva».

Quant a la vessant historicoartística, les vies que s'han començat a explorar en el seu «testimoniatge de les variacions del gust i de l'evolució de les tècniques»⁴⁶ pel qual fa a l'objecte a estudi, gràcies a l'aportació d'una perspectiva sincrònica l'aproximació historiogràfica ha contribuït a la comprensió de l'objecte, i a la seva proposta de datació. No obstant això, és una via que pot proporcionar molta més informació, especialment de l'etapa Sota Medieval.

El possible recorregut evolutiu de ses cases de Son Nicolau que exposa aquest treball, utilitza com a instrument de representació el dibuix de reconstitució, no obstant això, aquests són possibles gràcies als de

⁴⁶ Carreo (2007: 12) citant a Jean Huber a *La vie commune des clercs et l'archeologie* (1962).

restitució, els quals suposen tot un document de registre del objecte patrimonial, esdevenint en una font de primer ordre o de la realitat diferida.

Amb tot, l'elecció d'establir l'objectiu del "coneixement" de ses cases de Son Nicolau, en el sentit més ampli possible, respon a la voluntat d'inici d'aprofundir el més possible en el seu transcórrer històric, més encara havent realitzat una primera aproximació en l'assignatura de Prospecció de l'Arquitectura, lloc que no es pot aventurar el que el procés de recerca aportarà sobre l'objecte a estudi. Aquesta recerca s'ha desenvolupat sobre unes vies de recerca preestablertes, que es mantenen obertes permetent aprofundir en altres treballs que poguessin considerar la recerca aquí realitzada.

Per concloure, manifestar que en el transcórrer de la recerca s'ha fet ben manifesta la conveniència d'afrontar un aixecament mitjançant la conformació d'un grup pluridisciplinar, clar està, en la mida que la complexitat del objecte a estudi ho requereixi, ja que els fronts que s'obren són múltiples i complexos. Això implica també, la necessitat d'una adequada coordinació per fer una bona gestió del resultat de la recerca desenvolupada en cada una de les vies d'estudi que intervenen.

Aquest treball de recerca, com ja és manifestava a l'inici, és justificat per el sol coneixement de l'objecte, quedant obert el procés, coneixement imprescindible per afrontar intervencions de restauració, consolidació o condicionament de l'edifici.

10 Fonts Bibliogràfiques

- Ackerman, James S. 1997. *La Villa. Forma e ideología de las casas de campo*. Ediciones Akal. Madrid.
- Almarcha, Esther. 2009. «El descubrimiento y la puesta en valor de la arquitectura popular: de Fernando García Mercadal a Luis Feduchi». Dins Maria P. Biel/Ascensión Hernández (coord.). *Leciones de los maestros. Aproximación histórico-crítica a los grandes historiadores de la arquitectura española. Seminario celebrado en Zaragoza los días 26, 27 y 28 de noviembre de 2009*. 185-202. Zaragoza.
- Almagro, Antonio. 2004. *Levantamiento arquitectónico*. Universidad de Granada. Granada.
- Alonso, Miguel A. 2008. «Sobre la medición instrumental en el levantamiento arquitectónico». Dins *Actas XII Congreso Internacional de Expresión Gráfica Arquitectónica*. Instituto Juan de Herrera. Madrid. 35-39.
- Alzina, Jaume/Blanes, Camil·la/Fiol, Pere/Le-Senne, Aina/Limongi, Antoni/Vidal, Antoni. 1982. *Història de Mallorca* vol. I. Editorial Moll. Palma.
- 1982. *Història de Mallorca* vol. II. Editorial Moll. Palma.
- Alzina, Jaume/Crespí, Sebastià/Sureda, Jaume. 1985. *Els boscos de les illes Balears. La problemàtica dels incendis forestals*. Caixa de Balears “Sa Nostra”. Palma.
- Andreu, Jaume. 2008. *Arquitectura tradicional de les Balears*. El Gall Editor. Pollença.
- 2009. *Les cases de Son Mieres, Petra: un apropament històric-artístic*. Fundació Jaume Ribot Amengual. Petra.
- Arce, Fernando. 2009. «Historia de Arte, Arqueología de la Arquitectura y el telescopio de Galileo». *Arqueología de la arquitectura* 6. 21-29.
- Arce, Carlos/Barahona, Marco/ Vale, Juan D. 2010. *Metodología para el levantamiento arquitectónico de edificios patrimoniales*. Universidad de Cuenca, Facultad de Arquitectura. Cuenca.

- Aparicio, José A. 1990. «Análisis de fases constructiva: aproximación al caso burgalés». *II Jornadas Burgalesas de historia. Burgos en la Alta Edad Media*. Burgos. 445-456.
- Azkarate, Agustín. 2008. «Arqueología de la Arquitectura en el siglo XXI». *Arqueología de la Arquitectura* 5. 11-13.
- Berard, Gerónimo. 1983. *Viaje a las villas de Mallorca, 1789*. Luis Ripoll. Palma.
- Blanco, Rebeca. 1999. *Metodología para el análisis estratigráfico del patrimonio construido y su aplicación en San Fiz de Solivio. Santiago de Compostela-A Coruña*. Universidad de Santiago de Compostela. Santiago de Compostela.
- Ballester, Miquel. 2013. *Habitatges tradicionals. Característiques constructives dels habitatges en sòl rústic a Mallorca*. Edicions Universitat de les Illes Balears. Palma.
- Barceló, Maria. 1994. *Elements materials de la vida quotidiana a la Mallorca baixmedieval: part forana*. Institut d'Estudis Baleàrics. Palma.
- 2004. «El casat de les possessions a la Mallorca baixmedieval. Estructura i funció». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 60. 101-126.
- /Rosselló, Guillem. 2009. *La casa gòtica a la ciutat de Mallorca*. Institut d'Estudis Baleàrics. Palma.
- Brogiolo, Gian P. 1988. *Archeologia dell'edilizia storica. Documenti e metodi*. New Press. Como.
- 1995. «Arqueología estratigráfica y restauración». *Informes de la construcción* 46: 435. 31-36.
- Byne, Arthur/Stapley, Mildred. [1928] 1999. *Casas i jardins de Mallorca*. José J. de Olañeta, Editor. Palma.
- Caballero, Luis. 1994. «Un canal de transmisión de lo clásico en la Alta Edad Media española. Arquitectura y escultura de influjo omeya en la Península Ibérica entre mediados del siglo VIII e inicios del X». *Al-quantara: Revista de estudios árabes* vol. 15: 2. 321-350.

- 1995. «Método para el análisis estratigráfico de construcciones históricas o “lectura de paramentos”». *Informes de la construcción* 46: 435. 37-46.
- 1996. «El análisis estratigráfico de construcciones históricas». Dins Consuelo Escribano/Luis Caballero (coord.). *Arqueología de la arquitectura: el método arqueológico aplicado al proceso de estudio y de investigación en edificios históricos: actas*. Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura. Valladolid. 55-74.
- 2002. «Sobre límites y posibilidades de la investigación arqueológica de la arquitectura. De la estratigrafía a un modelo histórico». *Arqueología de la Arquitectura* 1. 83-100.
- 2009. «Edificio Histórico y Arqueología: un compromiso entre exigencias, responsabilidad y formación». *Arqueología de la Arquitectura* 6. 11-19.

Cabot, Joan. 1965. *Palacios y casas señoriales de Mallorca*. Cort. Palma.

Cabrera, José M.. 2006. *Cabrera: José María Cabrera. Obra completa*. Munilla-Leria. Madrid.

Cantarellas, Catalina. 1981. *La arquitectura mallorquina desde la ilustración a la restauración*. Institut d'Estudis Baleàrics. Palma.

— /Murray, Donald G. 1986. *Ses nostres cases: Arquitectura tradicional de les Balears*. Caja de Baleares “Sa Nostra”. Palma.

Carbonell, Marià. 2013. *El cardenal Despuig: col·leccionisme, Grand Tour i cultura il·lustrada*. Consell de Mallorca. Palma.

Carreo, Eduardo. 2008. «Teoría y método en la Historia de la Arquitectura Medieval. Algunas reflexiones». *Seminari d'Estudis Històrics 2007: Arqueología de l'Arquitectura*. Societat Arqueològica Lul·liana. Palma. 5-28.

Camps, Joaquin/Català, Francesc. 1965. *Les cases pairals catalanes*. Edicions Destino. Vitoria.

— 1976. *La masia catalana. Història, arquitectura, sociologia*. Editorial Aedos. Barcelona.

Choay, Françoise. 2007. *Alegoría del patrimonio*. Gustavo Gili. Barcelona.

Cortada, Joan. 2008. *Viaje a la isla de Mallorca en el estío de 1845*. Miquel Font. Palma.

- Danés, Josep. 1933. «Estudi de la masia catalana». *Centre Excursionista de Catalunya. Club alpi català. Butlletí* 458. Barcelona. 272-284.
- Diccionari visual de la construcció <<http://territori.gencat.cat>> [consulta: 26/06/2014].
- De la Fuente, Eugenio/Rabassa, Pedro/Tecglen, Mario. 1991. *Elementos básicos de la arquitectura popular de Mallorca*. Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori. Palma.
- Dogliani, Francesco. 1997. *Stratigrafia e restauro*. Lint. Trieste.
- Domingo, Antonio/Druguet, Glòria. 2008. «Arqueologia de l'Arquitectura: El cas d'Alcúdia». *Seminari d'Estudis Històrics 2007: Arqueología de l'Arquitectura*. Societat Arqueològica Lul·liana. Palma. 83-100.
- Durliat, Marcel. 1989. *L'art en el Regne de Mallorca*. Editorial Moll. Palma.
- Fannelli, Giovanni/Gargiani, Roberto. 1999. *El principio del revestimiento. Prolegomeno a una historia de la arquitectura contemporanea*. Ediciones Akal. Madrid.
- Ferrà-Ponç, Damià/Mascaró, Josep. [1989-1997] 1993. *Gran Enciclopèdia de Mallorca* vol. XI. Promomallorca. Palma.
- Fernández, Roberto/Valero i Martí, Gaspar. 2007. *Possessions de Palma. Història i arquitectura del terme de la ciutat* vol. I. José J. de Olañeta Editor. Palma.
- 2009. *Possessions de Palma. Història i arquitectura del terme de la ciutat* vol. II. José J. de Olañeta Editor. Palma.
- 2010a. «Son Fuster». *Possessions de Palma*. 1-11. [en xarxa]. <<http://www.possessionsdepalma.net/>> [consulta: 19/04/2015].
- 2010b. «Son Ametler». *Possessions de Palma*. 1-9. [en xarxa]. <<http://www.possessionsdepalma.net/>> [consulta: 19/04/2015].
- 2010c. «Son Berga». *Possessions de Palma*. 1-18. [en xarxa]. <<http://www.possessionsdepalma.net/>> [consulta: 26/06/2011].
- 2011a. «Son Nicolau». *Possessions de Palma*. 1-18. [en xarxa]. <<http://www.possessionsdepalma.net/>> [consulta: 26/06/2015].
- 2011b. «Son Cigala». *Possessions de Palma*. 1-11. [en xarxa]. <<http://www.possessionsdepalma.net/>> [consulta: 26/06/2015].

- Fullana, Miquel. 1995. *Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció*. Editorial Moll. Palma.
- García, María del Pilar. 1987. «El Historiador de Arte ante el proceso de “Restauración Monumental”». *Liño: Revista anual de historia del arte* 7. 203-216.
- Garcias, María del Pilar/Gloaguen, Emmanuelle. 2006. *Recorreguts per les possessions de Calvià*. Ajuntament de Calvia. Calvia.
- García-Delgado, Carlos. 1992. *La arquitectura tradicional de la Isla de Mallorca. Influencias de Roma, del Islam i de Catalunya*. José J. de Olañeta. Palma.
- 1996. *La casa popular mallorquina*. José J. de Olañeta Editor. Palma.
- García, Neus/Oliver, Guillem. 1983. *Cases vilatanes a la vila i pobles de Santanyi*. Col·legit Oficial d'Arquitectes de Balears. Palma. pàg. 157.
- 1986. *Cases de possessió vol. I*. COAB. Palma.
- 1994. *El casal dels Nunís o Torre dels Enagistes de Manacor, S. XIII-XVI*. Institut d'estudis Baleàrics. Palma.
- GEM. [1989-1997] 1991. *Gran Enciclopèdia de Mallorca* vol. VII. Promomallorca. Palma.
- /Juan. 1991. *Gran Enciclopèdia de Mallorca* vol. XV. Promomallorca, Palma.
- 1993. *Gran Enciclopèdia de Mallorca* vol. XI. Promomallorca. Palma.
- Gombrich, Ernst H. [1969] 2014. *La evidencia de las imágenes*. Sans solei ediciones. Barcelona.
- González, Antonio. 1997. «La investigación arqueológica en el método de la restauración monumental». Dins Antonio González (coord.). *Ceràmica medieval catalana; El monument, document. Quaderns científics i tècnics de restauració monumental* 9. Diputació de Barcelona: Servei del Patrimoni Arquitectònic Local. Barcelona. 295-297.
- 2003. «Reflexiones en torno a la restauración como proyecto de arquitectura». Dins *El Proyecto de Restauración. Máster de Restauración y Rehabilitación del Patrimonio*. Munilla-Léria. Madrid. 13-22.

- González, Elvira. 1988. «Los “Graffiti” de la Lonja de Palma signos, inscripciones y dibujos». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 44. 273-305.
- 1990. «Los graffiti navales de la torre de Santa Ponça (Mallorca)». Dins *VIIène. Congrès du C.I.R.G. Rochefort-la Rochelle*. 135-156.
- /Oliver, Bernat. 2007. *Els Vaixells de pedra. L’arquitectura nàutica balear a través dels grafits murals (segles XIV-XVIII)*. Institut d’Innovació Empresarial de les Illes Balears. Palma.
- González, Jesús M. 2005. «Planificación y construcción de ciudades medias en el sistema urbano industrial: los casos de Palma de Mallorca y Vigo». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles* 40. 449-471.
- Griera, Antoni. 1974. *La casa catalana*. Polígrafa. Barcelona.
- Habsburg-Lorena, Luis S. 2003. *Las Baleares por la palabra y el dibujo* vol. I. José J. de Olañeta. Palma.
- Harris, Edward C. [1979] 1991. *Principios de estratigrafía arqueológica*. Editorial Crítica. Barcelona.
- Instituto Nacional de Estadística. «Sa Indioteria 2013». *Provincia, Municipio, Unidad Poblacional, Población Total*. [en xarxa]. <<http://www.ine.es/>> [consulta: 26/06/2014].
- Jover, Gabriel/Mas, Antoni/Soto, Ricard. 2006. «Colonització feudal i esclavitud, Mallorca 1230-1350». *Recerques: Història, economia i cultura* 52-53. 19-48.
- Latorre, Pablo/Caballero, Luis. 1995. «La importancia del análisis estratigráfico de las construcciones históricas en el debate sobre la restauración monumental». *Informes de la construcción* 46: 435. 5-18.
- 1996. «La arqueología de la arquitectura. Consecuencias metodológicas de su aplicación al proyecto de restauración». Dins Consuelo Escribano/Luis Caballero (coord.). *Arqueología de la arquitectura: el método arqueológico aplicado al proceso de estudio y de investigación en edificios históricos: actas*. Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura. Valladolid. 103-121.
- /Cámara, Leandro. 2002. «Los procesos de transformación de la arquitectura en el tiempo. Consecuencias teóricas y metodológicas en el proyecto y la obra de restauración». Dins Antoni González/Marisa Díez (coord.). *I Bienal de la restauración Monumental: L’Hospitalet*

- de Llobregat (Barcelona)...* Diputació Provincial de Barcelona, Servei de Patrimoni Arquitectònic Local. Barcelona. 161-175.
- 2010. «La conservación del tiempo en la restauración: el proyecto estratigráfico». Dins Concepción Martín/Esther de Vega (coord.). *Arqueología aplicada al estudio e interpretación de edificios históricos. Últimas tendencias metodológicas*. Ministerio de Cultura, subdirección General de Publicaciones, Información y documentación. Madrid. 25-50.
- Manera, Carles. 2001. *Història del creixement econòmic a Mallorca: 1700-2000*. Lleonard Muntaner. Palma
- Manzini, Lorena. 2011. «El significado cultural del patrimonio». *Estudios del Patrimonio Cultural* 6. 27-42.
- Martín, Rafael. 2014. «Documentación gráfica de edificios históricos: principios, aplicaciones y perspectivas». *Arqueología de la Arquitectura* 11: e011. 1-26.
- Mascaró, Josep. [1962-1967] 1967. *Corpus de toponimia de Mallorca: relación alfabética de los topónimos registrados en el Mapa general de Mallorca, Escala 1:31.250. 1952-1962* vol.VI. Promocions. Palma.
- Menuge, Adam. 2006. *Understanding Historic Buildings. A guide to good recording practice*. English Heritage Customer. Swindon. 1-40.
- Mileto, Camila/Vegas, Fernando. 2010. «El análisis estratigráfico: una herramienta de conocimiento y conservación de la arquitectura». Dins Concepción Martín/Esther de Vega (coord.). *Arqueología aplicada al estudio e interpretación de edificios históricos. Últimas tendencias metodológicas*. Ministerio de Cultura, subdirección General de Publicaciones, Información y documentación. Madrid. 145-158.
- Morán, María A./Navarro, Angel. 1992. «La arquitectura popular como urbanismo ecológico: el habitat de zamora». *Anales de geografía de la Universidad Complutense* 12. 243-253.
- Morey, Antònia. 1999. *Noblesa i desvinculació a Mallorca als segles XVIII i XIX: les repercussions de la legislació desvinculadora sobre els patrimonis nobiliaris*. Universitat de les Illes Balears-Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona

- 2004. «Les transformacions econòmiques al segle XIX». Dins Miquel Duran/Antoni Marimon (coord.). *Història de les Illes Balears III. Del segle XVIII Borbònic a la complexa contemporaneïtat*. Edicions 62. Barcelona.
- Morriss, R. K. 2000. *The archaeology of Buildings*. Stroud.
- Murray, Donald G. 1980. *Records del passat. Finques rústiques de les Balears*. Ed. Moll i Caixa de Balears “Sa Nostra”. Palma.
- /Cantarellas, Catalina. 1983. *Ses nostres cases. Arquitectura tradicional de les Balears*. “Sa Nostra”. Palma.
- Ortega, Javier/Martínez, Ángel/Muñoz, María J. 2011. «El dibujo y las vidas de los edificios». *EGA: revista de expresión gráfica arquitectónica* 18. 50-63.
- Palladio, Andrea, [1570] 1993. *Los cuatro libros de arquitectura. Libros primero y segundo*. Editorial Alta Fulla. Barcelona.
- Parenti, Roberto. 1997. «Archeologia dell architettura: lo stato dell “arte e prospettive de ricerca”». Dins Antonio González (ed.). *Ceràmica medieval catalana; El monument, document. Quaderns científics i tècnics de restauració monumental* 9. Diputació de Barcelona: Servei del Patrimoni Arquitectònic Local. Barcelona. 299-306.
- Pérez, Rosa M. 1979. «Delincuencia en la España del siglo XVIII. Los presidiarios de marina». *Cuadernos de investigación histórica* 3. Fundación universitaria española. Madrid.
- Quintana, Alberto 1979. *El sistema urbano de Mallorca*. Editorial Moll. Palma.
- Quirós, Juan A. 2002. «Arqueologia de la Arquitectura en España». *Arqueología de la Arquitectura* 1. 27-38.
- Ramis de Ayreflor, José. 1950. *La nobleza mallorquina singularmente en el siglo XVII: el conde malo y su familia*. Ediciones R.O.D.A. Palma.
- Ripoll, Luís. 1954. *Raxa y el cardenal Despuig*. Palma.
- Rebasa, Enrique. 2000. *Forma y construcción en piedra: de la cantería medieval a la esterotomía del siglo XIX*. Akal. Madrid.

- Riegl, Aloïs. [1903] 1999. *El culto moderno a los monumentos*. Visor. Madrid.
- Rosselló, Guillem/Tugores, Francesca. 2008. «Precedents dels estudis d'arqueologia de l'arquitectura a Mallorca». Seminari d'Estudis Històrics 2007: Arqueologia de l'Arquitectura. Societat Arqueològica Lul·liana. Palma. 29-46.
- Rosselló, Vicenç M. 2008. *Cartografia Històrica dels Països Catalans*. Universitat de València/Institut d'Estudis Catalans. València.
- Sainz, Jorge. 2005. *El dibujo de arquitectura. Teoría e historia de un lenguaje gráfico*. Editorial Reverté. Barcelona.
- Sanjurjo, Alberto. 2007. «El caracol de Mallorca en los tratados de cantería españoles de la edad moderna». Dins *Actas del Quinto Congreso Nacional de Historia de la Construcción*. Instituto Juan de Herrera. Madrid. 835-845.
- Sebastián, Santiago/Alonso, Antonio. 1973. *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*. Estudio General Luliano. Palma.
- Segura, Miquel/Vicens, Josep. 1985. *Possessions de Mallorca* vol. I. M. Font. Palma.
- 1989. *Possessions de Mallorca* vol. III. Teix. Palma.
- Serra, Jaime. 2006. «Apuntes sobre arquitectura y decoración popular en Mallorca». Dins Felip Munar (Coord.). *Narrativa: Estudios de arte y costumbres populares* 113-116. 6-25.
- Serrano, Rosa M. 2013. «Arqueología de la Arquitectura. Nacimiento y desarrollo en España». *Arqueoweb: Revista sobre Arqueología en Internet* 14: 1. 119-148.
- Terán, José A. 2003. «La importancia del patrimonio arquitectónico como documento histórico». *Cuadernos de arte de la Universidad de Granada* 34. 195-206.
- Tugores, Francesca/Planas, Rosa. 2006. *Introducción al patrimonio cultural*. Trea. Gijón.

- Valero, Gaspar. 1994. *Camins i paisatges: itineraris culturals per l'illa de Mallorca*. José J. de Olañeta Editor. Palma.
- 2003. *Raixa. Història i patrimoni*. Consell de Mallorca. Palma.
- 2008. *Els noms de Fora Porta de la Ciutat de Mallorca. Toponímia documentada del Terme de Palma (1230-1901)*. Ajuntament de Palma. Palma.
- Vibot, Tomàs. 2006. *Les possessions de Mallorca* vol. I. El Gall Editor. Pollença.
- 2007. *Les possessions de Mallorca* vol. II. El Gall Editor. Pollença.
- 2008. *Cases i posades de Mallorca* vol. I. El Gall Editor. Pollença.
- Vila, Marc-Aureli/Sagarra, Montserrat. 1980. *La casa rural a Catalunya. Cases aïllades i cases de poble*. Edicions 62. Barcelona.
- Zevi, Bruno. [1948]1998. *Saber ver la arquitectura*. Apóstrofe. Barcelona.

11 Annex

QUADRE 5. PROPIETARIS DE SON NICOLAU. RESUM D'ANTECEDENTS
EL TEMA
ANÀLISI ARQUITECTÒNICA DE LES CASES DE SON NICOLAU

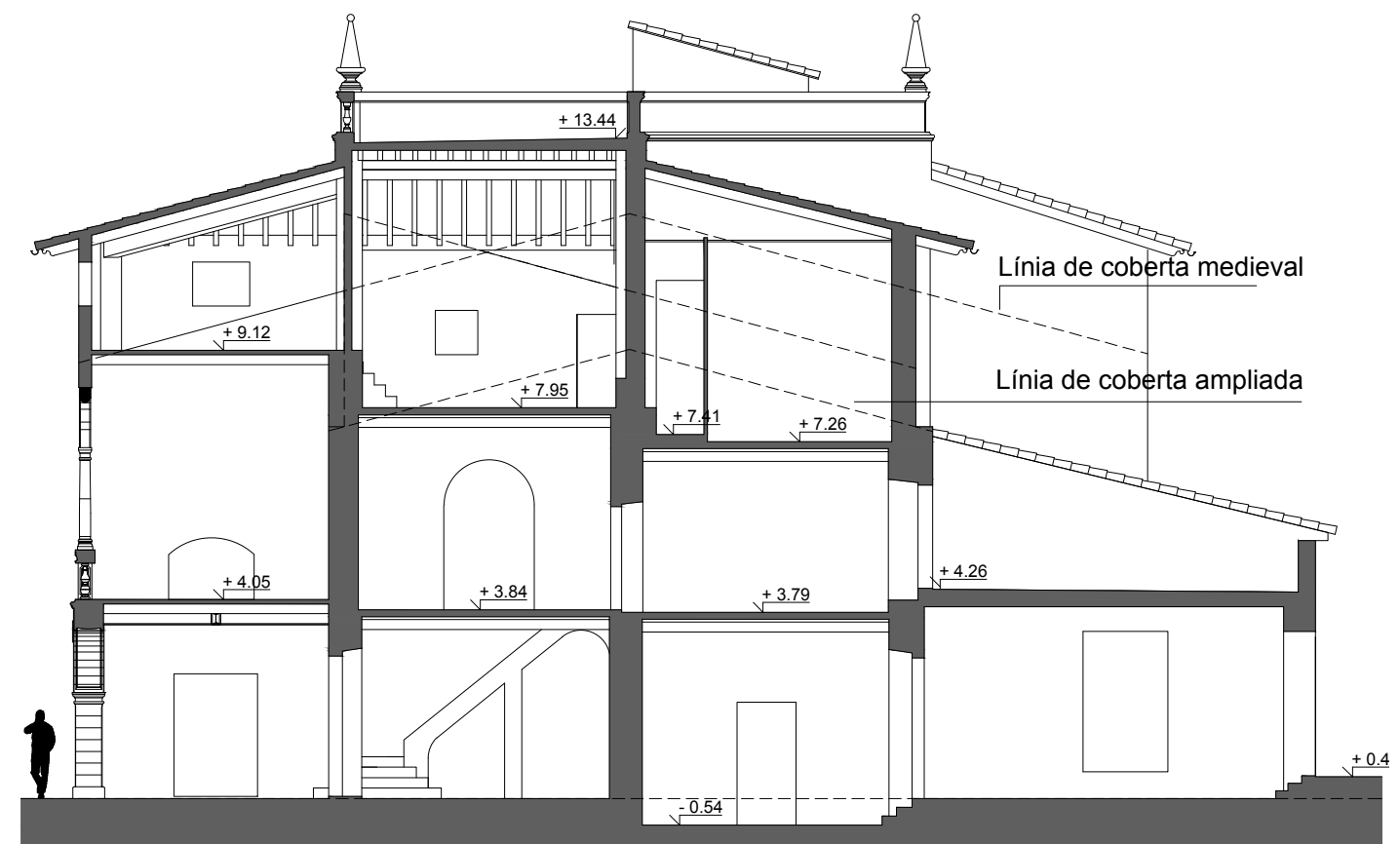
Núm.	Data	Propietari/s i arrendatari/s	Esdevenir
1	1623	Pere Nicolau, negociant. Propietari de Son Nicolau	Rafal amb dret de percebre aigua de la font de Mestre Pere.
2	1633	Cosme Nicolau, prevere. Comprador	Asbert de Pacs-Fuster, establí 20 quarterades de Son Fuster al prevere Cosme Nicolau, les quals confrontaven amb terres del comprador.
3	1663	Tomàs Nicolau, mercader de Mallorca. Comprador.	Adquirí per via d'establiment 20 quarterades procedents de Son Ametler, propietat dels cònjuges Caterina Gual Burguet i Jaume Despuig Caselles.
4	1667	Lleonard Burgues-Safortesa, cavaller de l'orde d'Alcàntara. El comprador	Adquirí de Tomàs Nicolau, mercader, el rafal de Son Nicolau, de més de 30 quarterades amb cases.
5	1658 [fideïcomis]	Ramon Burgues-Safortesa Pacs-Fuster de Vilallonga i Nét, segon comte de Santa Maria de Formiguera (Compte Mal). L'hereu	1652. Mort d'Asbert de Pacs-Fuster. Sense successió.
			1656. L'hereu Miquel Sureda-Sanglada. L'afavorit amb el fideïcomís.
			1657. Mort de Miquel Sureda-Sanglada. Sense successió.
			1658 Ramon Burgues-Saforteza, nou fideïcomís. Així el rafal de Son Nicolau passà de Lleonart Burgues-Saforteza a Ramon Burgues-Saforteza.
6	1687	Michaelis Roca, conrador. L'arrendatari	Ramon Burgues-Safortesa, propietari de Son Nicolau, arrenda a Michaelis Roca les pestures de l'Estorell i la Cabana, també apareix citat el rafal de Son Nicolau.
7	1694	Mort de Ramon Burgues-Safortesa Pacs-Fuster de Vilallonga i Nét.	Sense descendència. Es generà una litigació per l'herència, entre Joan de Sales, propietari de Son Pelai d'Aiamans i Jaume Ballester de Togores, comte d'Aiamans.
8	1696	Jaume Ballester de Togores, comte d'Aiamans. L'hereu	Es declarà la pertinença del fideïcomís al comte d'Aiamans, Jaume Ballester de Togores (†1705), casat amb Caterina Gual.
9	1732	Caterina Gual, comtessa viuda d'Aiamans. L'hereva	Propietari de la Cabana, segons els Estims de Marratxí d'aquell any, havia heretat, ja que consta com la nova propietària de la Cabana
10	1740	Francesc Miró Pisà, comerciant. El comprador	Compra Son Nicolau juntament amb les seves pertinences, que eren els rafals de Son Pou i de la Cabana, la vinya den Joanillo i l'hort de Son Nicolau.
11	1751	Mort de Francesc Miró Pisà.	Nomenà successor al fideïcomís disposat per ell i hereu universal propietari el seu fill Joan Miró, doctor en dret.

12	1783	Mort de Joan Miró.	Sense testar. Del seu matrimoni amb Antonina Ballester tingué tres fills: Joan, Maria i Antonina Anna.
13	1785	Agustí Sabater, conrador. L'arrendatari	Joan Miró Ballester arrendà «[...] la mia possessió anomenada Son Nicolau [...]».
14	1798	Joan Miró Ballester. L'hereu	Esdevé en l'hereu, després de la mort d'una de les germanes i la renuncià de l'altre.
15	1819	Mort de Joan Miró Ballester.	Nomenà propietari al seu fill primogènit, Joan Miró i Roig de Lluís. De Son Nicolau i la seva pertinença Son Pou.
16	1856	Mort de Joan Miró i Roig de Lluís.	El seu germà Gaspar passà a ésser-ne propietari, segons divisió de l'herència de Joan Miró Ballester.
17	1862	Mort de Gaspar Miró i Roig de Lluís.	Sense testar.
18	1865	Joana, Margalida, Antònia i Damià Miró i Roig de Lluís. Els hereus:	Se'n declararen hereus legals els seus germans.
		Miquel Palou del Reguer i Borràs (†1862). L'hereu	Espòs d'Antònia Miró i Roig de Lluís.
		Joan, Miquela, Joana i Miquel Palou del Reguer i Miró. Els hereus	Fills de Miquel Palou del Reguer i Borràs i d'Antònia Miró i Roig de Lluís.
19	1872	Damià Miró i Roig de Lluís. El propietari.	Successor a la substitució fideïcomissària establerta per son pare, Joan Miró Ballester. Se li adjudicà, entre altres béns, una porció de Son Nicolau (*).
20	1874	Joan Palou del Reguer i Miró. L'hereu	Donació en vida de Margalida Miró i Roig de Lluís al seu nebot.
21	1874	Joana Aina Ponç Venrell. Hereva universal usufructuària	Esposa de Damià Miró i Roig de Lluís.
22	1874	Caterina Joana Gelabert Ponç i Caterina Vaquer Ponç. Hereues propietàries	Nebodes de l'esposa de Damià Miró i Roig de Lluís, Joana Aina Ponç Venrell.
23	1879	Joan Palou del Reguer i Miró. L'hereu.	(*) La resta de la possessió, amb les cases exclosa de la substitució formulada per Joan Miró Ballester, fou adjudicada al seu favor.
24	1878	Joan Palou del Reguer i Miró. El propietari.	Cedí a l'Església Catòlica una porció de Son Nicolau, on s'aixecà l'església parroquial dedicada a Sant Josep del Terme.
25	1885	Antoni Esteve Oliver. El comprador.	Comprà a Joan Palou del Reguer i Miró el nucli primitiu de Son Nicolau.
26	1889	Joan Palou del Reguer i Miró. L'hereu.	Després de deu anys de litigis, passà a ésser propietari de tota la possessió de Son Nicolau.
27	1922	Maria, Caterina, Antònia i Josefina Esteve Canet. Les compradores.	Antoni Esteve Oliver vengué, reservant-se'n l'usdefruit, a les seves filles la propietat de son Nicolau.

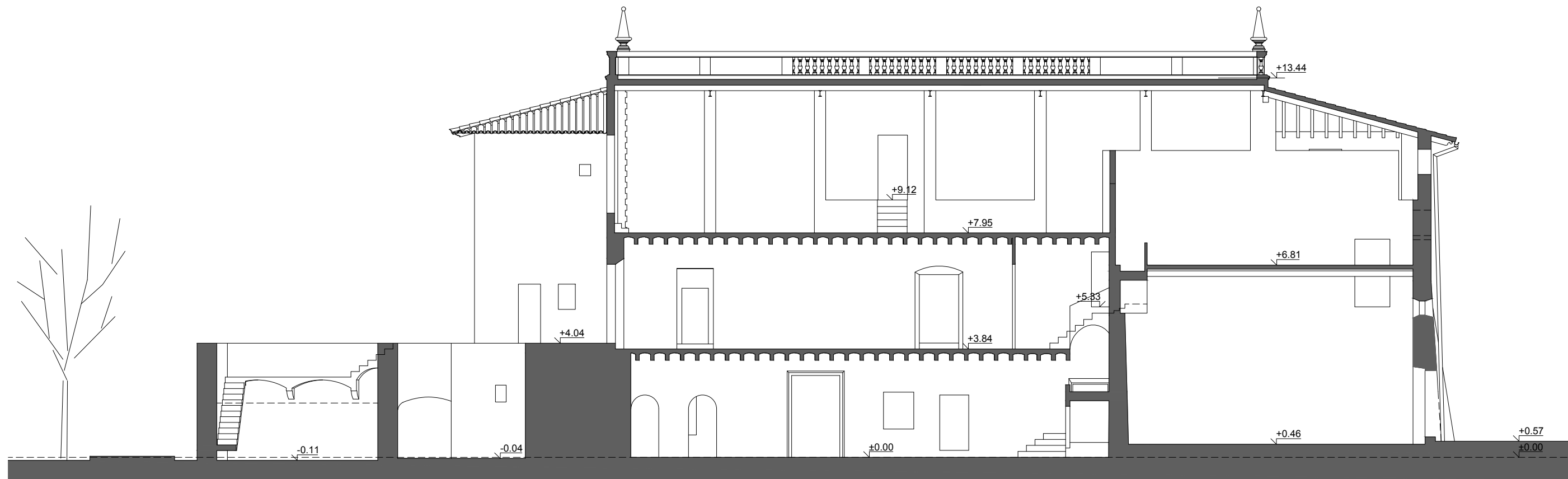
28	1923	Joan Esteve Canet, industrial. El propietari.	Les germanes Maria, Caterina, Antònia i Josefina Esteve Canet, cediren la propietat al seu germà.
29	1930	Ignàsia Frontera Estelric. La propietària	Joan Esteve Canet vengué Son Nicolau.
30	1941	Isabel Salom Sureda. La propietària	Ignàsia Frontera Estelric, vengué Son Nicolau a l'esposa de Joan Esteve Canet.
31	1955	Francesc Villalonga Blanes. El propietari	Isabel Salom Sureda vengué Son Nicolau.
32	1964	Foment Agropecuari del Mediterrani SA. El propietari.	Francesc Villalonga Blanes vengué una porció de la part de migjorn del rafal.
33	1976	Agustín Alonso Gómez, industrial valencià, i a la seva esposa, Josefa López Martínez. Els propietaris.	Francesc Villalonga Blanes vengué Son Nicolau, juntament amb una altra finca.
34	1981	Francisco Luis, María José i Carmen Alonso López. Els hereus	Els cònjuges Agustín Alonso Gómez i Josefa López Martínez, feren donació de Son Nicolau i d'una altra finca als seus fills.
35	1987	Salvador Palao Baños. El comprador	Els germans Alonso López van vendre Son Nicolau i una altra finca.

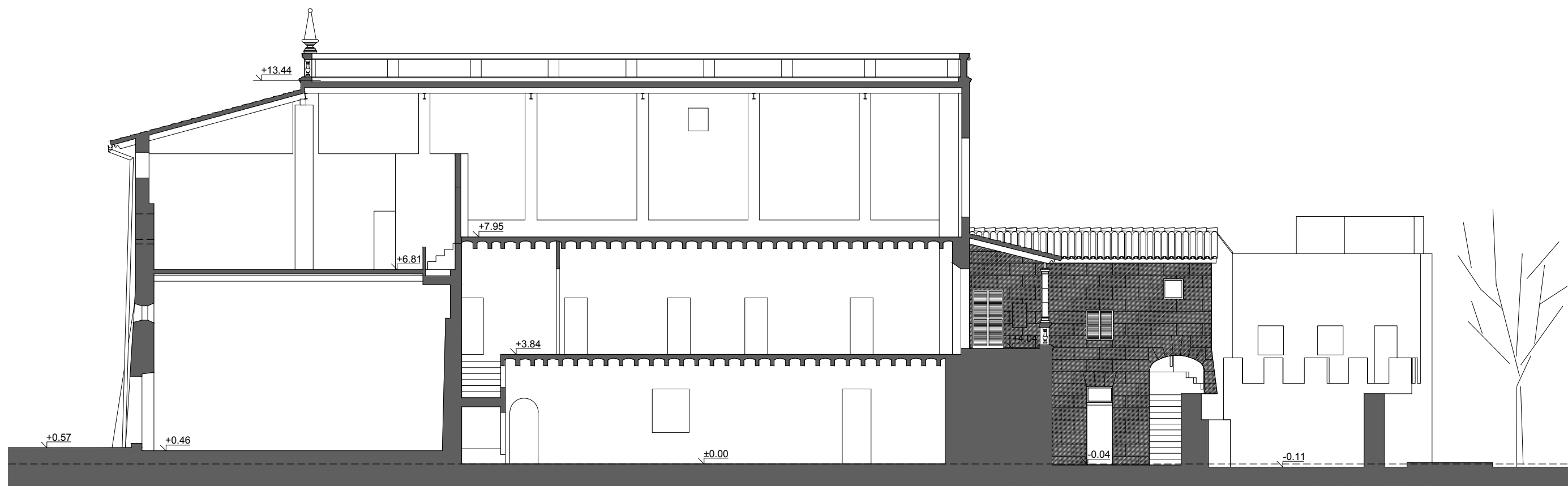
Secció transversal a
Estat actual

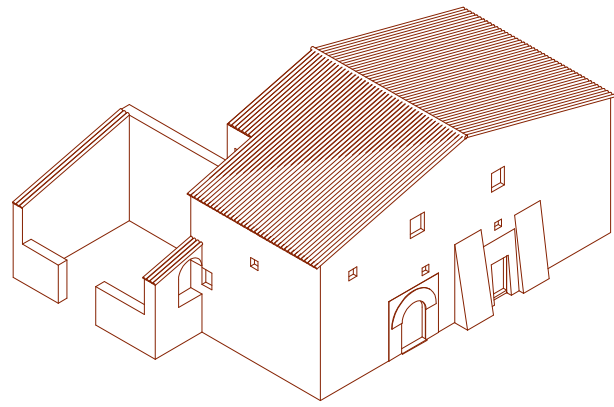
Secció transversal b
Estat actual

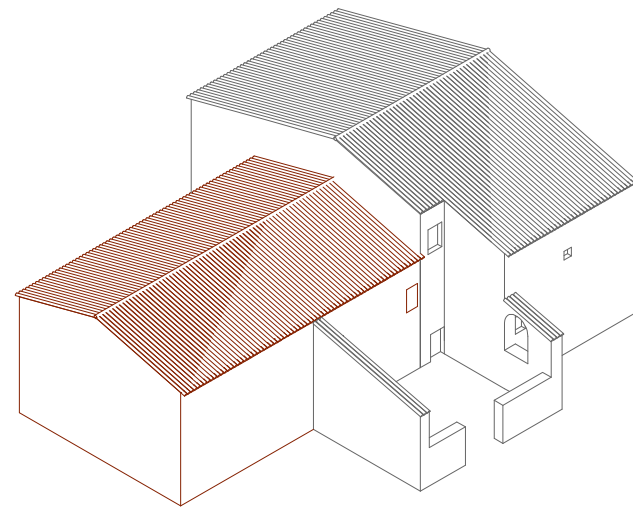
Secció longitudinal c
Estat actual

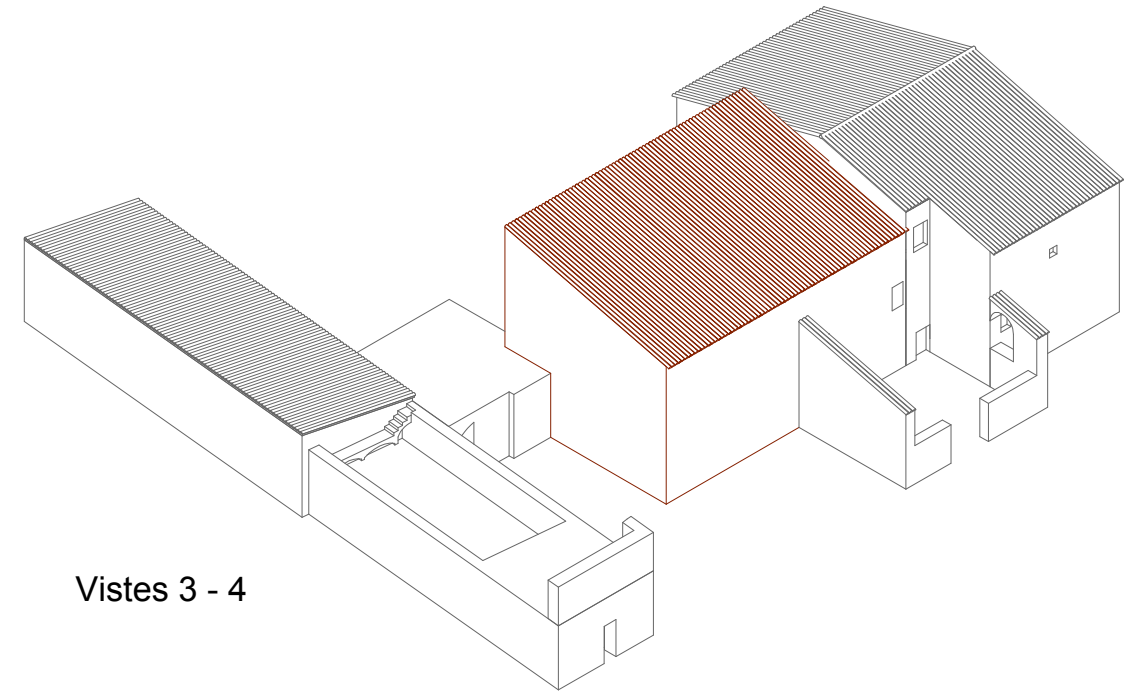
Secció longitudinal d
Estat actual

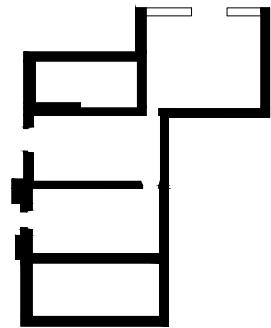
Vista 1

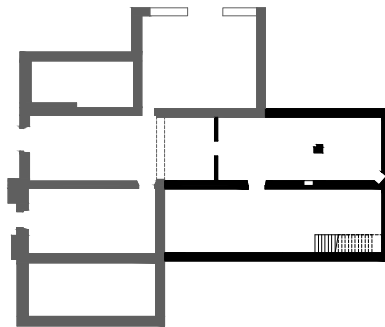
Vista 2

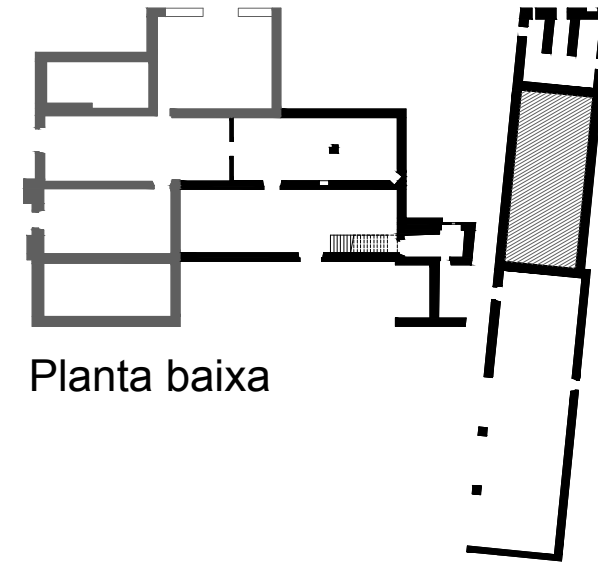
Vistes 3 - 4

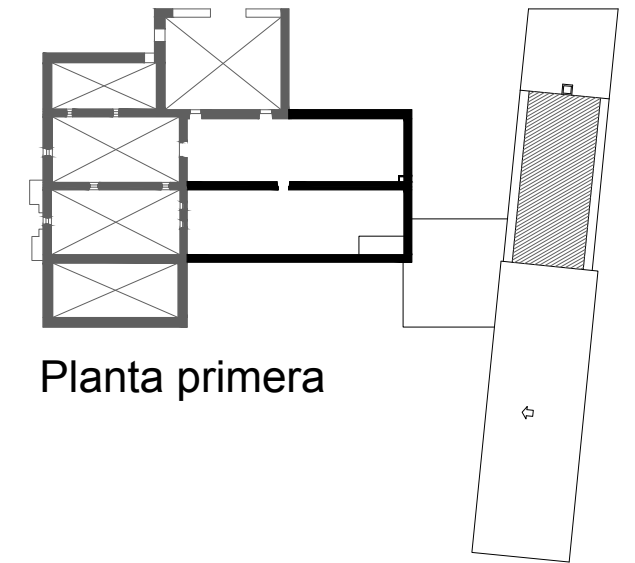
Planta baixa

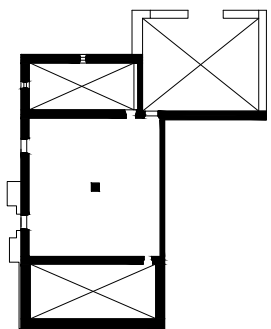
Planta baixa

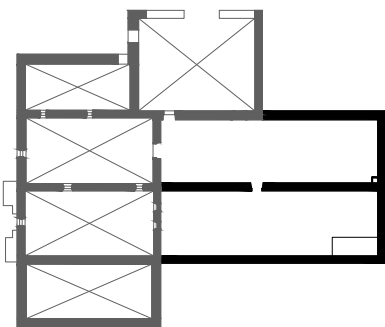
Planta baixa

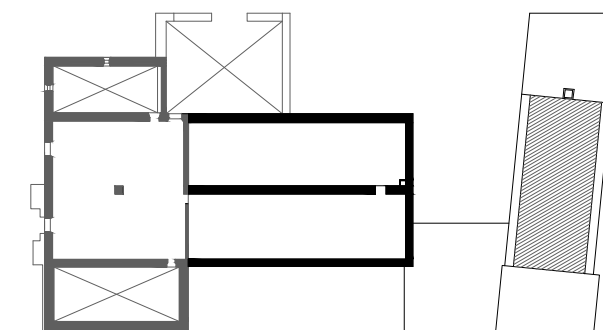
Planta primera

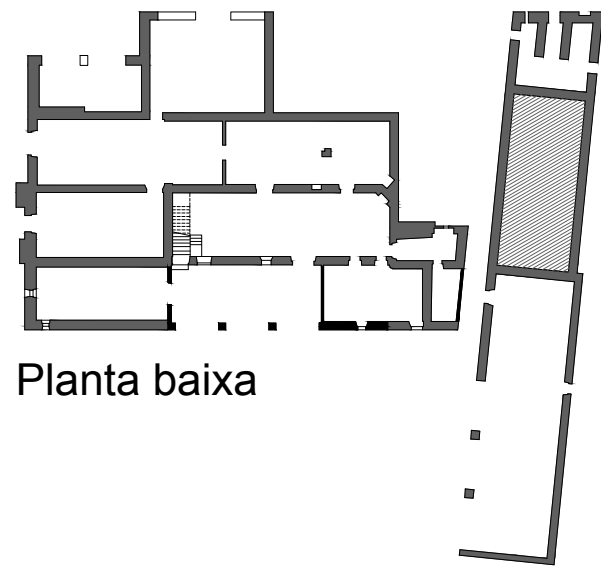
Planta lladalt

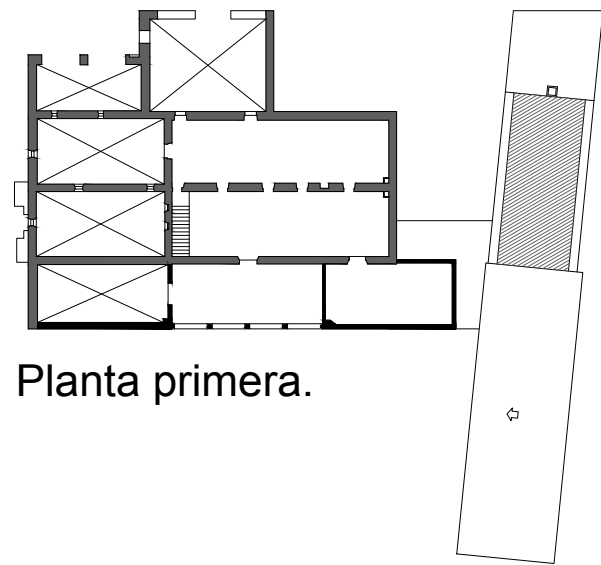
Planta primera. Lladalt

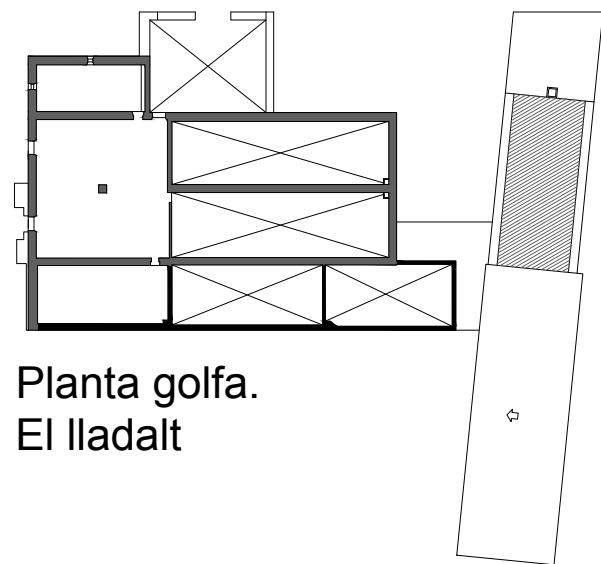
Planta lladalt

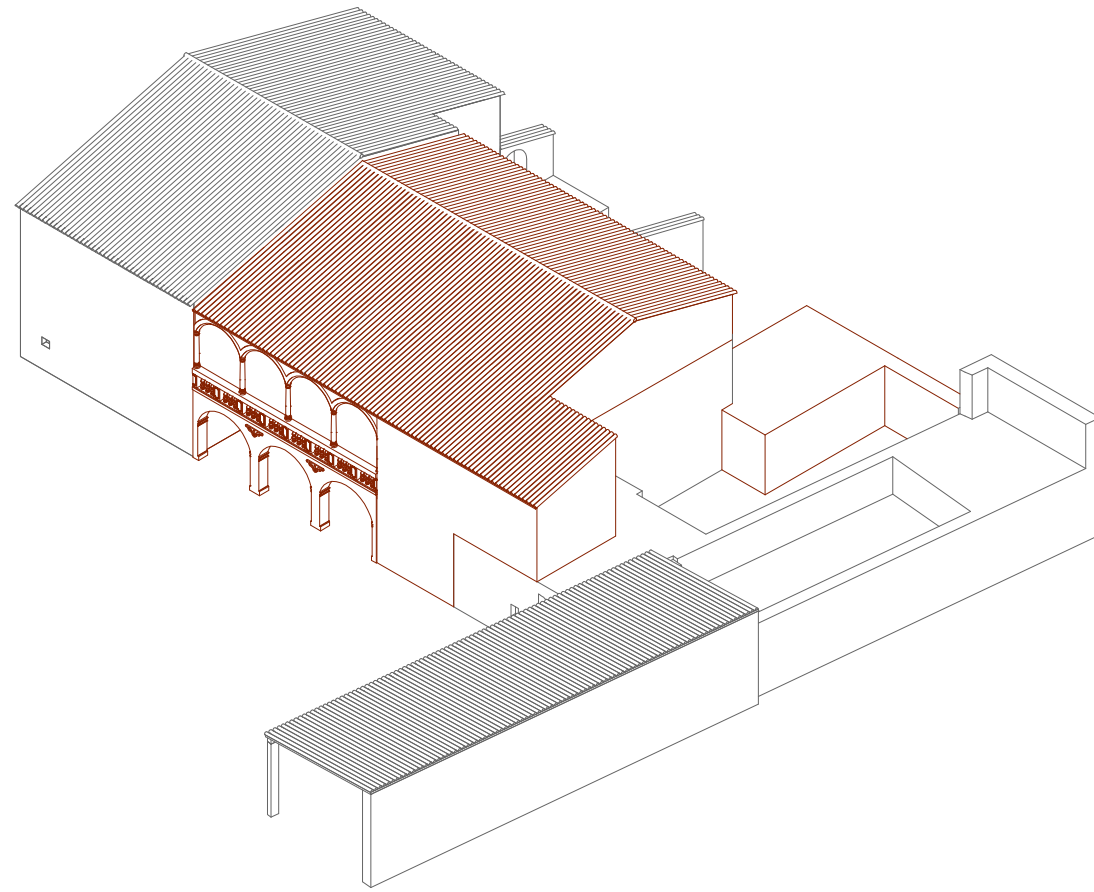
Planta baixa

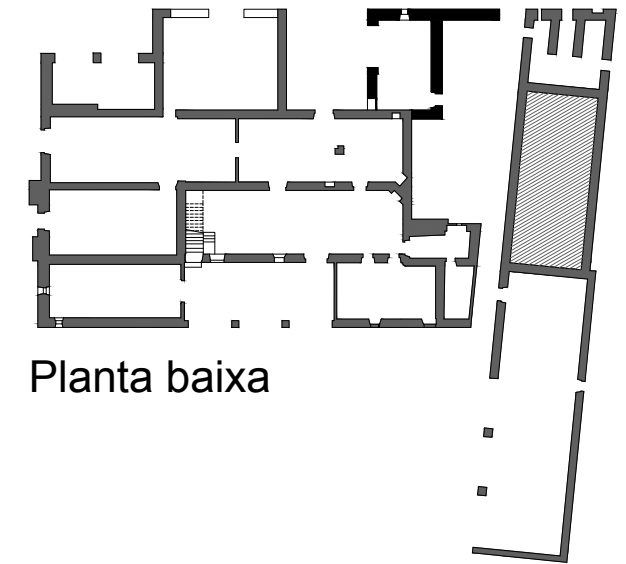
Planta primera.

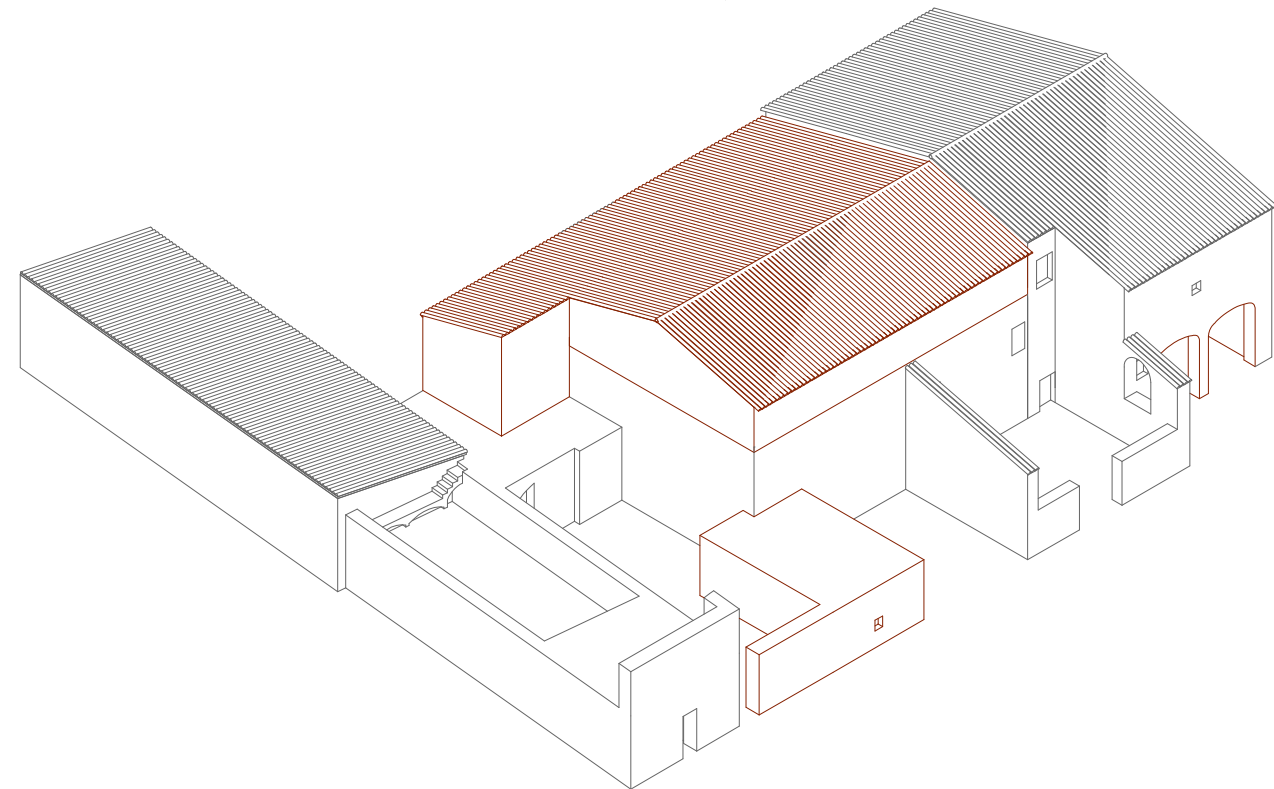
Planta golfa.
El lladalt

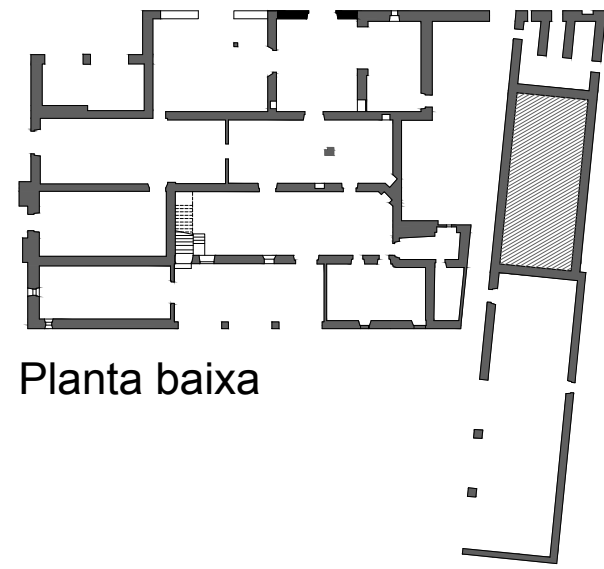
Vista 5

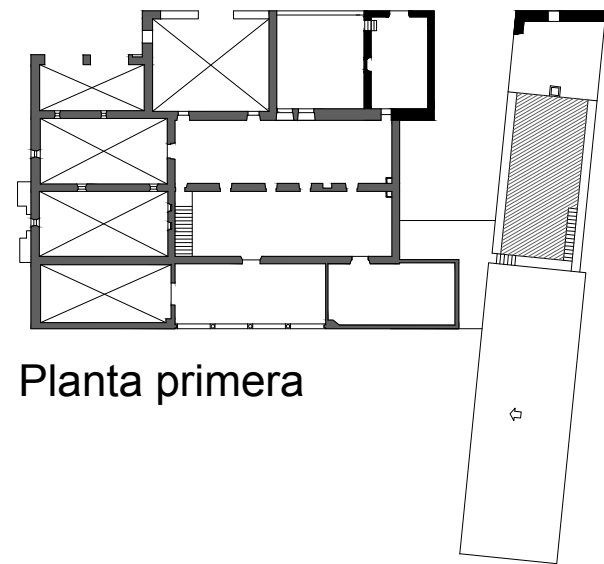
Planta baixa

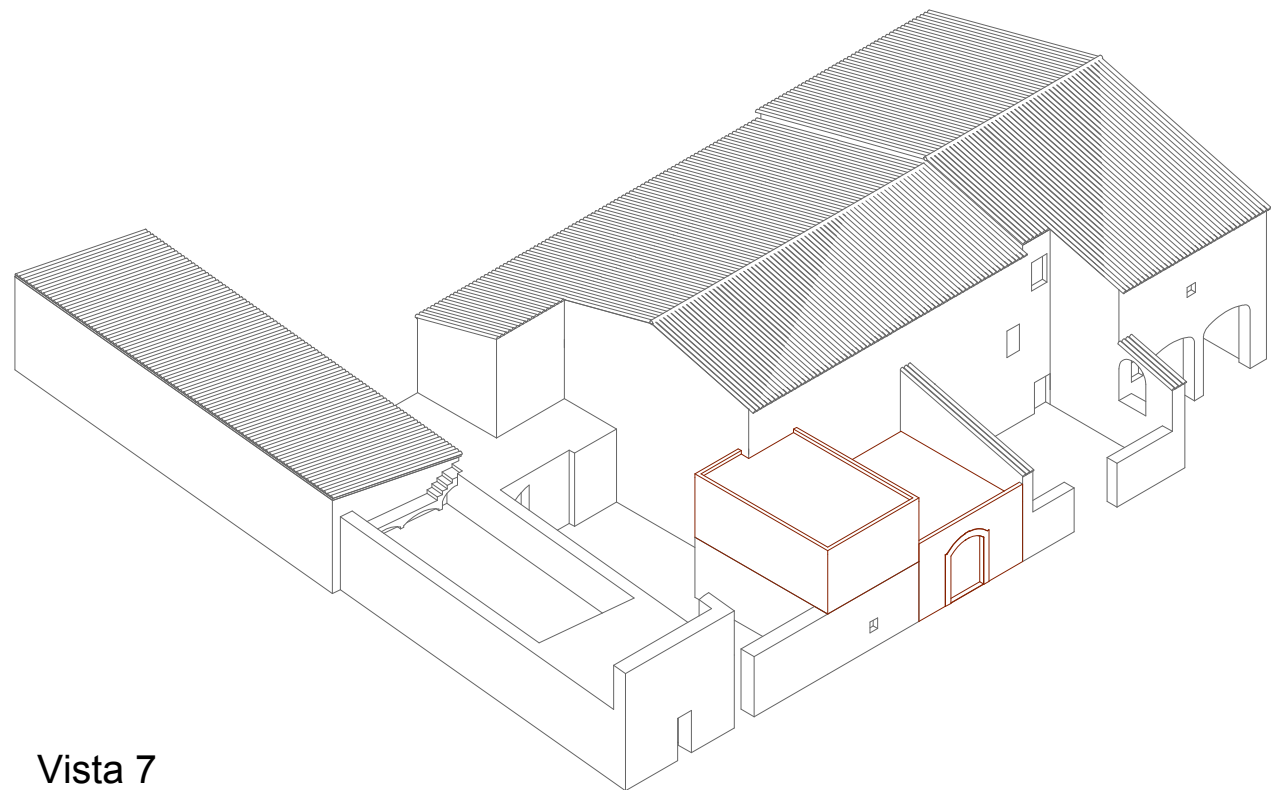
Vista 6

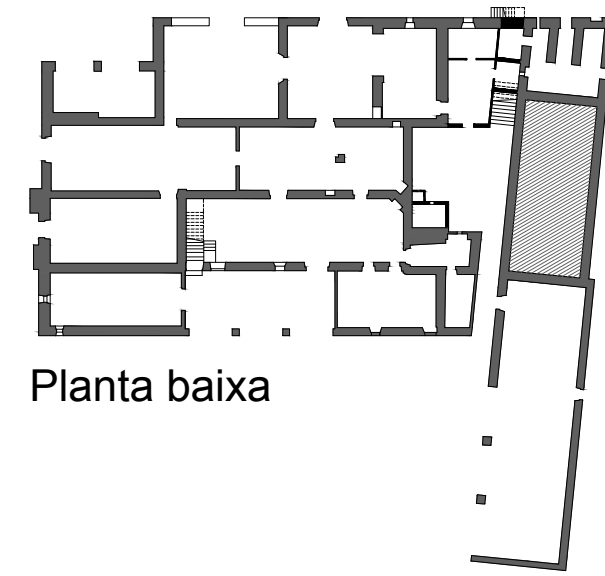
Planta baixa

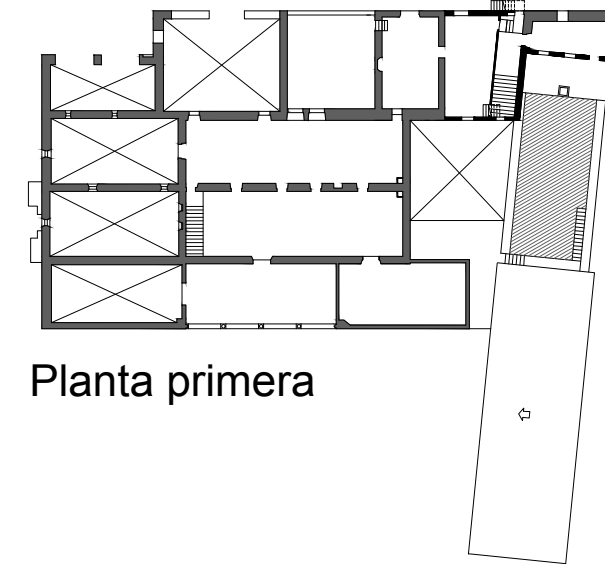
Planta primera

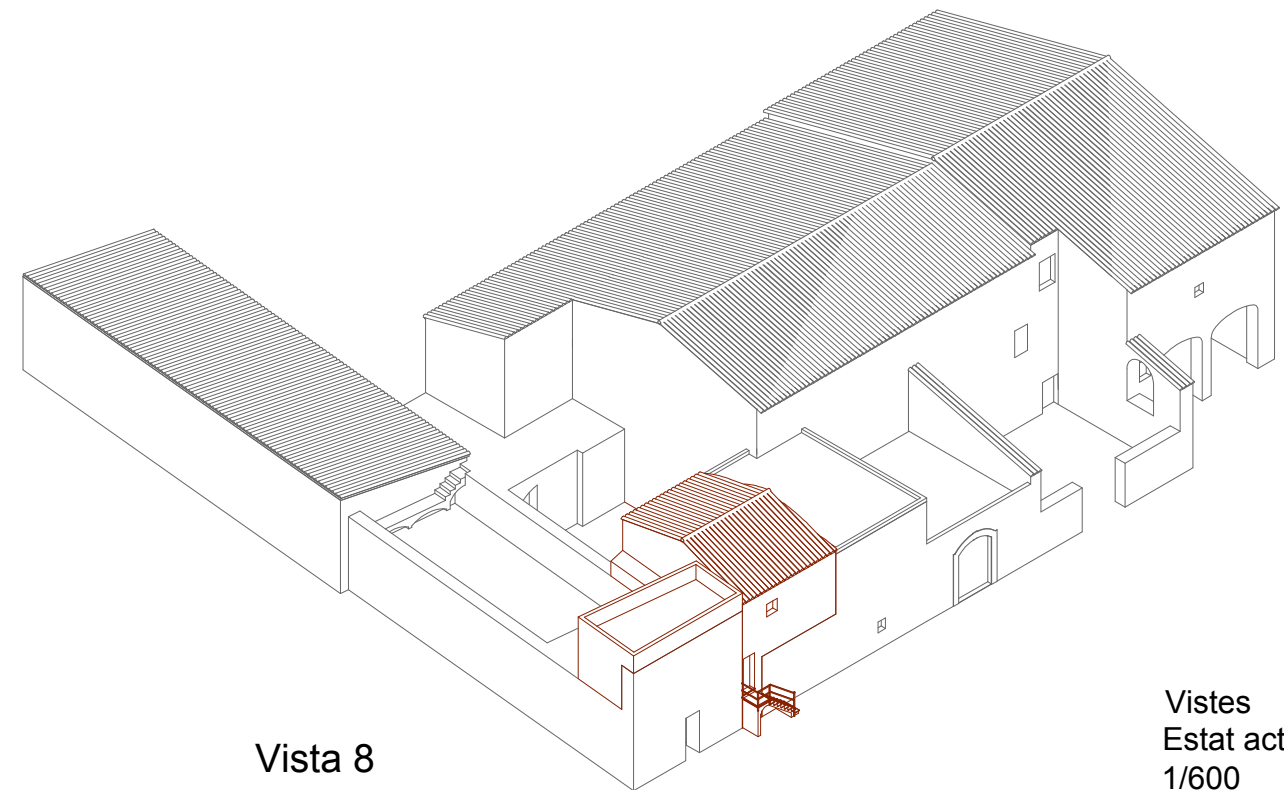
Vista 7

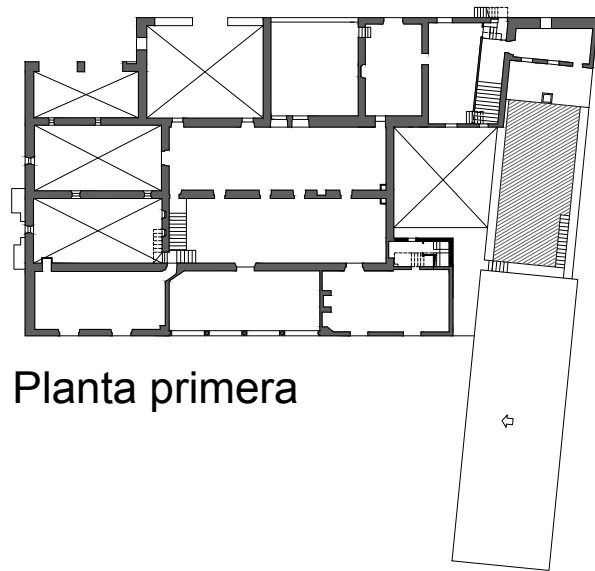
Planta baixa

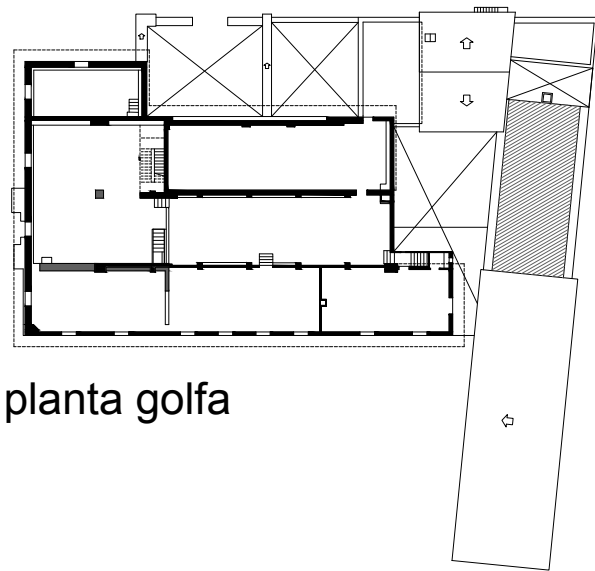
Planta primera

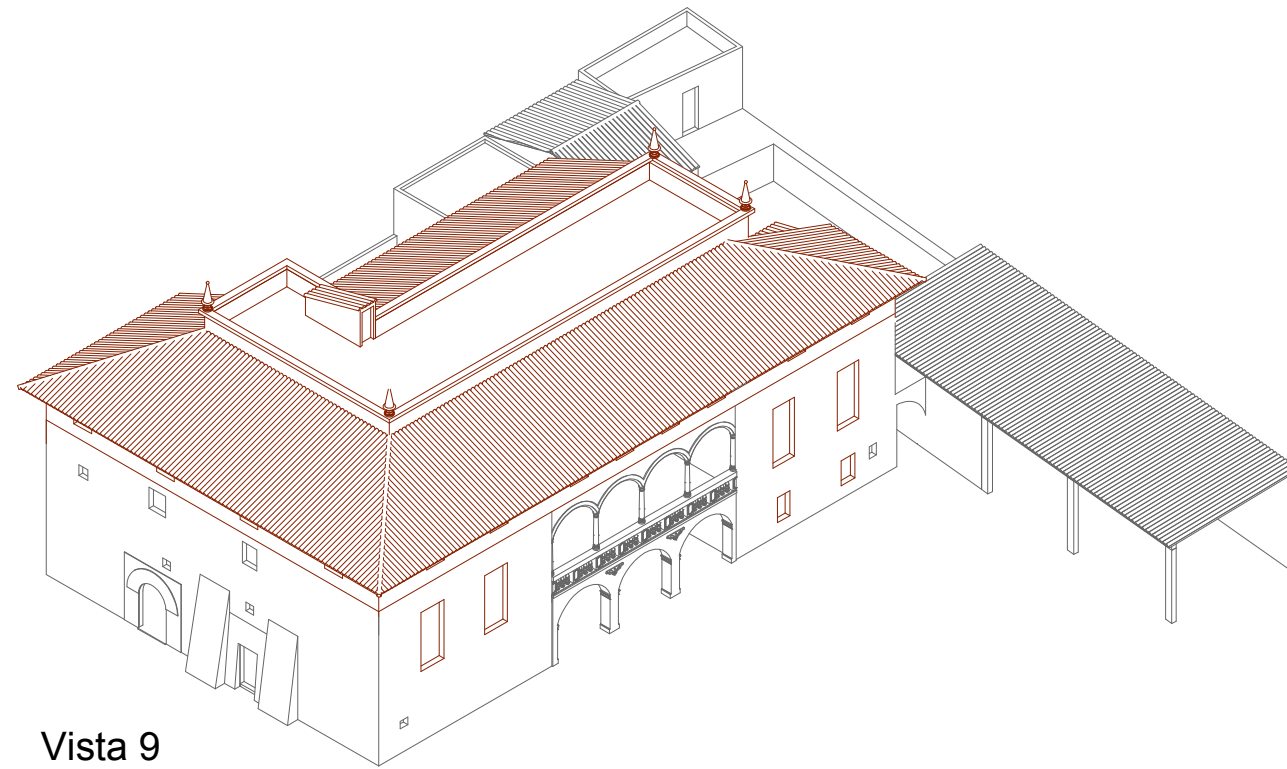
Vista 8

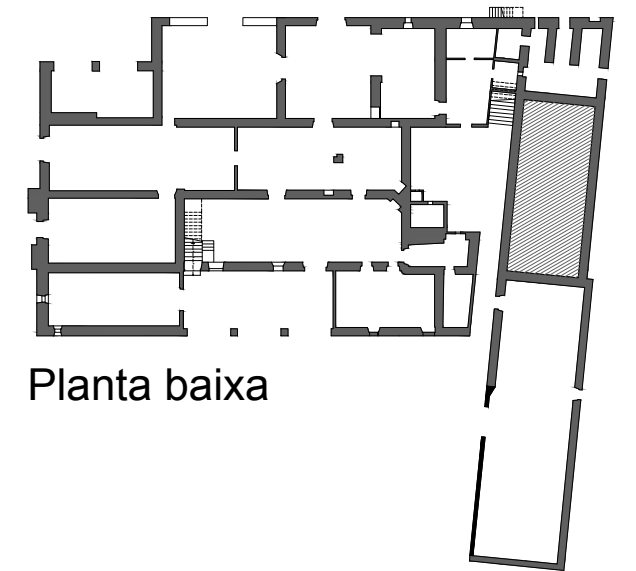
Planta primera

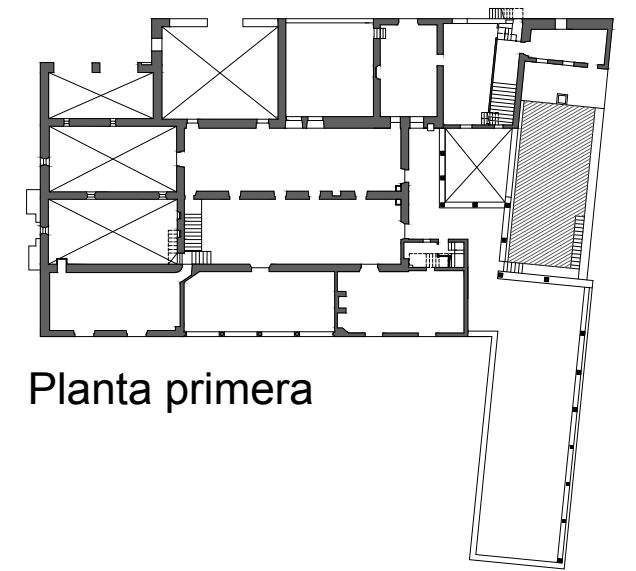
planta golfa

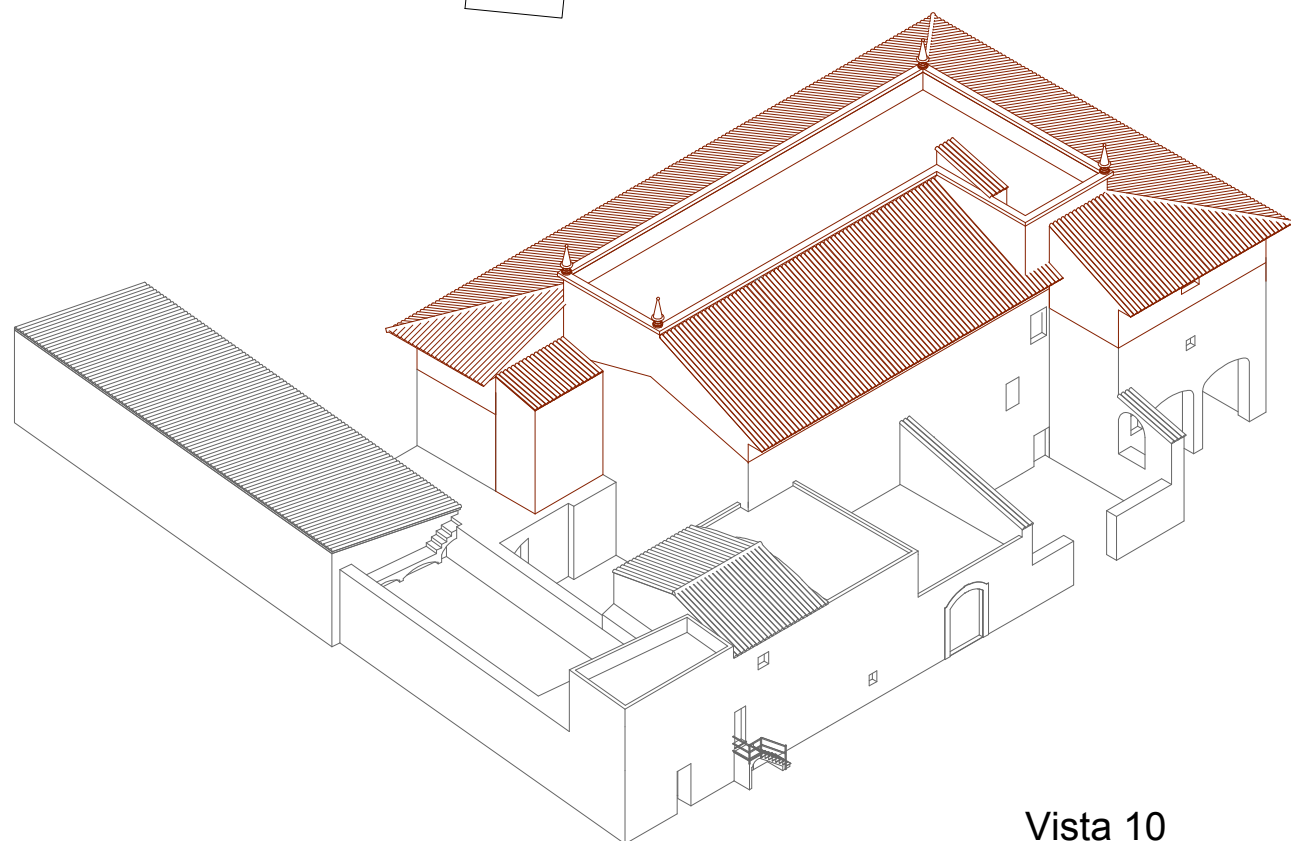
Vista 9

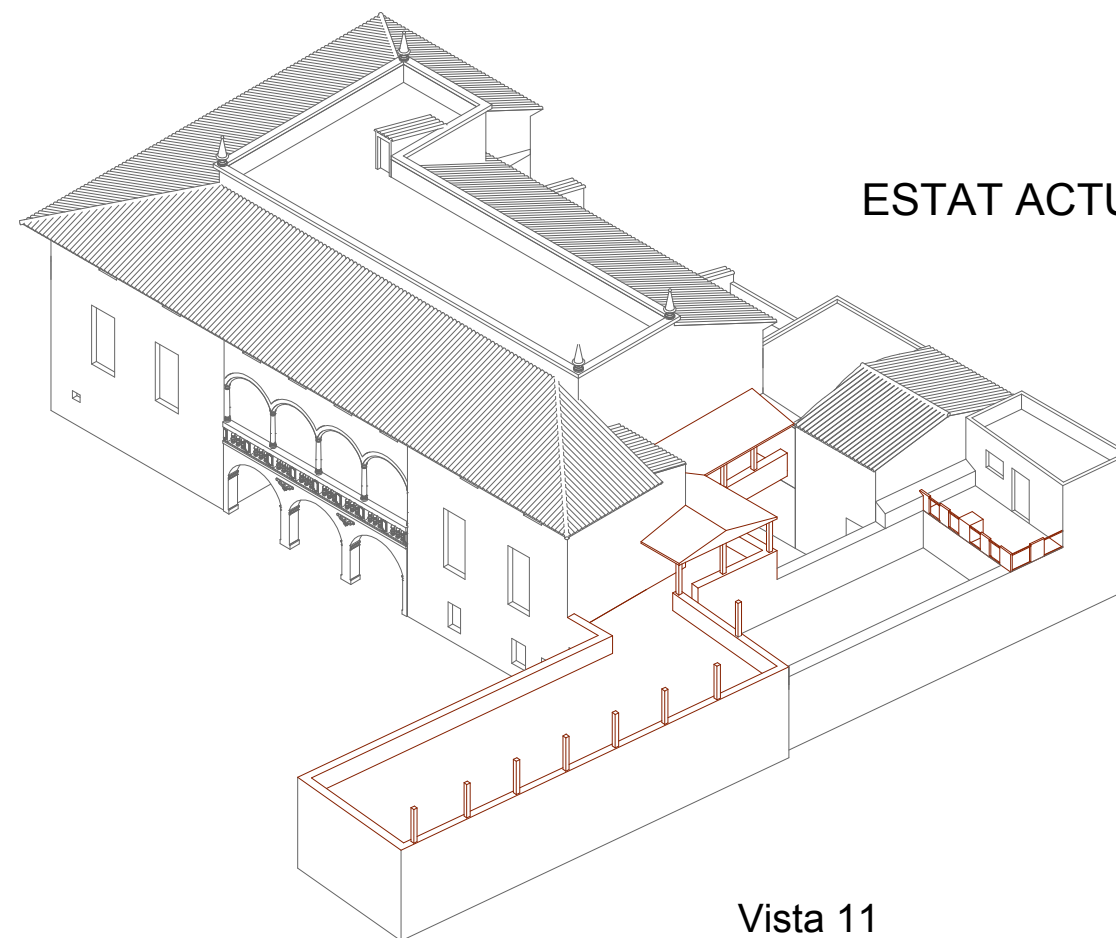
Planta baixa

Planta primera

Vista 10

Vista 11

ESTAT ACTUAL

